

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

Coğrafya Araştırmaları

Editör
Namık Tanfer Altas

BİDGE Yayınları

Coğrafya Araştırmaları

Editör: Prof. Dr. Namık Tanfer Altaş

ISBN: 978-625-372-558-7

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2024

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İçindekiler

Uzundere İlçesinde (Erzurum) Arazi Örtüsü Değişimlerinin Uzaktan Algılama Teknikleriyle Belirlenmesi.....	4
Cemal SEVİNDİ.....	4
Mehmet ZAMAN	4
Kars'ta Ekonomik Açıdan Bağımlı Nüfusun Değişimi	29
Cemal SEVİNDİ.....	29
Eşitsizlik: Nedenleri, Sonuçları ve Coğrafi Boyutları	52
Yolcu ALDIRMAZ	52
Küresel Mülteci Krizine Analitik Bir Yaklaşım: Silahlı Çatışmalar Ekseninde Zorla Yerinden Edilmeler.....	72
Muazzez HARUNOĞULLARI.....	72
İnsan Kaynaklı İklim Değişikliği, Afet ve Göç: Nereye Kadar? .	112
Nihal GÖKÇE	112

BÖLÜM I

Uzundere İlçesinde (Erzurum) Arazi Örtüsü Değişimlerinin Uzaktan Algılama Teknikleriyle Belirlenmesi

Cemal SEVİNDİ¹
Mehmet ZAMAN²

1. Giriş

Arazi kullanımı ve arazi örtüsü, mekânsal bilimlerde farklı çağrışımları olan terimlerdir. Arazi kullanımı, *arazi ile ilgili insan faaliyetlerini* ifade ederken, arazi örtüsü *arazi yüzeyindeki doğal örtüyü* tanımlar (Burley, 1961; Lo, 1986;) Arazi kullanımı ve arazi örtüsü matrisi, peyzajın doğal bileşenleridir ve doğrudan veya dolaylı olarak farklı sosyo-ekonomik süreçler ve jeo-fiziksel yönlerle bağlantılıdır. Arazi yüzeyindeki insan değişikliklerinin büyüklüğü ve mekânsal-zamansal ölçeği, arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişiminin farklı şekilleridir. Büyük ölçekli insan müdahalesi nedeniyle dünyanın farklı bölgelerinde benzeri görülmemiş bir dönüşüm yaşanmakta ve bu da yeryüzü sisteminin

¹ Dr. Öğr. Uyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum/Türkiye, Orcid: 0000-0002-4252-887X, csevindi@atauni.edu.tr

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum/Türkiye, Orcid: 0000-0002-1833-6501, mzaman@atauni.edu.tr

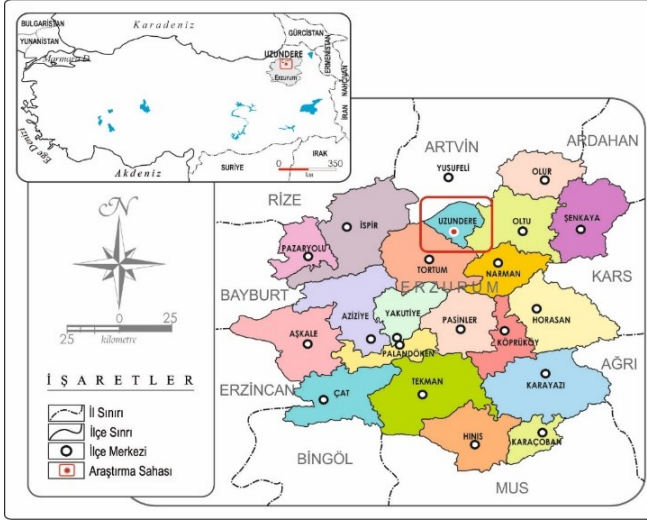
temel unsurlarında radikal değişikliklere yol açmaktadır (Lambin vd. 2001; Foley vd., 2005).

Sosyal, ekonomik ve politik bileşenler, gezegenin kara yüzeyindeki arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişimindeki hızlı değişimi veya dönüşümü sağlayan temel faktörlerdir (Ojima vd., 1994). Arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişikliği değerlendirmesi, doğal ve beşeri çevrenin çeşitli yönleri için merkezi bir öneme sahiptir ve bunlar yeryüzü sisteminde karşılıklı etkileşim halindedir (Foody, 2002; Herold vd., 2002; Hegazy & Kaloop 2015; Liu & Yang, 2015).

Arazi kullanımı ve arazi örtüsünün değerlendirilmesi kontrosüz şehirleşme, ormanların tarım alanlarına dönüştürülmesi, sulak arazilerin azaltılması ve yaban hayatı habitatlarının parçalanması gibi bölgesel düzeyden, uluslararası düzeye kadar bir dizi çevresel sorunun çözümüne yönelik temel bir uygulamadır. Ayrıca arazi kullanımı ve arazi örtüsündeki değişikliklerin tespiti, afet riskinin azaltılması ve iklim değişikliğine uyum politikaları açısından da büyük önem taşımaktadır (Shaw & Banba, 2017). Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak, günümüzde uydu verilerini uzaktan algılama teknikleriyle kullanarak; arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişikliklerini zamansal ve mekânsal olarak tespit etmek mümkündür. Hatta çeşitlenen ve çözünürlüğü artan sensörlerden üretilen uydu verileri, günümüz mekânsal çalışmalarında en güvenilir kaynak haline gelmiştir. Analiz ve haritalama süresi, arazi koşullarının sorun olmaktan çıkması, uygun maliyet, az sayıdaki personel ile geniş alanlar çalışılabilmesi, denetlenebilir ve paylaşılabilir üretimler gibi avantajları, uzaktan algılama tekniklerini diğer çalışma tekniklerinin önüne geçirmiştir (Yang 2002; Lo & Choi 2004; Shah 2012; Rawat & Kumar, 2015). Çok zamanlı yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri, uzaktan algılama modelleriyle birleştirildiğinde; geçmiş, günümüz hatta gelecekteki arazi kullanımı ve arazi örtüsü özellikleri belirlenebilmektedir (Brown vd., 2000; Li vd. 2014).

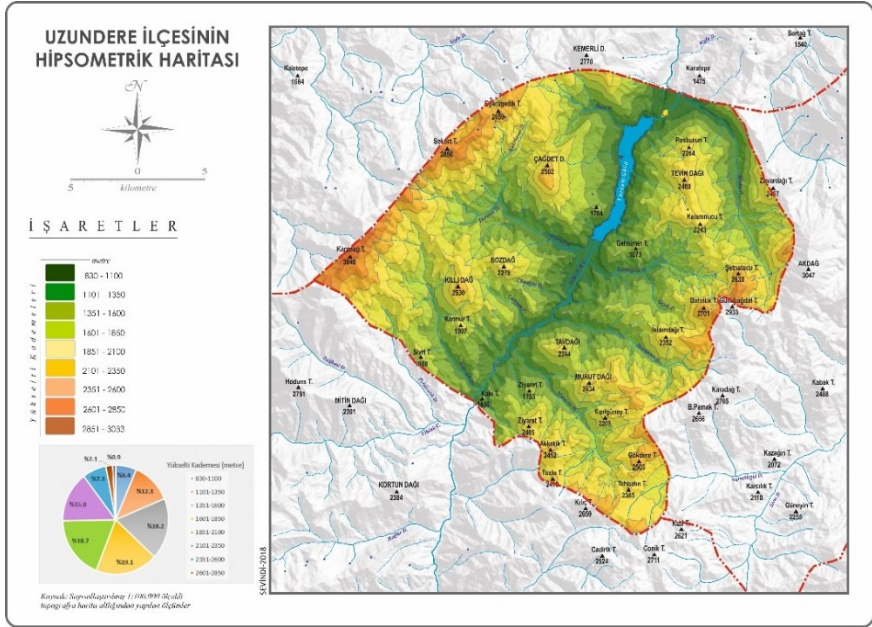
Bu çalışmanın temel amacı, çok zamanlı uydu verilerini esas alarak uzaktan algılama teknikleriyle, Uzundere İlçe yönetim

bölgesinin arazi örtüsündeki değişimleri belirleyerek, dönüşüm oranını ve sonuçlarını ortaya çıkarmaktır. Araştırmaya konu olan Uzundere İlçesi Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alır. İdari açıdan Erzurum İli yönetim bölgesindeki ilçeyi, güney-güneybatıdan Tortum (Erzurum), doğu-güneydoğudan Oltu (Erzurum), kuzey-kuzeydoğu-kuzeybatıdan Yusufeli (Artvin) ilçeleri çevrenmektedir (HGM, 2024), (Şekil 1).

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

Araştırma sahasını kuzeyde Kemerli Dağ (2770 m), doğuda Akdağ (3047 m), batıda Karadağ (3040 m), güneyde 2500-2700 rakımlı tepelik alanlar ve güneybatıda Mitindağı (2301 m) ile Kortun Dağı'na (2384 m) ait uzantılar sınırlandırır. 505 km² yüzölçümüne Uzundere İlçesi arazinin %6.4'ü 830-1100 metre, %30.5'i 1101-1600 metre, %60.1'i 1600-2600 metre, %3'ü ise 2601-3033 metre yükselti kademesinde yer alır. Uzundere topraklarının 182 km²'lik bölümünde (%36.3) eğim %0-21 arasında, geri kalan 322 km²'lik kısmında (%63.7) ise eğim değerleri %21.1'in üzerindedir (Sevindi, 2018), (Şekil 2).

Şekil 2: Araştırma Sahasının Hipsometrik Haritası.

Uzundere Meteoroloji İstasyonu verilerine göre yıllık sıcaklık ortalaması 10.2°C'dir. Uzundere'de en düşük ortalama -2.8°C ile Ocak'ta, en yüksek ortalama ise 22.1°C ile Temmuz ayında belirlenmektedir. İstasyona ortalama yıllık toplam 307.7 mm yağış düşmektedir. Uzundere'de en fazla yağış 48.2 mm ile Haziran ayında, en düşük yağış ise 8.8 mm ile Eylül ayında kayıt edilmektedir. Yağışların 91.8 mm'lik bölümü (%29.8) yaz mevsiminde alınırken, bu mevsimi %28.8'lik oranıyla ilkbahar takip eder (Sevindi, 2018). Araştırma sahasındaki ana akarsu şebekesini, hidroğrafik bakımdan Karadeniz Akaçlama Havzası'na bağlı olan Tortum Çayı oluşturmaktadır. Tortum Çayı'nın toplam uzunluğu 38.6 km olup, Uzundere İlçesi sınırları dâhilindeki uzunluğu 15.3 km'dir. Dikyar hidrometri istasyonu verilerine göre, Tortum Çayı'nda en yüksek debi 101 milyon m³/sn ile Mayıs ayında, en düşük debi ise 9.2 milyon m³/sn ile Ağustos ayında tespit edilmiştir (Sevindi, 2018). Araştırma sahasında step, orman ve subalpin-alpin vejetasyondan oluşan 3 bitki kuşağı ayrılabilir. Bunlardan step kuşağı, çoğu yerde birbiriyle iç içe bulunan doğal step ve antropojen

steplerden oluşmakta olup, 1700-1750 m yükseltilere kadar çıkabilmektedir. Genelde sarıçam ve ardıç türleriyle temsil edilen orman formasyonu ise 1750-2250 m'ler arasında yer almaktadır. Sahanın 2000-3000 m'den yüksek kesimlerinde Subalpin-Alpin Çayır vejetasyonu gelişmiştir (Sevindi, 2018).

2. Materyal ve Yöntem

Uzundere İlçesi'nde 2018 Corine arazi kullanımı/arazi örtüsü sınıflandırmasına göre seyrek bitki alanları 11721,2 ha (%23.2), bitki değişim alanları 9126,7 ha (%18.1), doğal çayırliklar 8404,1 ha (%16.6), iğne yapraklı ormanlar 6320,1 ha (%12.5), çıplak kayalıklar 3262,4 ha (%6.5), doğal bitki örtüsü ile karışık tarım alanları 2843,6 ha (%5.6), tuz içeriği yüksek çıplak kayalıklar 2718,7 ha (%5.4), sulanan karışık tarım alanları 2155 (%4.3), karışık ormanlar ise 1802,3 ha (%3.6) alan kaplamaktadır (Sevindi, 2022). İlçede yer alan Tortum Gölü sulak alanı ve çevresi biyoçeşitlilik açısından yüksek düzeyde tür çeşitliliği içeren Kafkasya Biyoçeşitlilik Sıcak Alanı'nda yer almaktadır (CEPF,2005). Biyocoğrafik açıdan Paleartik Bölge'nin, Ilıman Çayırlar Biyomu içerisinde kalan göl; Avrasya-Doğu Afrika kuş göç yolları üzerinde yer alır (Olson vd.,2001; Newton, 2008). Bu durum göl çevresini, özellikle göç devrelerinde kuşların konaklama alanı durumuna getirmektedir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Erzurum Bölge Müdürlüğü'nün 05.05.2000 gün ve 1010 sayılı yazısıyla *I.Derece Sit Alanı* (1055,6 ha) olarak ilan edilmiştir. Böylece Tortum Gölü ilk kez bir koruma statüsü kazanmıştır. Tortum Gölü'nün Türkiye üzerinden gerçekleşen kuş göç hareketlerine önemli bir konaklama alanı olması nedeniyle; 2014 yılında Doğa Koruma ve Milli Parklar Erzurum Şube Müdürlüğü'nün hazırladığı rapora istinaden, Tortum Gölü ve güneybatı delta alanını kapsayan 721 hektarlık alan *Tortum Gölü Sulak Alanı* olarak belirlenmiştir (Sevindi, 2019).

Uzundere İlçesi'nde arazi örtüsü değişikliklerini belirlemek üzere hazırlanan bu çalışmada, bitki örtüsü ve sulak alan değişiklikleri esas alınmıştır. Nitekim sahanın %85,9'u tarım dışı arazilerden oluşmakta olup, arazi farklı yoğunluktaki doğal bitki örtüsünden meydana gelmektedir. Uzundere İlçesi hakkında hazırlanan arazi kullanımı ve/veya arazi örtüsünü esas alan çalışmalarda, kullanılan tekniklere bağlı olarak önemli yüzey örtüsü değişiklikleri belirlenememektedir. Dolayısıyla *bu çalışmada çok zamanlı uydu görüntüleri üzerinden detaylı bitki örtüsü ve sulak alan değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır*. Bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırması (USGS) resmi web sitesinden temin edilen Landsat-5 TM 1997 ve 2007, Landsat-8 OLI/TIRS 2017 ve 2024 yılına ait haziran ayı görüntüleri kullanılmıştır (Lu vd., 2012). Uydu görüntüleri *Normalize Edilmiş Bitki Örtüsü Fark Endeksi (NDVI)*, *Değiştirilmiş Normalize Edilmiş Su Fark Endeksi (MNDWI)* ve *Zemin Yüzey Sıcaklığı (LST)* parametresine göre ArcGIS 8.2 yazılımı altında kıymetlendirilmiştir. Böylece 3 göstergeye dayalı olarak, Uzundere İlçe arazisindeki bitki örtüsü ve su yüzeylerinde 1997-2024 yılları arasındaki meydana gelen değişimler tespit edilmiştir. İlk aşamada uydu görüntülerinin mekânsal referansları WGS-1984 UTM/37N olarak ayarlanmış, görüntüler Uzundere İlçesi idari sınırları esas alınarak sınırlandırılmıştır. Uydu görüntülerinden atmosferik etkileri kaldırmak amacıyla, gerçek yüzey yansımaya değerleri tespit edilmiştir. İkinci aşamada sahanın bitki örtüsü ve su yüzeyleri sınıflarını belirlemek amacıyla görüntülerden NDVI¹ (Chen & Brutsaert, 1998; Gates, 2012) ve MNDWI² (Singh vd, 2015; Xu, 2007) endeksleri hesaplanarak haritlanmıştır.

$$NDVI=(NIR-RED)/(NIR+RED) \quad (1)$$

$$MNDWI=GREEN-MIR/GREEN+MIR \quad (2)$$

NDVI ve MNDWI okumaları -1 ila +1 aralığındadır. Sınıflandırma açısından NDVI ve MNDWI'nin kullandığı eşik değerleri, farklı arazi örtüsü türlerini temsil eder (Mozumder, 2014; Haque&Basak, 2017; Bhattacharjee vd., 2021), (Tablo 1).

Tablo 1: NDVI, MNDWI Sınıfları ve Temsil Ettiği Arazi Örtüsü.

NDVI Sınıfları	Arazi Örtüsü	MNDWI Sınıfları	Arazi Örtüsü
0,1 veya daha az	Bitki Örtüsünden Yoksun Alan (kaya, kum, kar, su)	- 1 - 0	Su İçermeyen Yüzey
0,11 - 0,4	Seyrek Bitki Örtüsü	0,01 - 0,3	Sığ Su Yüzeyi (bataklık bitki örtüsüyle halim olduğu su altındaki arazi)
0,4 - 1	Yoğun Bitki örtüsü	0,31 - 1	Derin Su Yüzeyi (sürekli akarsu, sürekli su bulunduran göller ve diğer rezervuarlar)

Zemin yüzey sıcaklığı (LST), yerel ya da küresel ölçeklerde yüzey enerjisi ve su dengesiyle ilgili önemli bir parametredir. LST, güneşten gelen enerjinin yerle veya bitki örtülü alanlardaki gölgelik yüzeylerle etkileşime girdiği ve onu ısıttığı kara yüzeyinden gelen termal radyans emisyonunu ölçer (Guillevic, vd., 2018). Zemin yüzey sıcaklık dağılımını belirlemek üzere kullanılan formüller; üst atmosfer spektral ışımasının dönüştürülmesi (*TOA/L-Top of Atmosphere*)³, TOA/L spektral ışımasından yararlanılarak, parlaklık sıcaklığını °C değerine dönüştürme (*BT-Brightness Temperature*)⁴, bitki örtüsü oranının (*Pv-Proportion of Vegetation*)⁵ hesaplanması, kara yüzey emisivitesinin (*LSE/ε- Land Surface Emissivity*)⁶ hesaplanması ile zemin yüzey sıcaklığının (*LST-Land Surface Temperature*)⁷ belirlemesidir.

$$TOA/L = ML * Q_{cal} + A_L \quad (3)$$

$$BT = (K_2 / \ln((K_1 / L) + 1) - 273,15) \quad (4)$$

$$P_v = ((NDVI - NDVI_{MIN}) / (NDVI_{MAX} + NDVI_{MIN}))^2 \quad (5)$$

$$LSE/\varepsilon = 0,004 * P_v + 0,986 \quad (6)$$

$$LST = (BT / (1 (0.00115 * BT / 1,4388) * Ln \varepsilon)) \quad (7)$$

Araştırma sahası için belirlenen zemin yüzey sıcaklıkları, her görüntü yılı için ayrı haritalanmıştır. Çalışmanın üçüncü aşamasında üretilen dağılım haritalarının doğruluk değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu amaçla işlenen uydu görüntülerinde 40 referans noktası belirlenmiştir. Google Earth Pro yazılımı üzerinden araştırmada kullanılan uydu görüntülerinin yıl/ay bilgilerine uygun görüntüler, oluşturulan dağılım haritaları ile karşılaştırılmıştır (Mendiratta & Gedam, 2018). Referans noktalarında NDVI ve MNDWI sınıflandırmalarının genel doğruluk oranı %83-%92 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın son aşamasında NDVI ve MNDWI dağılım haritaları üzerinden 1997-2024, 2007-2024, 2017-2024 değişim haritaları hazırlanmıştır. Değişim alanlarının yüzölçümleri belirlenerek, tablo haline getirilmiştir.

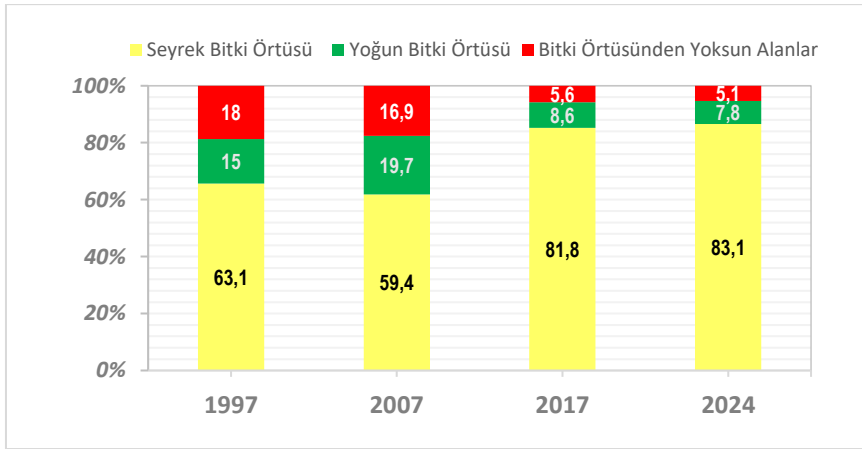
3. Bulgular

3.1. Normalize Edilmiş Bitki Örtüsü Fark Endeksi (NDVI)

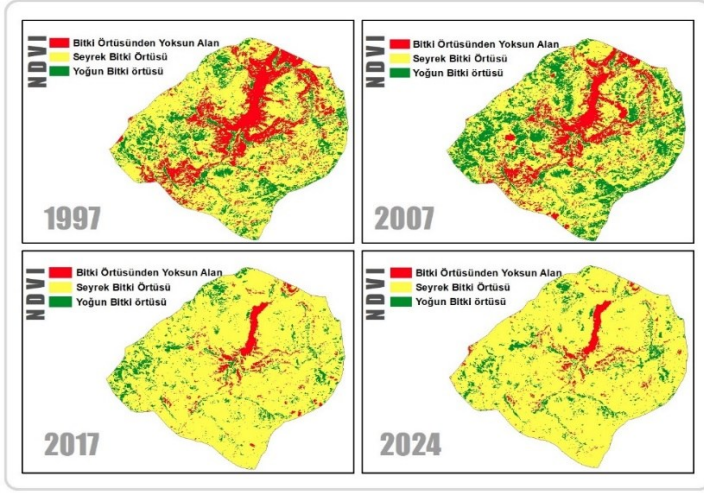
Normalize Edilmiş Bitki Örtüsü Fark Endeksi (NDVI) sınıflandırmasına göre Uzundere İlçesi'nde 1997 yılında seyrek bitki örtülü alanlar %63.1, bitki örtüsünden yoksun alanlar %18, yoğun bitki örtülü alanlar %15 olarak hesaplanmıştır. Aradan geçen 17 yıllık süreç sonunda, 2024 yılında seyrek bitki örtüsüne sahip yüzeylerin oranı %83.1 ulaşırken, yoğun bitki örtülü alanlar %7.8'e düşmüştür. Sahada bitki örtüsünden yoksun yüzeyler ise %5.1 olarak hesaplanmıştır (Tablo 2, Grafik 1, Şekil 3).

Tablo 2. Uzundere 'de NDVI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimler.

Sınıf Adı	1997		2007		2017		2024	
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%
Bitki Örtüsünden Yoksun Alanlar	9091,5	18,0	8526,7	16,9	2826,5	5,6	2596,8	5,1
Seyrek Bitki Örtüsü	31855,1	63,1	30006,4	59,4	41329,4	81,8	41945	83,1
Yoğun Bitki Örtüsü	7556,4	15,0	9959,9	19,7	4327,1	8,6	3934,2	7,8
TOPLAM	50500	100,0	50500	100,0	50500	100,0	50500	100,0

Grafik 1: Uzundere 'de NDVI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimler.

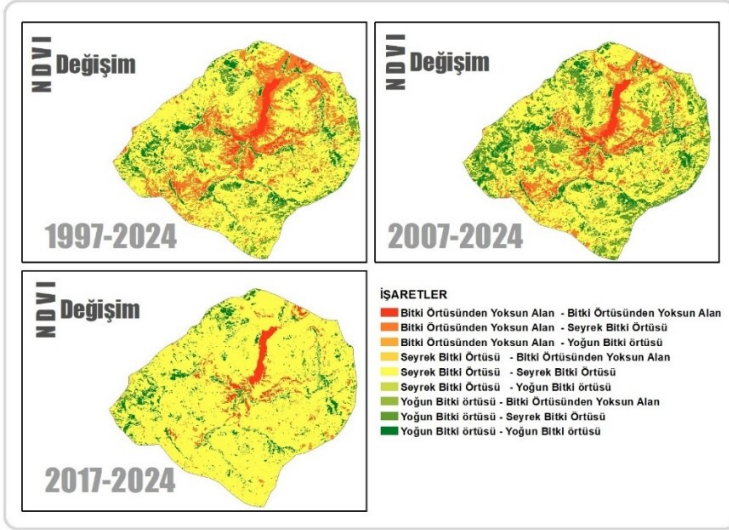
Şekil 3: Uzundere'de NDVI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimlerin Dağılımı.

Uzundere İlçesi'nde NDVI endeksi sınıflarındaki değişimler incelediğinde, en büyük değişim seyrek bitki örtülü alanlarda izlenmektedir. Gerçektende 1997-2024 yılları arasında bitki örtüsünden yoksun alanların %17.2'si (8667.2 ha) ve yoğun bitki örtüsüne sahip yüzeylerin %9'u (4558 ha) seyrek bitki örtülü alanlara dönüşmüştür (Tablo 3, Şekil 4). Bu gelişim büyük ölçüde sıcaklık-yağış koşullarındaki değişime ve bitki örtüsü üzerindeki antropojen baskılara işaret etmektedir.

Tablo 3: Uzundere’de NDVI Arazi Örtüsü Sınıfları Arasındaki Değişimler.

Sınıf Değişimleri	1997-2024		2007-2024		2017-2024	
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%
Bitki Örtüsünden Yoksun Alan - Bitki Örtüsünden Yoksun Alan	2437,5	4,8	2353,9	4,7	2096,1	4,2
Bitki Örtüsünden Yoksun Alan - Seyrek Bitki Örtüsü	8667,2	17,2	6149,4	12,2	725,4	1,4
Bitki Örtüsünden Yoksun Alan - Yoğun Bitki örtüsü	26	0,1	20,5	0,0	4,7	0,0
Seyrek Bitki Örtüsü - Bitki Örtüsünden Yoksun Alan	145,7	0,3	211,1	0,4	487,9	1,0
Seyrek Bitki Örtüsü - Seyrek Bitki Örtüsü	30745,9	60,9	29196,1	57,8	41650,2	82,5
Seyrek Bitki Örtüsü - Yoğun Bitki örtüsü	924,6	1,8	562,7	1,1	1211,5	2,4
Yoğun Bitki örtüsü - Bitki Örtüsünden Yoksun Alan	12,3	0,0	30,5	0,1	11,6	0,0
Yoğun Bitki örtüsü - Seyrek Bitki Örtüsü	4558	9,0	8625,7	17,1	1595,2	3,2
Yoğun Bitki örtüsü - Yoğun Bitki örtüsü	2982,8	5,9	3350,1	6,6	2717,4	5,4
TOPLAM	50500	100,0	50500	100,0	50500	100,0

Sahada yoğun bitki örtüsüne sahip alanlar, dağlık alanlar ve akarsu vadileri boyunca tespit edilmektedir. Değişim yüzeylerinin dağılımına göre, yoğun bitki örtüsü en fazla yaylacılık faaliyetlerinin yoğun olarak sürdürüldüğü dağlık kesimlerde tahribe uğramaktadır. Sahada yaygın olarak yüzeylenen çıplak yüzeylerden seyrek bitki örtülü alanlara dönüşüm ise yüksek ihtimalle yağış artışları veya sıcaklık değişimleriyle ilgili olmalıdır.

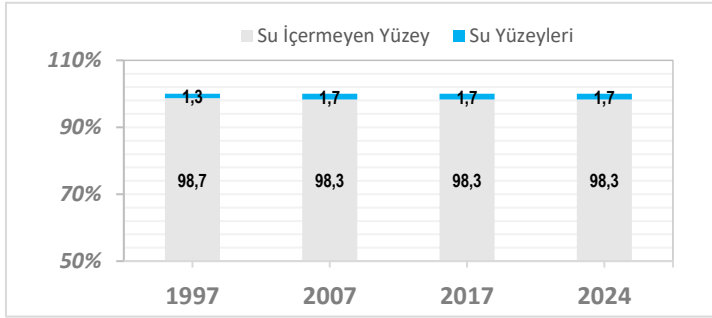
Şekil 4: Uzundere’de NDVI Arazi Örtüsü Sınıfları Arasındaki Değişimlerin Dağılımı.

3.2. Değiştirilmiş Normalize Edilmiş Su Fark Endeksi (MNDWI)

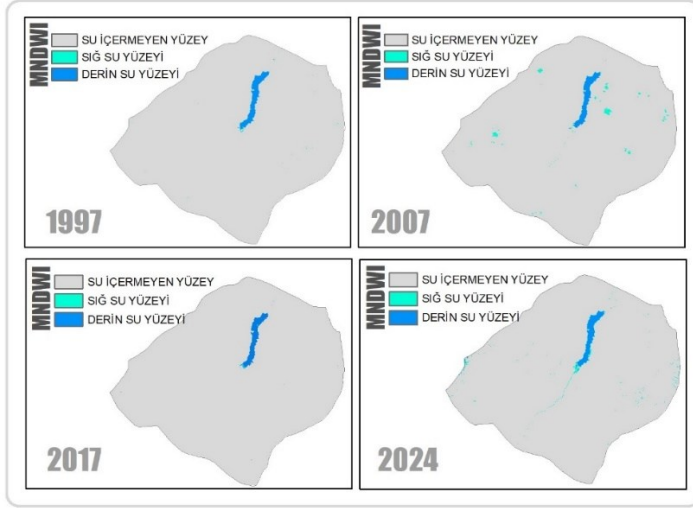
Değiştirilmiş Normalize Edilmiş Su Fark Endeksi (MNDWI) sınıflandırmasına göre Uzundere İlçesi’nde 1997 yılı itibarıyla 50.500 hektar arazinin %98,5’i su içermeyen yüzeylerden, %1.3’ü derin su yüzeylerinden, %0.1’i ise sığ su yüzeylerinden meydana gelmektedir. 2024 yılında su içermeyen yüzeylerin oranı %98.3, derin su yüzeyleri %1.2 ve sığ su yüzeyleri %0.4 olarak belirlenmiştir (Tablo 4, Grafik 2, Şekil 5).

Tablo 4: Uzundere 'de MNDWI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimler.

Sınıf Adı	1997		2007		2017		2024	
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%
Su İçermeyen Yüzey	49818,6	98,7	49630,8	98,3	49642,7	98,3	49656,3	98,3
Sığ Su Yüzeyi	45,5	0,1	267,4	0,5	857,2	1,7	227,2	0,4
Derin Su Yüzeyi	635,9	1,3	601,8	1,2	0,1	0,0	616,5	1,2
TOPLAM	50500	100,0	50500	100,0	50500	100,0	50500	100,0

Grafik 2: Uzundere 'de MNDWI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimler.

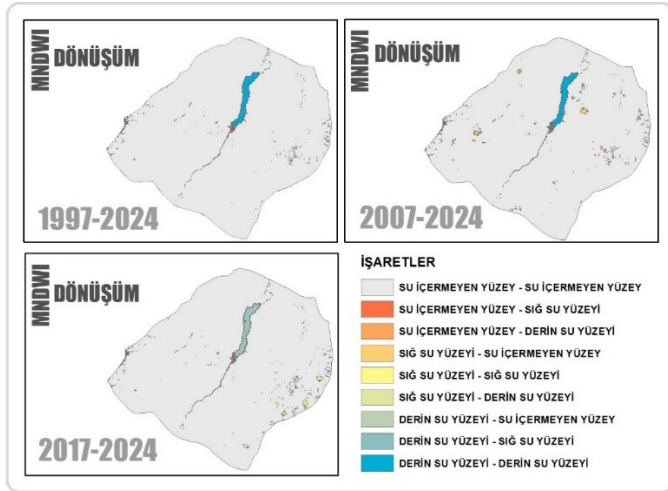

Şekil 5: Uzundere’de MNDWI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimlerin Dağılımı.

Uzundere İlçesi’nde MNDWI yüzey örtüsü sınıfları arasındaki geçişler incelendiğinde, 1997-2024 yılları arasındaki devrede, su içermeyen yüzeylerden 155,9 ha (%0.3) arazinin sığ su yüzeylerine dönüştüğü görülmektedir. Yine aynı dönemde derin su yüzeylerinden 40.9 hektar alan (%0.1) sığ su yüzeylerine dönüşmüştür. MNDWI sınıfı yüzey değişim alanları ile NDVI yüzey sınıflarını dağılımı hemen hemen eşleşmektedir (Tablo 5, Şekil 6).

Tablo 5: Uzundere’de MNDWI Arazi Örtüsü Sınıfları Arasındaki Değişimler.

Sınıf Adı	1997-2024		2007-2024		2017-2024	
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%
Su İçermeyen Yüzey - Su İçermeyen Yüzey	49643,6	98,3	49424,8	97,9	49456	97,9
Su İçermeyen Yüzey - Sığ Su Yüzeyi	155,9	0,3	176	0,3	156,3	0,3
Su İçermeyen Yüzey - Derin Su Yüzeyi	19,2	0,0	30	0,1	30,7	0,1
Sığ Su Yüzeyi - Su İçermeyen Yüzey	8,1	0,0	232,1	0,5	201,4	0,4
Sığ Su Yüzeyi - Sığ Su Yüzeyi	29,7	0,1	25,4	0,1	70,1	0,1
Sığ Su Yüzeyi - Derin Su Yüzeyi	7,6	0,0	10	0,0	585,4	1,2
Derin Su Yüzeyi - Su İçermeyen Yüzey	5,6	0,0	0,5	0,0	0	0,0
Derin Su Yüzeyi - Sığ Su Yüzeyi	40,9	0,1	25	0,0	0	0,0
Derin Su Yüzeyi - Derin Su Yüzeyi	589,4	1,2	576,2	1,1	0,1	0,0
TOPLAM	50500	100,0	50500	100	50500	100

Şekil 6: Uzundere’de MNDWI Arazi Örtüsü Sınıflarındaki Değişimlerin Dağılımı.

3.3. Zemin Yüzey Sıcaklığı (LST)

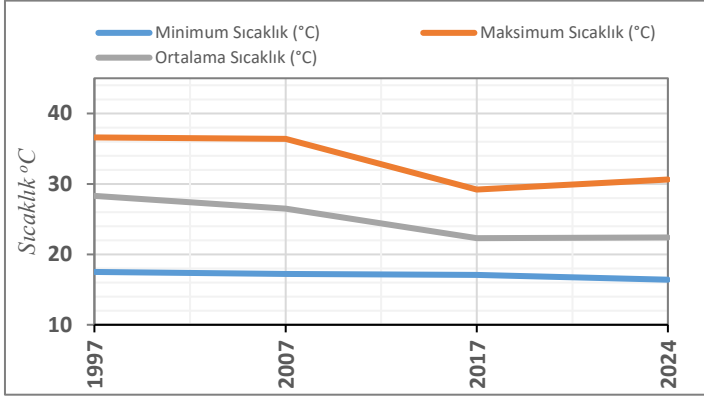
Uzundere İlçesi'nde bitki örtüsünden yoksun yüzeyler ve bitki örtülü yüzeyler, NDVI sınıflandırmasıyla; su yüzeyleri ve su içermeyen yüzeyler MNDWI sınıflandırmasına göre belirlenerek haritalandırılmıştır. Ayrıca niceliklendirilmiş sınıflar, karşılaştırma teknikleri kullanılarak dönemsel olarak haritalandırılmıştır. Gerek NDVI ve gerekse de MNDWI endekslerinden ortaya çıkan dağılımların açıklanabilmesi için, sonuçların yüzey sıcaklık parametresiyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla eldeki uydu görüntüleri üzerinden kara yüzey sıcaklıkları çıkarılmıştır. Yöntem bölümünde formülleri verilen LST (Land Surface Temperature) parametresinden elde edilen sonuçlara göre, 1997 yılı haziran ayında minimum sıcaklık 17,5°C, maksimum sıcaklık ise 36,6°C olarak belirlenmiştir. Aynı tarihte en yüksek ve en düşük sıcaklık farkını temsil eden sıcaklık amplitüdünü ise 19.1°C'dir. 2024 yılı LST verilerine göre haziran ayında minimum sıcaklık 16.4°C, maksimum sıcaklık 30.6 °C olarak hesaplanmıştır. Sıcaklık amplitüdünün 14.2 °C olduğu sahada, ortama sıcak 22.4 °C kadardır (Tablo 6, Grafik 3, Şekil 7).

Tablo 6: Uzundere'de Zemin Yüzey Sıcaklıklarındaki (LST) Değişmeler.

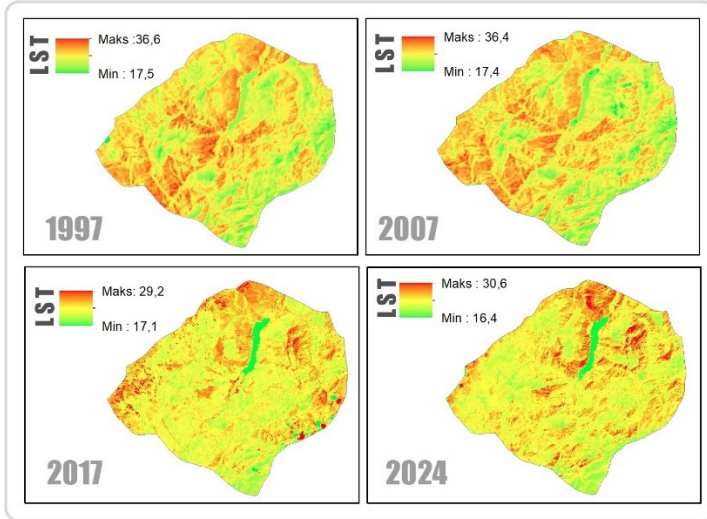
Yıl	Minimum Sıcaklık (°C)	Maksimum Sıcaklık (°C)	Sıcaklık Amplitüd (°C)	Ortalama Sıcaklık (°C)
1997	17,5	36,6	19,1	28,3
2007	17,2	36,4	19,2	26,5
2017	17,1	29,2	12,1	22,3
2024	16,4	30,6	14,2	22,4

LST verilerine göre 1997-2024 yılları arasında minimum, maksimum, ortalama ve amplitüd değerlerinden belirgin bir azalma söz konusudur. Sıcaklık değerlerindeki düşüş, sahada buharlaşmanın azalması yol açmış olmalıdır. Amplitüd değerlerindeki düşüş ise, sahada karasal koşulların, nemli koşullara doğru evrildiğini

göstermektedir. Nitekim NDVI haritalarında seyrek bitki örtülü alanlardaki genişleme, düzenli azalma gösteren yüzey sıcaklıkları ile ilgili olmalıdır. Uzundere için hazırlanan yüzey sıcaklık dağılım haritasında, sıcaklık değerlerindeki azalma belirgin olarak izlenmektedir.

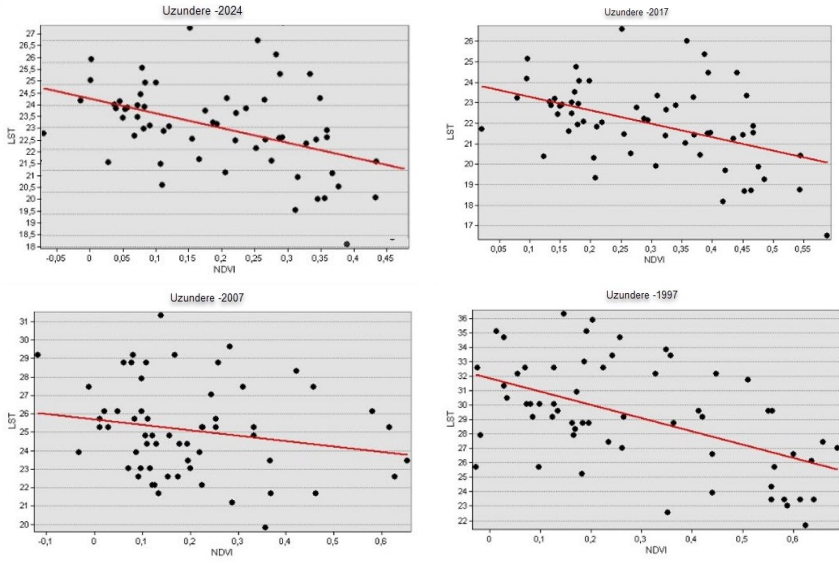

Grafik 3: Uzundere 'de Zemin Yüzey Sıcaklıklarındaki Değişmeler.

Şekil 7: Uzundere 'de Zemin Yüzey Sıcaklıklarının Dağılımı.

NDVI ile ortalama zemin yüzey sıcaklıkları (LST) arasında doğrusal bir ilişkiyi belirlemek üzere korelasyon analiz tekniği kullanılmıştır (Şekil 8). Görüntü yıllarına göre hazırlanan dağılım grafikleri incelendiğinde 1997, 2007, 2017 ve 2024 yıllarında değişkenler arasında zayıf negatif yönlü bir ilişki izlenmektedir. Belirlenen ters orantı, sahada sıcaklık azalmasının, yüzeyde bitki örtüsünün gelişimine katkı sağladığına işaret etmektedir.

Şekil 8: Uzundere’de Bitki Örtüsü-Yüzey Sıcaklığı Korelasyonu

4. Sonuç

Arazi kullanımı (land use) ve arazi örtüsü (land cover) değişiminin izlenmesi, peyzaj dinamiklerinin veya ekosistem sağlığının farklı zaman ve mekân ölçeklerinde değerlendirilmesinin temel bir yönüdür. Yüzey örtüsündeki değişimlerin belirlenmesi, çevre ve ekosistem yönetimi, koruma, arazi kullanım planlaması, kaynak yönetimi, sürdürülebilirlik ve çevre yönetiminin değerlendirilmesinde nerdeyse bir zorunludur.

Çalışmaya konu olan Uzundere İlçesi Karadeniz Bölgesi’nin Doğu Karadeniz Bölümü’nde yer alır. İdari açıdan Erzurum İli

yönetim bölgesindeki ilçe, 505 km² yüzölçümüne sahiptir. Çalışma sahasının en dikkat çekici özelliği, Avrasya-Doğu Afrika kuş göç yolları üzerinde yer almasıdır. İlçenin kuzeydoğu bölümünde yer alan ve Türkiye'nin önemli heyelan set göllerinde biri olan Tortum Gölü, Erzurum İli'nin ulusal koruma statüsüne sahip tek sulak alanıdır. Çalışma bu önemli sulak alan ve çevresinde; sulak alanın devamlılığı açısından büyük öneme taşıyan doğal bitki örtüsü ile su yüzeylerindeki değişimin belirlenmesi amacını taşımaktadır. Değişimin belirlenebilmesi için Landsat-5 TM 1997 ve 2007, Landsat-8 OLI/TIRS 2017 ve 2024 yıllarına ait haziran ayı görüntüleri kullanılmıştır. Uydu görüntüleri Normalize Edilmiş Bitki Örtüsü Fark Endeksi (NDVI), Değiştirilmiş Normalize Edilmiş Su Fark Endeksi (MNDWI) ve Zemin Yüzey Sıcaklığı (LST) parametresi esas alınarak işlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre;

-Uzundere İlçesinde 1997 yılında seyrek bitki örtülü alanlar %63.1, bitki örtüsünden yoksun alanlar %18, yoğun bitki örtülü alanlar %15 olarak hesaplanmıştır. 2024 yılında seyrek bitki örtüsüne sahip yüzeyler oranı %83.1 ulaşırken, yoğun bitki örtülü alanlar %7.8'e, bitki örtüsünden yoksun yüzeyler %5.1'e düşmüştür. 1997-2024 yılları arasında bitki örtüsünden yoksun alanların %17.2'si (8667.2 ha) ve yoğun bitki örtüsüne sahip yüzeylerin %9'u (4558 ha) seyrek bitki örtülü alanlara dönüşmüştür

- Uzundere İlçesi'nde 1997 yılı itibarıyla 50.500 hektar arazinin %98,5'i su içermeyen yüzeylerden, %1.3'ü derin su yüzeylerinden, %0.1'i ise sığ su yüzeylerinden meydana gelmektedir. 2024 yılında su içermeyen yüzeylerin oranı %98.3, derin su yüzeyleri %1.2 ve sığ su yüzeyleri %0.4 olarak belirlenmiştir. 1997-2024 yılları arasındaki devrede, su içermeyen yüzeylerden 155,9 ha (%0.3) arazinin sığ su yüzeylerine dönüştüğü görülmektedir. Yine aynı dönemde derin su yüzeylerinden 40.9 hektar alan (%0.1) sığ su yüzeylerine dönüşmüştür.

-1997 yılı haziran ayında minimum sıcaklık 17,5°C, maksimum sıcaklık ise 36,6°C olarak belirlenmiştir. Aynı tarihte en yüksek ve en düşük sıcaklık farkını temsil eden sıcaklık amplitüdünü ise 19.1°C'dir. 2024 yılı haziran ayında minimum sıcaklık 16.4°C,

maksimum sıcaklık 30.6 °C olarak hesaplanmıştır. Sıcaklık amplitüdünün 14.2 °C olduğu sahada, ortama sıcak 22.4 °C kadardır. LST verilerine göre 1997-2024 yılları arasında minimum, maksimum, ortalama ve amplitüd değerlerinden belirgin bir azalma söz konusudur.

-Sonuç olarak çalışma sahasında sıcaklık değerlerinde izlenen azalma ve amplitüd değerlerinde izlenen düşüş, bitki örtüsünden yoksun yüzeylerde seyrekte olsa bitki gelişimine ortam hazırlamıştır. Tortum Gölü güneydatı delta alanında, derin su yüzeylerinin sığ su yüzeylerine dönüşmesi, Tortum Çayı'nın biriktirdiği alüvyal dolgu malzeme ile ilgili olmalıdır. Sahanın diğer bölümlerindeki su yüzeyi kayıpları önemsiz düzeydedir. Bu olumlu gelişmelere karşın, sahada yoğun bitki örtüsünün yayılış gösterdiği dağlık kesimlerde, hayvancılık faaliyetleri nedeniyle bitki örtüsünde kayıplar izlenmektedir. Dolayısıyla sahadaki meraların yakından izlenmesi uygun olacaktır.

Kaynaklar

- Bhattacharjee, S. Islam, M. T. Kabir, M. E. & Kabir, M.M. (2021). Land-use and land-cover change detection in a north-eastern wetland ecosystem of Bangladesh using remote sensing and GIS techniques. *Earth Systems and Environment*, 5(2), 319–340. <https://doi.org/10.1007/s41748-021-00228-3>
- Brown, D. G. Pijanowski, B. C., & Duh, J. D. (2000). Modeling the relationships between land use and land cover on private lands in the Upper Midwest, USA. *Journal Of Environmental Management*, 59(4), 247-263.
- Burley, T. M. (1961). Land Use or Land Utilization? *The Professional Geographer*, 13(6), 18–20.
https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1961.136_18.xx
- CEPF. (2005). *Conservation Outcomes Caucasus (1/1.600.000)*. Critical Ecosystem Partnership Fund.
- Chen, D. & Brutsaert, W. (1998). Satellite-sensed distribution and spatial patterns of vegetation parameters over a tallgrass prairie. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 55(7), 1225–1238. [https://doi.org/10.1175/1520-0469\(1998\)055](https://doi.org/10.1175/1520-0469(1998)055)
- Foley, J.A. DeFries, R. Asner, G.P. Barford, C. Bonan, G. Carpenter, S.R. Chapin, F.S. Coe, M.T. Daily, G.C. Gibbs, H.K. Helkowski, J.H. (2005). Global consequences of land use. *Science*, 309(5734):570–574.
- Foody, G.M. (2002). Status of land cover classification accuracy assessment. *Remote Sensing of Environment*, 80(1):185–201. [https://doi.org/10.1016/S0034-4257\(01\)00295-4](https://doi.org/10.1016/S0034-4257(01)00295-4)
- Gates, D. M. (2012). Biophysical ecology. Courier Corporation. 28.
- Xu, H. (2006). Modification of normalized difference water index (NDWI) to enhance open water features in remotely sensed imagery. *International Journal of Remote Sensing*, 27(14), 3025-3033.

<https://doi.org/10.1080/01431160600589179>

Guillevic, P. Göttsche, F. Nickeson, J. Hulley, G. Ghent, D. Yu, Y. (2018). Land surface temperature product validation best practice protocol version 1.1. Best Practice for Satellite Derived Land Product Validation.

<https://doi.org/doc/ceoswgcw/lpv/lst.001>

Haque, I. & Basak, R. (2017). Land cover change detection using GIS and remote sensing techniques: A spatio-Temporal study on Tanguar Haor, Sunamganj, Bangladesh. *Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science* 20:251–263. <https://doi.org/10.1016/j.ejrs.2016.12.003>

Hegazy, I.R. & Kaloop, M.R. (2015). Monitoring urban growth and land use change detection with GIS and remote sensing techniques in Daqahlia governorate Egypt. *International Journal of Sustainable Built Environment* 4(1):117–124. <https://doi.org/10.1016/j.ijbsbe.2015.02.005>

Herold, M. Scepan, J. Clarke, K.C. (2002). The use of remote sensing and landscape metrics to describe structures and changes in urban land uses. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 34(8):1443–1458.

<https://doi.org/10.1068/a3496>

HGM (2024). Harita Genel Müdürlüğü, *Türkiye İl-İlçe Yüzölçümleri*, (19.10.2024 tarihinde <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden ulaşılmıştır)

Kopar, İ. & Sevindi, C. (2013). Tortum Gölü nün Uzundere Erzurum Güneybatısında Aktüel Sedimentasyon ve Siltasyona Bağlı Alan Kıyı Çizgisi Değişimleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, no.60, 49-66.

Lambin, E.F. Turner, B.L. Geist, H.J. Agbola, S.B. Angelsen, A. Bruce, J.W. Coomes, O.T. Dirzo, R. Fischer, G. Folke, C. George, P. (2001). The causes of land-use and land-cover change: moving beyond the myths. *Global Environmental Change* 11(4):261–269. <https://doi.org/10.1016/S0959->

3780(01)00007-3

- Li, M. Zang, S. Zhang, B. Li, S. & Wu, C. (2014). A review of remote sensing image classification techniques: The role of spatio-contextual information. *European Journal of Remote Sensing*, 47(1), 389-411.
- Liu, T. & Yang, X. (2015). Monitoring land changes in an urban area using satellite imagery, GIS and landscape metrics. *Applied Geography*, 56:42–54.
<https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2014.10.002>
- Lo, C. P. (1986). Applied remote sensing. *Geocarto International*, 1(4), 60. <https://doi.org/10.1080/10106048609354071>
- Lo, C. P. & Choi, J. (2004). A hybrid approach to urban land use/cover mapping using Landsat 7 Enhanced Thematic Mapper Plus (ETM+) images. *International Journal of Remote Sensing*, 25(14), 2687-2700.
- Lu, D. Hetrick, S. Moran, E. & Li, G. (2012). Application of time series Landsat images to examining land-use/land-cover dynamic change. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 78(7), 747.
- Mendiratta, P. & Gedam, S. (2018). Assessment of urban growth dynamics in Mumbai Metropolitan Region, India using object-based image analysis for medium-resolution data. *Applied Geography*, 98, 110–120
- Mozumder, C. Tripathi, N.K. & Tipdecho, T. (2014). Ecosystem evaluation (1991–2012) of Ramsar wetland Deepor Beel using satellite-derived indices. *Environ Monit Assess* 186:7909–7927. <https://doi.org/10.1007/s10661-014-3976-2>
- Newton, I. (2008). *The Migration Ecology of Birds*. Academic Press, London.
- Ojima, D.S. Galvin, K.A. Turner, B.L. (1994). The global impact of land-use change. *Bioscience* 44(5):300–304.
<https://doi.org/10.2307/1312379>

- Olson, D. M., Dinerstein, E., Wikramanayake, E. D., Burgess, N. D., Powell, G. V. N., Underwood, E. C., D'amico, J. A., Itoua, I., Strand, H. E., Morrison, J. C., Loucks, C. J., Allnutt, T. F., Ricketts, T. H., Kura, Y., Lamoreux, J. F., Wettengel, W. W., Hedao, P., Kassem, K. R. (2001). Terrestrial ecoregions of the world: a new map of life on Earth, *Bioscience* 51(11):933-938.
- Rawat, J. S. & Kumar, M. (2015). Monitoring land use/cover change using remote sensing and GIS techniques: A case study of Hawalbagh block, district Almora, Uttarakhand, India. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, 18(1), 77-84.
- Sevindi, C. (2018). *Uzundere İlçesinin Doğal Çevre Özellikleri* (Uzundere Kültür Envanteri, Ed. Işıklı, M, Sevindi, C, Topaloğlu Y, Akarsu, R, Halıcı, E), Erzurum: Zafer Ofset Yayınevi,17-40,
- Sevindi, C. & Kaya, G. (2019). Kuş Gözlemciliği Turizmi Açısından Tortum Gölü Sulak Alanı (Uzundere-Erzurum). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 2203-2218.
- Sevindi, C., (2022). *Erzurum İlinde Arazi Kullanımı*. (Erzurum İlinde Coğrafya Araştırmaları, Ed. Birinci, S, Kaymaz, Ç.Ç, Kızılkın,Y.) İstanbul: Kriter Yayınevi, 267-344.
- Shah, S. A. (2012). Use of geographic information system in land use studies: a micro level analysis. *European Journal of Applied Sciences*, 4(3), 123-128.
- Shaw, R. & Banba, M. (2017). Land use management in disaster risk reduction: an overview. In: *Land Use Management in Disaster Risk Reduction*. Springer, Tokyo, 3-12. <https://doi.org/10.1007/978-4-431-56442-3>
- Singh, K.V. Setia, R. & Sahoo, S. (2015). Evaluation of NDWI and MNDWI for assessment of waterlogging by integrating digital elevation model and groundwater level. *Geocarto International* 30:650–661. <https://doi.org/10.1080/10106049.2014.965757>

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2018). *Tortum Gölü Sulak Alan Yönetim Planı (2019-2023)*. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Doğa Koruma Dairesi Başkanlığı, Sulak Alanlar Şube Müdürlüğü, Ankara.

Xu, H. (2007). Extraction of urban built-up land features from Landsat imagery using a thematic-oriented index combination technique. *Photogrammetric Engineering & Remote Sensing*, 73(12), 1381–1391. ,

<https://doi.org/10.14358/pers.73.12.138>

Yang, X. (2002). Satellite monitoring of urban spatial growth in the Atlanta metropolitan area. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 68(7), 725-734.

BÖLÜM II

Kars'ta Ekonomik Açıdan Bağımlı Nüfusun Değişimi

Cemal SEVİNDİ¹

1. Giriş

Yüzyıllar süren çok yavaş ve dengesiz büyümenin ardından 1804 yılında 1 milyara ulaşan dünya nüfusu; 150 yıl boyunca yavaş ama daha istikrarlı bir hızda artarak 1950 yılında 2.5 milyara ulaşmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında büyüme oranları tarihsel olarak benzeri görülmemiş seviyelere çıkarak, dünya nüfusu 2000 yılında 6.1 milyara ve 2023'te ise 8 milyara çıkmıştır (UN, 2024). Hazırlanan nüfus projeksiyonları, 2070'li yıllarda dünya nüfusunun 1804 yılına kıyasla 10 kat daha büyük olacağını ortaya koymaktadır.

Dünyanın pek çok yerinde son dönemde çok hızlı yaşanan demografik değişim süreci, demografik geçiş olarak adlandırılan seküler bir sürecin ana aşamalarını karakterize eder. Geçiş sürecinde doğum oranlarındaki düşüşleri, ölüm oranlarındaki düşüşler takip eder. Bu geçiş süreci, genellikle bir tarım toplumunu sanayi toplumuna dönüştüren kalkınma sürecine eşlik eder. Değişim öncesinde, yüksek ölüm oranları, sanayi devriminden önceki tarım

¹ Dr. Öğr. Uyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum/Türkiye, Orcid: 0000-0002-4252-887X, csevindi@atauni.edu.tr

toplumlarına özgü yüksek doğum oranlarını dengelediğinden, nüfus artışı çok düşük seviyelerde kalır. Benzer şekilde gelişmiş toplumlarda da doğum ve ölüm oranlarının her ikisi de düşük seviyelere ulaştığından, geçişin tamamlanmasından sonra nüfus artışı yine sıfıra yakındır. Aradaki geçiş döneminde ise, iki farklı aşama ile karakterize edilen hızlı demografik değişimler meydana gelmektedir. İlk aşamada, doğum oranı yüksek kalırken ölüm oranı düştüğü için nüfus artış hızı yükselir. İkinci aşamada, doğum oranındaki düşüş nedeniyle nüfusun büyüme oranı düşse de pozitif kalmaktadır. Tüm geçişin tamamlanması tipik olarak bir yüzyıldan fazla sürer ve çok daha büyük bir nüfus büyüklüğüyle sona erer (Bongaarts, 2009).

Demografik geçiş süreci boyunca doğurganlık ve ölüm oranlarındaki düşüşler, nüfusun yaş kompozisyonunda önemli değişikliklere neden olur. Genel olarak geçişin ilk aşamalarındaki yerler, sonraki aşamalarındaki yerlere göre daha genç bir yaş yapısıyla dikkati çekerler. Kuşkusuz bu farklılıklar, nüfusun bağımlılık oranlarının dağılımında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Bağımlılık oranı (Dependency Ratio) *belirli bir zaman noktasında, belirli bir ülke, bölge veya coğrafi alanda; ekonomik olarak üretken her 100 nüfusa düşen ekonomik olarak bağımlı nüfus sayısının ortalamasıdır. Ekonomik olarak üretken nüfus ise belirli bir zamanda aynı ülke, bölge veya coğrafi alan için 15 ila 64 yaş arasındaki nüfus olarak tanımlanır* (WHO, 2024). Bu demografik göstergede nüfusun ekonomik olarak bağımlı olma olasılığı en yüksek olan grubu (net tüketiciler), ekonomik olarak aktif olma olasılığı en yüksek olan grubuyla (net üreticiler) ilişkilendirilmektedir. Böylece *nüfusun yaş yapısından kaynaklanan potansiyel sosyal destek gereksinimleri* hakkında bir gösterge elde edilebilmektedir. Ayrıca bu oran, *çalışanlar üzerindeki potansiyel bağımlılık yükünü vurgulamakta* ve çocukların baskın olduğu bir durumdan, yaşlıların çocuklardan daha fazla olduğu bir duruma doğru *kaymaları* göstermektedir. Diğer taraftan 15 yaş altı ve 65 yaş üstü her kişinin bakmakla yükümlü olunan kişi olmadığını, 15-65 yaş arasındaki her kişinin de ekonomik açıdan faal olmadığını belirtmek gerekir. Tüm sınırlılıklarına rağmen bağımlılık oranı

göstergesi, yaş kompozisyonundaki eğilimleri belgelemek için yaygın olarak kullanılmaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

Türkiye nüfusunu oluşturan yaş gruplarıyla hakkında yapılan çalışmalarda, 15-64 yaş grubunda yer alan nüfus *aktif nüfus* ya da *ekonomik olarak faal nüfus* olarak adlandırılmaktadır Aktif nüfus tarafından yapılan her türlü üretimden, 0-14 yaş grubu çocuk nüfusun yanı sıra 65 yaş üzerindeki de faydalandığı için; nüfus yapısı içerisinde çalışanlar ve çalışanlara bağımlı olanlar şeklinde iki grup ortaya çıkmaktadır (Tanoğlu, 1969; Tümertekin,1973; Emiroğlu,1988; Özgür,1998; Tandoğan, 1998; Doğanay vd., 2011; Sevindi, 2022). Ekonomik olarak üretime katkısı bulunmadığı kabul edilen gruplardan, 0-14 yaş aralığındakilerin toplam nüfus içerisindeki payına *çocuk nüfus oranı*, 65 yaş üzerindeki toplam nüfus içerisindeki payına *yaşlı nüfus oranı* adı verilir. Toplam nüfus içerisindeki ekonomik açıdan faal (15-64) her 100 kişiye düşen çocuk nüfusa *çocuk bağımlılık oranı* (1), her 100 kişiye düşen yaşlı nüfusa *yaşlı bağımlılık oranı* (2), her iki bağımlılık oranının toplamına ise *toplam bağımlılık oranı* (3) adı verilmektedir (TÜİK, 2024).

$$\text{Çocuk Bağımlılık Oranı} = (0-14 \text{ yaş nüfus}) / (15-64 \text{ yaş nüfus}) \times 100 \quad (1)$$

$$\text{Yaşlı Bağımlılık Oranı} = (65 \geq \text{yaş nüfus}) / (15-64 \text{ yaş nüfus}) \times 100 \quad (2)$$

$$\text{Toplam Bağımlılık Oranı} = ((0-14 \text{ yaş nüfus}) + (65 \geq \text{yaş nüfus})) / (15-64 \text{ yaş nüfus}) \times 100 \quad (3)$$

Bu çalışma kapsamında Kars İli'nde ekonomik açıdan bağımlı nüfusun zaman içerisindeki değişimleri incelenmiştir. Kars İli'deki bağımlı nüfusun diğer illerle kıyaslaması yapılarak, 2007-2022 yılları arasındaki 15 yıllık süreçte, ilçe düzeyindeki değişimler dağılım haritaları üzerinde gösterilmiştir. Çalışma hazırlanırken il ve ilçe sayısal sınır verileri ve yüzölçümü bilgileri, Harita Genel Müdürlüğü (HGM) sitesinden alınmıştır. İller bazında nüfusun yaş gruplarına dağılımı ve nüfusun bağımlılık oranları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Merkezi Dağıtım Sistemi veri tabanından temin edilmiştir. TÜİK ve HGM verileri ArcGIS v10 yazılımı altında bir araya getirilerek dağılım haritaları üretilmiştir.

Bu araştırmaya konu olan Kars İli, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde yer almaktadır. Toplam 10.193 km² yüzölçüme sahip ili topraklarını kuzey-kuzeydoğuda Çıldır, Ardahan Merkez, Göle (Ardahan), batıda Şenkaya ve Horasan (Erzurum), güneyde Eleşkirt, Ağrı Merkez (Ağrı) ve Tuzluca (Iğdır) ilçeleri, doğuda ise Ermenistan çevrelenmektedir (HGM, 2024, Şekil 1). Kars İli yönetim bölgesinde Kars Merkez (2048 km²), Sarıkamış (2038 km²), Kağızman (1871 km²), Arpaçay (1165 km²), Dığor (1092 km²), Selim (982 km²), Susuz (578 km²) ve Akyaka (417 km²) olmak üzere sekiz ilçe mevcuttur.

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyon haritası.

3. Bulgular

3.1. Türkiye'de Bağımlı Nüfusundaki Değişimler

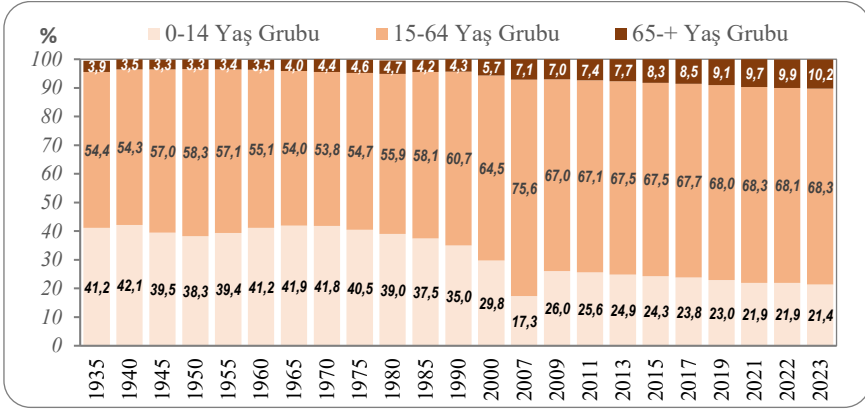
Türkiye nüfusu 1935-2023 yılları arasındaki 88 yıllık dönemde 16.158.018'den 85.372.377'e yükselerek, yıllık %4.9 oranında büyümüştür. Nüfustaki artış, nüfusu meydana getiren yaş gruplarına farklı dağıldığından, ekonomik açıdan faal nüfus ve bağımlı nüfus oranları yıllara göre değişiklikler göstermektedir (Tablo 1, Grafik 1). Nitekim 1935 yılında ekonomik açıdan faal

kabul edilen 15-64 yaş grubu nüfusun oranı %54.4 iken 2023 yılında %68.3'e yükselmiştir. Bağımlı nüfusu meydana getiren 0-14 yaş grubundakilerin oranı 1935 yılında %41.2 iken, 2023 yılında bu oran %21.4'e düşmüştür. Aynı dönemde 65 yaş üzeri nüfusun oranı ise %3.9'dan, %10.2'ye yükselmiştir. Bu veriler Türkiye'de doğum oranlarındaki düşüşe bağlı olarak çocuk nüfusun azaldığına, yaşam süresinin artmasına bağlı olarak da yaşlı nüfusun arttığına işaret etmektedir. Ekonomik açıdan faal nüfus, çocuk nüfus artışıyla desteklenmediği ve yaşlı nüfus sürekli arttığı için yakın gelecekte Türkiye aktif nüfusunun kademeli olarak azalacağını söyleyebiliriz.

Tablo 1: Türkiye'de Geniş Aralıklı Yaş Gruplarının Yıllara Göre Değişimi (1935-2023).

YIL	0-14 Yaş Grubu	%	≥65 Yaş Grubu	%	15-64 Yaş Grubu	%	Toplam Nüfus
1935	6662593	41,2	628041	3,9	8795512	54,4	16158018
1940	7503326	42,1	629859	3,5	9668796	54,3	17820950
1945	7421263	39,5	626543	3,3	10717968	57,0	18790174
1950	8018479	38,3	690662	3,3	12211300	58,3	20947188
1955	9475220	39,4	822408	3,4	13729233	57,1	24064763
1960	11427006	41,2	978732	3,5	15299311	55,1	27754820
1965	13148624	41,9	1242525	4,0	16953850	54,0	31391421
1970	14878187	41,8	1565696	4,4	19152564	53,8	35605176
1975	16330203	40,5	1853251	4,6	22086237	54,7	40347719
1980	17433912	39,0	2113247	4,7	25022358	55,9	44736957
1985	19010138	37,5	2125908	4,2	29432295	58,1	50664458
1990	19745352	35,0	2417363	4,3	34265838	60,7	56473035
2000	20220095	29,8	3858949	5,7	43701502	64,5	67803927
2007	12205564	17,3	5000175	7,1	53380517	75,6	70586256
2009	18892307	26,0	5083414	7,0	48585591	67,0	72561312
2011	19120012	25,6	5490715	7,3	50113542	67,1	74724269
2013	19056302	24,9	5891694	7,7	51719868	67,5	76667864
2015	19134001	24,3	6495239	8,2	53111813	67,5	78741053
2017	19219306	23,8	6895385	8,5	54695834	67,7	80810525
2019	19082900	22,9	7550727	9,1	56521370	68,1	83154997
2021	18581470	21,9	8245124	9,7	57853679	68,3	84680273
2022	18735111	22,0	8451669	9,9	58092773	68,1	85279553
2023	18311633	21,4	8722806	10,2	58337938	68,3	85372377

Kaynak: (TÜİK Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır)

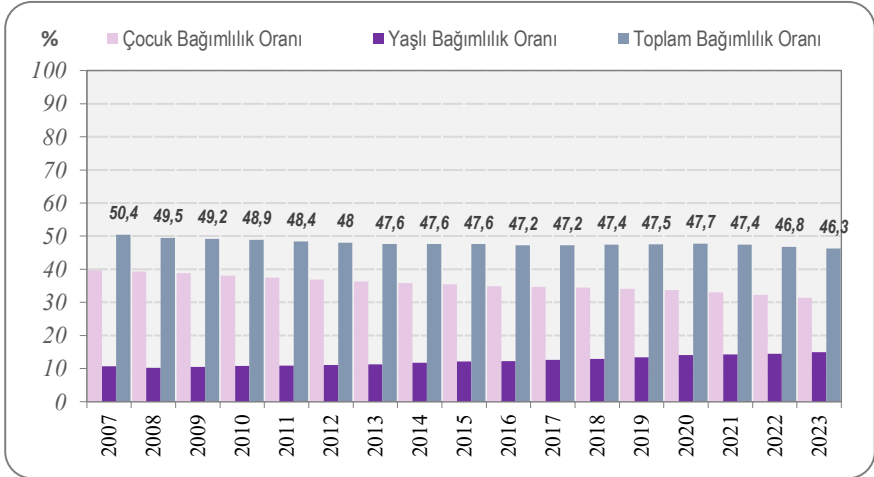
Grafik 1: Türkiye Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımındaki Değişmeler (1935-2023).

Türkiye nüfusunun yaş gruplarına dağılım verilerinde 1935-2000 devresi nüfus sayım sonuçlarından, 2007-2023 yılları arasındaki bölüm ise adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden (ADNKS) belirlenmiştir. Nüfus sayım sonuçlarına dayalı verilerde, bilinmeyen nüfus oranı %0.4'e kadar ulaşabilmektedir. Bu nedenle bağımlı nüfus verileri için 2007 yılı ve sonrasındaki nüfus tespitleri dikkate alınmıştır. TÜİK'in 2007-2023 yılları arasındaki bağımlı nüfus verilerine göre 2007 yılında %50.4 olan toplam bağımlılık, 2023 yılında %46.3'e düşmüştür (Tablo 2, Grafik 1). Bu azalma 2007'de %39.7 olan çocuk bağımlı nüfusun, 2023'te %31.4'e düşmesiyle ilgilidir. Diğer taraftan 2007'de %10.7 olan yaşlı bağımlı nüfus ise 2023'te %15'e ulaşmıştır. Dolayısıyla çocuk bağımlı nüfustan +%8.3'lük bir kazanım, yaşlı bağımlı nüfustan ise -%4.3'lük kayıp söz konusudur. 2007-2023 yılları arasında yaş gruplarının dağılımdaki değişimlere bağlı olarak 2007'de %49.6 olan faal nüfus oranı 2023'te %53.7'ye yükselmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de Bağımlı Nüfus Oranlarının Yıllara Göre Değişimi.

YIL	Çocuk Bağımlılık Oranı (0-14 yaş, %)	Yaşlı Bağımlılık Oranı (≥65 yaş, %)	Toplam Bağımlılık Oranı (%)	Ekonomik Açıdan Faal Nüfus Oranı (15-64 yaş, %)
2007	39,7	10,7	50,4	49,6
2008	39,3	10,2	49,5	50,5
2009	38,8	10,5	49,2	50,8
2010	38,1	10,8	48,9	51,1
2011	37,5	10,9	48,4	51,6
2012	36,9	11,1	48,0	52,0
2013	36,3	11,3	47,6	52,4
2014	35,8	11,8	47,6	52,4
2015	35,4	12,2	47,6	52,4
2016	34,9	12,3	47,2	52,8
2017	34,7	12,6	47,2	52,8
2018	34,5	12,9	47,4	52,6
2019	34,1	13,4	47,5	52,5
2020	33,7	14,1	47,7	52,3
2021	33,0	14,3	47,4	52,6
2022	32,3	14,5	46,8	53,2
2023	31,4	15,0	46,3	53,7

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır)

Grafik 2: Türkiye’de Bağımlı Nüfus Oranlarının Yıllara Göre Değişimi.

Türkiye bağımlı nüfus oranları iller bazında değerlendirildiğinde, Türkiye ortalamasına göre önemli sapmalar belirlenmektedir. Örneğin Şırnak'ta ekonomik açıdan bağımlı nüfusun oranı 2007 yılında %93.7, Edirne'de %38,6 olarak tespit edilmiştir (Tablo 3, Şekil 2). Aynı yıl Türkiye bağımlı nüfus oranı ise %50.4'tür. 2012 yılında %81.7 bağımlı nüfus oranıyla Şanlıurfa ilk sıraya yerleşirken, en düşük bağımlı nüfus %35 ile Tunceli ilinde belirlenmektedir. Şanlıurfa 2017'de %77.8 ve 2022'de %74.1 oranlarıyla sıralamadaki yerini korumuştur. 2017 yılında en düşük oran %37.9 ile Tunceli'de, 2022'de ise %39.1 ile İstanbul'da belirlenmiştir. Detaylı bir inceleme yapıldığında, toplam bağımlı nüfus oranının en yüksek olduğu illerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu illerde bağımlılık oranının yüksek çıkmasının temel nedeni, 0-14 yaş gurubundaki çocuk bağımlı nüfusun fazla olmasıdır. 0-14 yaş gurubu nüfusun azaldığı illerde ise toplam bağımlı nüfus oranı belirgin bir şekilde azalmaktadır.

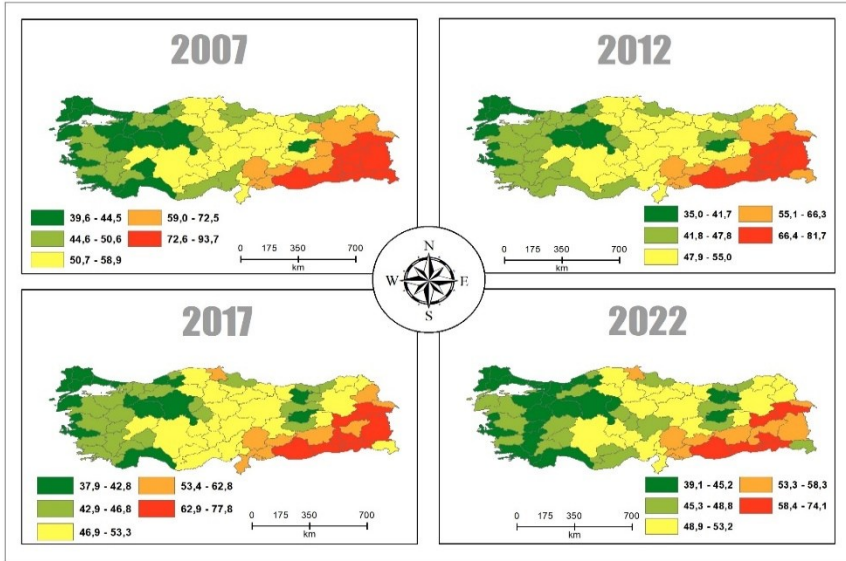
Tablo 3: Türkiye'de Toplam Bağımlı Nüfus Oranının İllere Göre Dağılımı (2007-2022).

İLLER	2007	2012	2017	2022
Adana	50,45	48,64	48,97	49,28
Adıyaman	64,98	58,90	58,23	57,12
Afyonkarahisar	52,34	49,99	49,31	48,45
Ağrı	81,54	76,34	68,15	62,33
Aksaray	55,41	52,77	51,53	50,11
Amasya	49,41	49,88	49,09	49,59
Ankara	41,14	40,59	41,29	41,42
Antalya	44,49	42,85	42,65	42,29
Ardahan	58,89	54,16	53,08	51,21
Artvin	51,39	48,40	47,95	50,55
Aydın	46,46	45,01	46,09	48,83
Balıkesir	45,05	43,82	45,72	48,30
Bartın	47,11	44,34	44,09	45,48
Batman	86,40	73,97	65,03	58,10
Bayburt	59,61	50,79	45,19	44,01
Bilecik	43,64	42,89	41,23	43,28
Bingöl	60,85	54,31	51,05	50,15
Bitlis	79,47	69,88	62,81	58,04
Bolu	46,80	44,96	44,47	45,93

Burdur	47,77	47,83	46,27	47,24
Bursa	43,99	43,01	44,00	44,63
Çanakkale	41,82	41,16	42,81	46,25
Çankırı	55,04	51,55	50,78	51,84
Çorum	53,83	51,86	52,15	52,54
Denizli	46,43	44,61	44,25	44,88
Diyarbakır	72,48	66,34	62,44	58,30
Düzce	49,07	45,62	43,78	44,81
Edirne	39,57	38,30	40,18	44,45
Elazığ	52,65	48,69	46,79	47,22
Erzincan	51,43	47,83	44,94	46,48
Erzurum	62,53	57,15	53,01	51,05
Eskişehir	40,49	39,06	40,61	42,29
Gaziantep	66,09	64,24	61,22	57,67
Giresun	54,99	49,94	47,88	50,40
Gümüşhane	57,59	49,35	42,10	44,71
Hakkâri	78,66	58,52	51,73	46,58
Hatay	55,77	55,01	54,50	52,93
İğdır	67,39	61,85	58,53	54,90
Isparta	42,95	44,57	44,43	46,33
İstanbul	43,08	40,84	40,27	39,14
İzmir	40,22	39,97	41,70	43,23
Kahramanmaraş	60,97	59,57	57,62	53,93
Karabük	45,11	42,74	40,86	42,03
Karaman	55,48	51,00	49,39	47,75
Kars	61,18	60,15	55,54	52,32
Kastamonu	53,26	51,63	50,69	53,20
Kayseri	51,71	50,26	49,15	47,67
Kırıkkale	47,54	44,96	43,93	44,98
Kırklareli	41,60	38,86	39,64	44,03
Kırşehir	48,31	45,70	45,51	46,95
Kilis	65,96	62,70	57,78	55,51
Kocaeli	44,40	43,07	43,49	43,82
Konya	53,00	51,07	49,90	49,10
Kütahya	43,26	42,34	44,05	43,81
Malatya	54,34	50,59	49,92	49,04
Manisa	45,39	44,71	45,44	47,00
Mardin	81,35	71,96	66,69	61,77
Mersin	47,87	47,47	47,67	47,88
Muğla	43,55	42,57	43,17	43,98
Muş	82,86	75,20	67,49	61,70
Nevşehir	53,36	50,03	48,62	47,65
Niğde	58,17	54,63	51,10	49,16

Ordu	54,04	50,45	48,96	50,71
Osmaniye	55,98	54,27	53,27	52,47
Rize	49,79	46,15	44,63	46,17
Sakarya	48,20	45,17	44,68	45,22
Samsun	50,61	47,17	46,07	46,72
Siirt	88,27	76,55	66,99	60,88
Sinop	57,68	54,81	54,75	55,91
Sivas	54,61	52,01	50,30	49,84
Şanlıurfa	85,39	81,66	77,82	74,10
Şırnak	93,69	81,4	69,87	61,25
Tekirdağ	41,16	40,2	42,08	43,47
Tokat	53,58	51,08	49,42	50,34
Trabzon	49,66	46,58	45,96	48,45
Tunceli	39,59	34,99	37,90	43,75
Uşak	47,66	45,20	43,95	45,05
Van	83,20	72,32	63,68	57,14
Yalova	45,36	43,76	45,40	47,46
Yozgat	56,08	52,67	51,45	50,12
Zonguldak	42,16	41,74	42,39	44,31

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır)

Şekil 2: Türkiye’de Toplam Bağımlı Nüfus Oranının illere Göre Dağılımı.

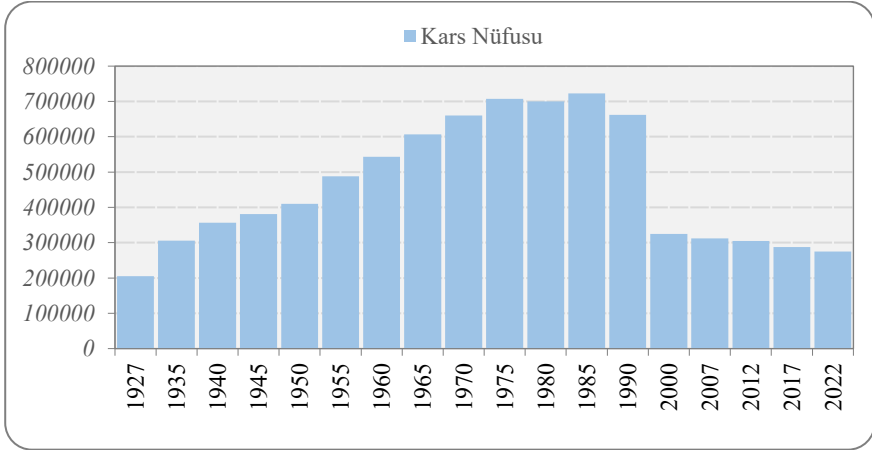
3.2.Kars İli Bağımlı Nüfusundaki Değişimler

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 1927 yılında Kars İli'nde 204.846 nüfus tespit edilmiştir. 1927-2022 yılları arasındaki 95 yıllık sürede nüfus 274.829'a yükselerek %34.2 oranında (69.983 nüfus) artmıştır. Kuşkusuz nüfusta yıllık %0.36 oranındaki bu artış oranı son derece düşüktür. İl nüfusunda 1927-1985 yılları arasındaki devrede düzenli artışlar izlenirken, 1985-2022 yılları arasında hızlı azalmalar söz konusudur. İdari açıdan Ardahan ve Iğdır illerinin 1995 yılında Kars'tan ayrılması, ilin nüfus gelişiminde dönüm noktası olarak kabul edilebilir (Tablo 4, Grafik 3).

Tablo 4: Kars İli'nde Nüfusun Gelişimi (1927-2022).

Veri Yılı	Nüfus	Değişen Nüfus	Nüfus Değişim Oranı (%)
1927	204846	-	-
1935	305536	100690	49,15
1940	356534	50998	16,69
1945	381176	24642	6,91
1950	410236	29060	7,62
1955	487844	77608	18,92
1960	543600	55756	11,43
1965	606313	62713	11,54
1970	660018	53705	8,86
1975	707398	47380	7,18
1980	700238	-7160	-1,01
1985	722431	22193	3,17
1990	662155	-60276	-8,34
2000	325016	-337139	-50,92
2007	312205	-12811	-3,94
2012	304821	-7384	-2,37
2017	287654	-17167	-5,63
2022	274829	-12825	-4,46

Kaynak: (TÜİK Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır)

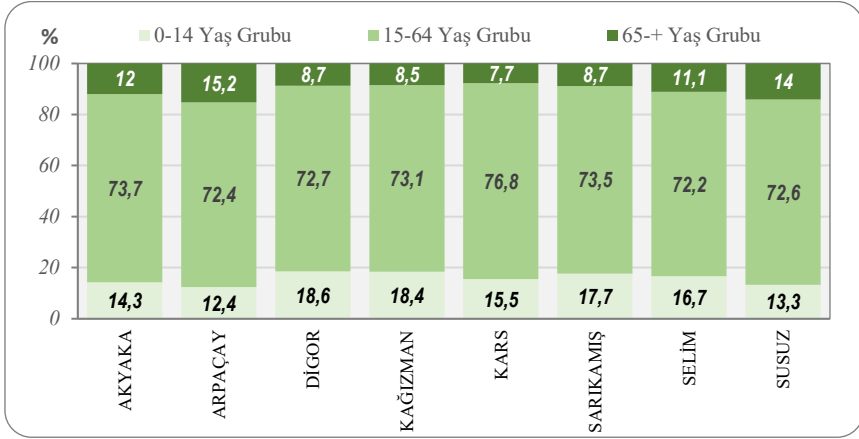
Grafik 3: Kars İli'nde Nüfusun Gelişimi (1927-2022).

Kars İli'nde 2022 yılı itibarıyla 274.829 nüfusun %16.3'ü 0-14 yaş grubunda, %74.6'sı 15-64 yaş grubunda, %9.1'i ise 65 üzeri yaş grubunda yer almaktadır. İlçelere göre dağılım incelendiğinde, 0-14 yaş grubu nüfusun en yüksek olduğu ilçeler Kağızman (%18.4) ve Digor (%18.4), en düşük olduğu ilçeler ise Arpaçay (%12.4) ve Susuz'dur (%13.3). 65 yaş üzeri yaş grubundaki nüfusun en yüksek orana sahip olduğu ilçeler Arpaçay (%15.2) ve Susuz (%14); en düşük olduğu ilçeler ise Kars Merkez (%7.7) ve Kağızman'dır (%8.5) (Tablo 5, Grafik 4).

Tablo 5: Kars Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2022).

İLÇELER	0-14			15-64			≥65		
	E	K	%	E	K	%	E	K	%
Akyaka	748	683	14,3	4104	3249	73,7	557	636	12,0
Arpaçay	971	897	12,4	5848	5065	72,4	1018	1276	15,2
Digor	1916	1774	18,6	7641	6813	72,7	801	927	8,7
Kağızman	4194	3947	18,4	16598	15700	73,1	1657	2082	8,5
Kars	9375	8779	15,5	45603	44429	76,8	4256	4793	7,7
Sarıkamış	3469	3224	17,7	14585	13172	73,5	1546	1748	8,7
Selim	1841	1746	16,7	8119	7396	72,2	1095	1291	11,1
Susuz	615	619	13,3	3573	3153	72,6	594	706	14,0
TOPLAM	23129	21669	16,3	106071	98977	74,6	11524	13459	9,1

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır)

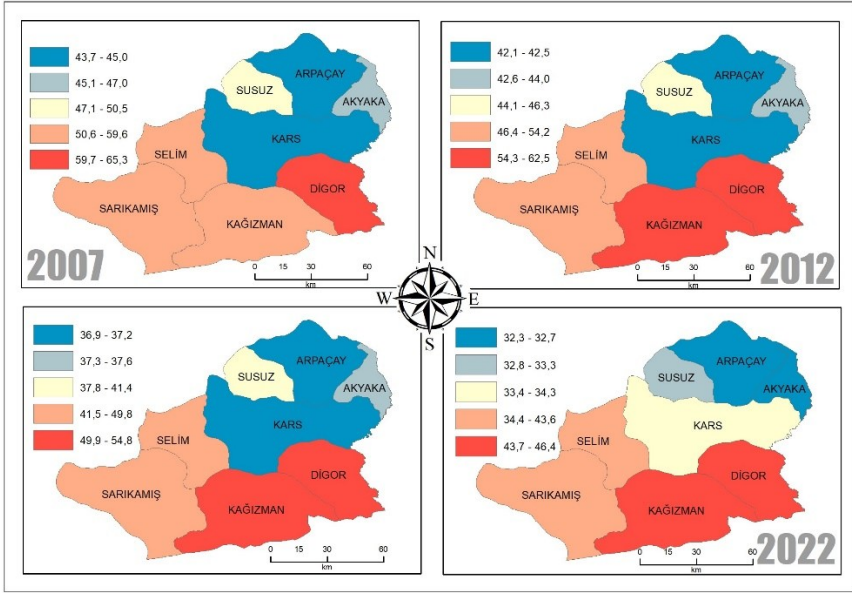
Grafik 4: Kars Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2022).

Kars İli'nde çocuk bağımlı nüfusun ilçelere göre dağılımı incelendiğinde, 2007-2022 yılları arasında tüm ilçelerde doğumların azalmasına bağlı düzenli azalmalar izlenmektedir (Tablo 6, Şekil 3). 2022 yılı itibarıyla Kars'ta en yüksek çocuk bağımlı nüfus oranı %46.4 ile Digor ilçesinde, en düşük çocuk bağımlı nüfus oranı %32.2 ile Arpaçay'da tespit edilmektedir.

Tablo 6: Kars'ta Çocuk Bağımlı Nüfus Oranının İlçelere Dağılımı (2007-2022).

İLÇELER	2007	2012	2017	2022
Akyaka	46,96	43,97	37,65	32,67
Arpaçay	44,95	42,51	36,91	32,32
Digor	65,26	62,50	54,77	46,44
Kağızman	59,62	60,71	52,80	44,85
Kars	43,66	42,07	37,16	34,33
Sarıkamış	54,86	51,64	48,20	43,36
Selim	54,73	54,18	49,77	43,58
Susuz	50,49	46,28	41,39	33,29

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır).

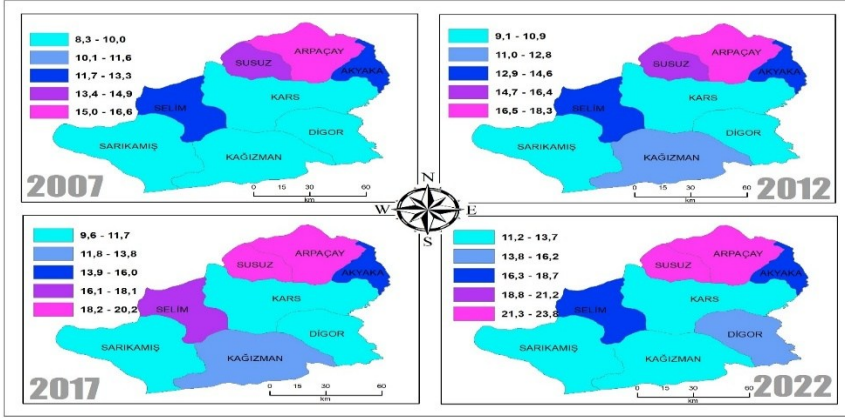
Şekil 3: Kars'ta Çocuk Bağımlı Nüfus Oranının İlçelere Dağılımı (2007-2022).

Araştırma sahasında yaşlı bağımlı nüfus oranları tüm ilçelerde artma eğilimindedir. Ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak, 65 yaş üzeri nüfus Arpaçay'da 2007 yılında %16.6 iken, 2022'de %23.8'e; Susuz'da ise 2007'de %14.4'ten 2022'de %21.8'e ulaşmıştır (Tablo 7, Şekil 4). Kars İli'nin en düşük yaşlı bağımlı nüfusuna sahip ilçelerini Kars Merkez, Kağızman, Sarıkamış ve Dığor oluşturmaktadır.

Tablo 7: Kars'ta Yaşlı Bağımlı Nüfus Oranının İlçelere Dağılımı (2007-2022).

İLÇELER	2007	2012	2017	2022
Akyaka	12,6	14,06	15,37	18,02
Arpaçay	16,56	18,26	20,17	23,75
Dığor	8,34	9,49	11,71	13,95
Kağızman	8,87	11,06	11,91	13,39
Kars	9,13	9,1	9,63	11,24
Sarıkamış	8,86	9,53	11,46	13,71
Selim	12,69	14,03	16,14	17,93
Susuz	14,42	15,69	18,28	21,77

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır).

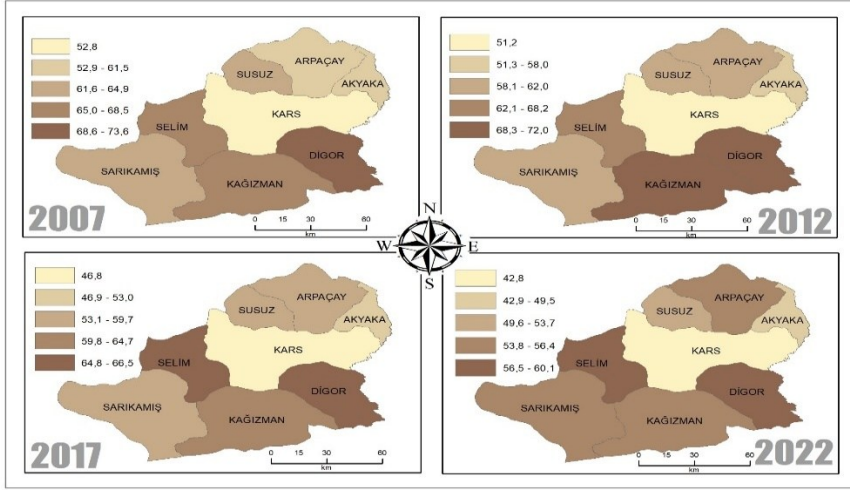
Şekil 4: Kars'ta Yaşlı Bağımlı Nüfus Oranının İlçelere Dağılımı (2007-2022).

Kars İli'nde 2007 yılında en düşük toplam bağımlı nüfus oranı Kars Merkez (%52,8) ve Akyaka (%59,6) ilçelerinde; en oranlar ise Digor (%73,6) ve Kağızman (%68,5) ilçelerinde belirlenmektedir (Tablo 8, Şekil 5). 2022 yılında ise en düşük bağımlılık oranları Kars Merkez (%42,8) ve Akyaka'da (%49,5); en yüksek oranlar ise Selim (%60,1) ve Digor (%58,8) ilçelerinde tespit edilmiştir.

Tablo 8: Kars'ta Toplam Bağımlı Nüfus Oranının İlçelere Göre Dağılımı (2007-2022)

İLÇELER	2007	2012	2017	2022
Akyaka	59,56	58,04	53,02	49,47
Arpaçay	61,51	60,76	57,08	55,21
Digor	73,60	71,98	66,48	58,82
Kağızman	68,48	71,77	64,71	56,38
Kars	52,79	51,18	46,79	42,84
Sarıkamış	63,71	61,17	59,66	55,54
Selim	67,42	68,21	65,9	60,14
Susuz	64,91	61,96	59,67	53,68

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır).

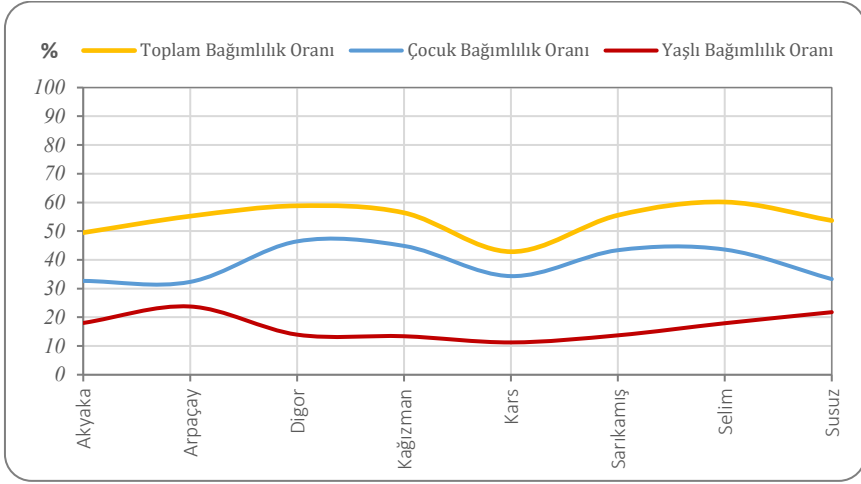
Şekil 5: Kars'ta Toplam Bağımlı Nüfus Oranının İlçelere Dağılımı (2007-2022).

Çalışma sahasında 2022 yılı itibarıyla ekonomik açıdan faal olarak kabul edilen 15-64 yaş grubundaki nüfusun oranı, Kars Merkez ilçede %57,2, Akyaka'da %50,5 olarak belirlenmiştir. En düşük değerler ise %39,9 ile Selim ve %41,2'lik oranla Dığor ilçelerinde ortaya çıkmaktadır (Tablo 9, Grafik 5).

Tablo 9: Kars'ta Ekonomik Açıdan Bağımlı ve Aktif Nüfusun İlçelere Dağılımı (2022)

İLÇELER	Çocuk Bağımlılık Oranı (0-14 yaş)	Yaşlı Bağımlılık Oranı (≥65 yaş)	Toplam Bağımlılık Oranı	Ekonomik Açıdan Faal Nüfus Oranı (15-64 yaş)
Akyaka	32,67	18,02	49,47	50,53
Arpaçay	32,32	23,75	55,21	44,79
Dığor	46,44	13,95	58,82	41,18
Kağızman	44,85	13,39	56,38	43,62
Kars	34,33	11,24	42,84	57,16
Sarıkamış	43,36	13,71	55,54	44,46
Selim	43,58	17,93	60,14	39,86
Susuz	33,29	21,77	53,68	46,32

Kaynak: (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır)

Grafik 5: Kars'ta Ekonomik Açıdan Bağımlı Nüfusun İlçelere Dağılımı (2022).

4. Sonuç

Nüfusun bağımlılık oranı, net tüketiciler ile net üreticiler arasındaki ilişkiye dayalı bir göstergedir. Bu göstergede 15 yaş altı çocuklar ile 65 yaş üstü nüfus ekonomik olarak bağımlı kabul edilir. Bununla birlikte çoğu toplumlarda insanlar 65 yaşında ekonomik olarak aktif olmayı bırakmazlar ya da kendi ekonomik kaynaklarına sahiptirler. Ayrıca 15-64 yaş aralığındaki tüm nüfusun ekonomik olarak aktif olduğu da söylenemez. Örneğin çoğu ergen ve genç yetişkin, uzayan eğitim süresi nedeniyle üretim dışında kalmaktadır. Bağımlılık oranı göstergesi çeşitli sınırlılıklara sahip olmakla beraber, demografik dönüşüm ve geçiş süreçleri hakkında bilgi vermesinin yanı sıra ekonomik açıdan bağımlı nüfusu kabaca ortaya çıkarması nedeniyle önemli kabul edilmektedir. Nitekim günümüzde bağımlılık göstergesi esas alınarak, potansiyel sosyal destek gereksinimleri planlanabilmektedir.

Türkiye nüfusu 1935-2023 yılları arasındaki 88 yıllık dönemde 16.158.018'den 85.372.377'e yükselerek, yıllık %4.9 oranında büyümüştür. Bu büyümeye bağlı olarak ekonomik açıdan faal kabul edilen 15-64 yaş grubu nüfusta %54.4'den %68.3'e

yükselmiştir. 1935-2023 yılları arasında ülke nüfusunda 0-14 yaş çocuk bağımlı nüfus %41.2'den, %21.4'e gerilemiştir. Aynı dönemde 65 ve üzerindeki yaşlı bağımlı nüfus ise %3.9'dan %10.2'ye yükselmiştir. Mevcut bulgular Türkiye'de doğum oranlarındaki düşüşe bağlı olarak çocuk nüfusun azaldığını, yaşam süresinin artmasına bağlı olarak yaşlı nüfusun arttığına işaret etmektedir. Türkiye'de ekonomik açıdan faal nüfus, çocuk nüfus artışıyla desteklenmediği ve yaşlı nüfus sürekli arttığı için yakın gelecekte kademeli olarak azalacaktır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2007-2023 yılları arasındaki bağımlı nüfus oranı verilerine göre, 2007 yılında %50.4 olan toplam bağımlılık oranı, 2023 yılında %46.3'e düşmüştür. Bu azalma 2007'de %39.7 olan çocuk bağımlı nüfusun, 2023'te %31.4'e düşmesiyle ilgilidir. Diğer taraftan 2007'de %10.7 olan yaşlı bağımlı nüfus ise 2023'te %15'e ulaşmıştır. Dolayısıyla çocuk bağımlı nüfustan +%8.3'lük oranda bir kazanç, yaşlı bağımlı nüfustan ise -%4.3'lük kayıp söz konusudur.

Türkiye bağımlı nüfus oranları iller bazında değerlendirildiğinde, Türkiye ortalamasına göre önemli sapmalar belirlenmektedir. Şırnak'ta ekonomik açıdan bağımlı nüfusun oranı 2007 yılında %93.7, Edirne'de %38,6 olarak tespit edilmiştir. Aynı yıl Türkiye bağımlı nüfus oranı ise %50.4'tür. 2012 yılında %81.7 bağımlı nüfus oranıyla Şanlıurfa ilk sıraya yerleşirken, en düşük bağımlı nüfus %35 ile Tunceli ilinde belirlemiştir. Şanlıurfa 2017'de %77.8 ve 2022'de %74.1 oranlarıyla sıralamadaki yerini korumuştur. 2017 yılında en düşük oran %37.9 ile Tunceli'de, 2022'de ise %39.1 ile İstanbul'da belirlenmiştir. Detaylı bir inceleme yapıldığında, bağımlı nüfus oranının en yüksek olduğu illerin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu illerde oranın yüksek olmasının temel nedeni 0-14 yaş gurubundaki çocuk bağımlı nüfusun fazla olmasıdır. 0-14 yaş gurubu nüfusun azaldığı illerde toplam bağımlı nüfus oranı belirgin bir şekilde azalmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 1927 yılında Kars İli'nde 204.846 nüfus tespit edilmiştir. 1927-2022 yılları arasındaki

95 yıllık sürede nüfus %34.2 oranında artmıştır. Kuşkusuz nüfusta yıllık %0.36 oranındaki bu artış oranı son derece düşüktür. İl nüfusunda 1927-1985 yılları arasında düzenli artış izlenirken, 1985’den 2022 yılına kadar sürekli azalma eğilimi söz konusudur.

Kars İli’nde çocuk bağımlı nüfusun ilçelere göre dağılımı incelendiğinde, 2007-2022 yılları arasında tüm ilçelerde doğumların azalmasına bağlı düzenli azalmalar izlenmiştir. 2022 yılı itibarıyla Kars’ta en yüksek çocuk bağımlı nüfus oranı %46.4 ile Digor ilçesinde, en düşük çocuk bağımlı nüfus oranı %32.2 ile Arpaçay’da tespit edilmektedir.

Araştırma sahasında yaşlı bağımlı nüfus oranları tüm ilçelerde artma eğilimindedir. Ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak, 65 yaş ve üzeri nüfus Arpaçay’da 2007 yılında %16.6 iken, 2022’de %23.8’e; Susuz’da ise 2007’de %14.4’ten iken 2022’de %21.8’e ulaşmıştır. Kars İli’nin en düşük yaşlı bağımlı nüfusuna sahip ilçeleri Kars Merkez, Kağızman, Sarıkamış ve Digor oluşturmaktadır.

Kars İli’nde 2007 yılında en düşük toplam bağımlı nüfus oranı Kars Merkez (%52.8) ve Akyaka (%59.6) ilçelerinde; en oranlar ise Digor (%73.6) ve Kağızman (%68.5) ilçelerinde belirlenmiştir. 2022 yılında ise en düşük bağımlılık oranları ise Kars Merkez (%42.8) ve Akyaka’da (%49.5); en yüksek oranlar ise Selim (%60.1) ve Digor (%58.8) ilçelerinde tespit edilmiştir.

Çalışma sahasında 2022 yılı itibarıyla ekonomik açıdan faal olarak kabul edilen 15-64 yaş grubundaki nüfusun oranı, Kars Merkez ilçede %57.2, Akyaka’da %50.5 olarak belirlenmiştir. En düşük değerler ise %39.9 ile Selim ve %41.2 ile Digor ilçelerinde ortaya çıkmaktadır.

Toplam nüfus bağımlılık oranının düşmesi, olumlu bir gelişme olsa da düşüş nedeni son derece önemlidir. Kars’ta bağımlı nüfus oranlarındaki azalma, doğum oranlarındaki azalmaya bağlı 0-14 yaş grubu nüfustaki azalamalarla ilgilidir. Doğurganlık seviyelerindeki düşüş, kısa vadede çocuk bağımlı nüfusun ekonomik açıdan faal nüfus üzerindeki baskısını azaltmaktadır. Ancak

doğurganlık seviyesinin düşmeye devam etmesi halinde, faal nüfus nüfusu alt yaş gruplarıyla desteklemediği için kısa süre sonra toplam bağımlılık oranı yeniden yükselmeye başlayacaktır. Kars genelinde 65 ve üzeri yaş grubu nüfus düzenli olarak artma eğilimindedir. Bu eğilim ve çocuk nüfustaki azalma Kars İli nüfusunun yaşlandığına işaret etmektedir.

Kaynaklar

- Abbott, P., & Teti, A. (2016). Economic Growth and Population Pressure Population. In *The Political, Social and Economic Drivers of the 2011 Egyptian Uprising* (pp. 11–14). Arab Transformations Project.
- Ayati, B. P. (2000). A Variable Time Step Method for an Age-Dependent Population Model with Nonlinear Diffusion. *SIAM Journal on Numerical Analysis*, 37(5), 1571–1589.
- Bongaarts, J. (2009). Human population growth and the demographic transition. *Phil. Trans. R. Soc. B*, 364, 2985–2990.
- Doğanay, H. Özdemir, Ü. Şahin İ.F. (2011). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Ankara: Pegem Akdemi Yayınevi.
- Emiroğlu, M. (1988). Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Artışı ve Coğrafi Dağılım Özellikleri, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı:11, No: 11, Ankara, ss.25-49.
- Koç, İ. Eryurt, M.A. Adalı, T. Seçkiner, P. (2008). Türkiye’nin Demografik Dönüşümü, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Ankara.
- Özgür, M.E (1998). *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, Ankara: GMC Basın-Yayın Ltd.Sti.
- Sevindi, C. Korkusuz, T. (2016). Türkiye de Yaşlı Bağımlı Nüfusun Gelişimi, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Ağrı, Türkiye, 12 - 14 Ekim 2016, 196-228.
- Tandoğan, A. (1998). *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Trabzon: Lega Kitabevi.
- Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No.1403, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No.45, Taş Matbaası.
- Tümertekin, E. (1973). *Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirselleşme Fonksiyonları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

No.1872, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No.72, Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Weil, D. N. (1999). Population Growth, Dependency, and Consumption. *The American Economic Review*, 89(2), 251–255.

Yılmaz Z. Sevindi C. (2022). Erzurum’da Genç ve Yaşlı Bağımlı Nüfusun Gelişimi, Çukurova 9th International Scientific Researches Conference, Adana, Türkiye, 9 - 11 Ekim 2022, 483-499.

UN (2024). United Nations, *World Population*. (13.06.2024 tarihinde <https://population.un.org/wpp/downloads> adresinden ulaşılmıştır)

UN (2024). United Nations *Dependency Ratio*, (13.06.2024 tarihinde

https://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/demographics/dependency_ratio.pdf adresinden ulaşılmıştır)

WHO (2024). World Health Organization, *Dependency Ratio*. (18.06.2024 tarihinde

<https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/1119#:~:text=Definition%3A,a%20specific%20point%20in%20time> adresinden ulaşılmıştır)

TÜİK (2024). Türkiye İstatistik Kurumu, *Hesaplama Kuralları* (13.10.2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024> adresinden ulaşılmıştır)

TÜİK (2024). Türkiye İstatistik Kurumu, *Nüfus Verileri* (17.10.2024 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/> adresinden ulaşılmıştır)

HGM (2024). Harita Genel Müdürlüğü, *Türkiye İl-İlçe Yüzölçümleri*, (19.10.2024 tarihinde <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden ulaşılmıştır)

T.C. İçişleri Bakanlığı (2022). *Mülki İdareler*, (26.10.2024 tarihinde
<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>
adresinden ulaşılmıştır)

BÖLÜM III

Eşitsizlik: Nedenleri, Sonuçları ve Coğrafi Boyutları

Yolcu ALDIRMAZ¹

Giriş

21. yüzyıl, eşitsizliğe ilişkin kaygının çağıdır. Daha ilk çeyreği tamamlanmadan hem Birleşmiş Milletler hem de çeşitli sosyal araştırma veya yardım kuruluşları eşitsizliğin boyutları ve yıkıcılığı üzerine birbiri ardına çeşitli raporlar ya da yazılar yayınladılar. Bu kapsamda, özellikle 2020’de yayınlanan Dünya Sosyal Raporu’ndaki (World Social Report 2020) argümanlar dikkat çekiciydi. Buna göre; eşitsizlik sadece en alttaki kişiler için değil, toplumun tamamının mustarip olduğu bir sosyal problemdir. Çünkü eşitsizlik; büyümeyi yavaşlatmakla kalmıyor, fırsat eşitliği ve gelir merdiveninde üst sıralara çıkmayı engelliyor ve toplumlarda çeşitli hoşnutsuzluklara neden oluyor. Dahası söz konusu raporda, eşitsizliğin engellenemez olmamasına rağmen istenen düzeyde bir değişimin süreksizliğinden yakınıyor (UN, 2020). Eşitsizliğe yönelik endişe, elbette ilk burada dile getirilmedi. İlgili rapordan sadece dört yıl öncesinde yayınlanan Dünya Sosyal Bilimler Raporu da aynı konuyu gündeme taşıdı (UNESCO, 2016). Burada özellikle

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum. Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Merkez/İsparta/Türkiye. Orcid: 0000-0001-8669-192X, yolcualdirmaz@sdu.edu.tr

Caillods (2016)'ın tespitleri ilgi çekicidir. Ona göre; başta ekonomi, sosyal ve davranış bilimleri olmak üzere çeşitli disiplinlerde eşitsizlik ve sosyal adalet konulu araştırmalarda yakın tarihli bir artış yaşanmaktadır. Fakat ne yazık ki söz konusu çalışmalar belirli bölgelere yoğunlaşmakta ve eşitsizlik literatürü belirli disiplinlerin hegemonyası altında şekillenmektedir (Caillods, 2016).

Öte yandan her iki rapor da Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma amaçlarına işaret ediyor. Başka bir ifade ile eşitsizliğin, sürdürülebilir kalkınma için de bir engel oluşturduğuna vurgu yapılıyor (UN, 2020; UNESCO, 2016). Nitekim belirlenen on yedi amacın birçoğu eşitliğe dair söylemler içeriyor. Bunlardan biri ise bir bütün olarak eşitsizliğin azaltılmasına odaklanıyor. Burada hem ülkeler arasındaki hem de ülke içerisindeki eşitsizliklerin azaltılması düşünülüyor². Bunun politik, ekonomik, yasal ve toplumsal arka plana sahip on hedef ile gerçekleştirilmesi planlanıyor³.

Artan eşitsizliklere yönelik kaygı sadece Birleşmiş Milletlere ait de değildir. 2014 yılına gittiğimizde Pew Araştırma Merkezi'nin 44 ülkede yürütmekte olduğu Küresel Davranışlar Projesi'nin sonuçlarına rastlıyoruz. Bu araştırmada katılımcılara sorulan “*Dünya'daki en büyük tehlike nedir?*” sorusuna verilen yanıtlar içerisinde; dinsel ve etnik nefret, AIDS ve diğer hastalıklar, çevre ve kirlilik ile nükleer silahların yanında eşitsizlikler de yer almıştır. Her bir seçenek için kaygı düzeyi bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte, Avrupa'da en büyük endişe kaynağı olarak eşitsizlik ilk sıraya yerleşmiştir⁴. Bu durum, elbette yersiz değil. Nitekim Bauman (2018)'in ifadesiyle bir “*eşitsizliğe dönüş*” yaşıyoruz. Ona göre bu; “*üzerinde uzun uzadıya düşünülmemiş, teşhis ve öngörülerde kendisine yer bulamamış, zincirlerinden boşalmış çok sayıda kontrolsüz gücün tesadüfi bir türevi niteliğindeki bir geri dönüştür*”

² İlgili amaçlar için bakınız: <https://sdgs.un.org/goals> (Erişim Tarihi: 20.11.2024)

³ İlgili hedefler için bakınız: <https://sdgs.un.org/goals/goal10> (Erişim Tarihi: 20.11.2024)

⁴ İlgili araştırma için bakınız: <https://www.pewresearch.org/global/2014/10/16/greatest-dangers-in-the-world/> (Erişim: 20.11.2024)

(Bauman, 2018: 93). Söz konusu geçişi, Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen kısaca şöyle tanımlamaktadır:

Bir ya da iki yüz yıl önce hayal bile edilemeyen, görülmemiş bir bolluk dünyasında yaşıyoruz. İktisadi alanın da ötesinde olağanüstü değişiklikler meydana geldi. Yirminci yüzyılda, rakipsiz bir siyasal örgütlenme modeli olarak demokratik ve katılımcı yönetim kuruldu. İnsan hakları ve siyasal özgürlük kavramları artık hâkim retorikğin önemli bir parçası. İnsanlar geçmişe kıyasla ortalama olarak daha uzun yaşıyor. Aynı zamanda, yerkürenin farklı bölgeleri artık her zamankinden daha fazla birbirine bağlı. Bu sadece iş, ticaret ve iletişim alanlarında değil, birbirini etkileyen fikirler ve idealler bakımından da geçerli. Ve aynı zamanda olağanüstü bir yoksunluk, yoksulluk ve baskı dünyasında yaşıyoruz. Eski sorunlarının yanı sıra pek çok yeni sorun var. Bunlar, sürüp giden yoksulluğu ve karşılanmayan en temel ihtiyaçları, kıtlığı ve yaygın açlığı, temel özgürlüklerin yanı sıra en basit siyasal özgürlüklerin ihlali, kadın çıkar ve eylemlerinin yaygın biçimde göz ardı edilmesini, içinde yaşadığımız çevreye ve gerek iktisadi gerekse toplumsal hayatlarımızın sürdürülebilirliğine yönelik gittikçe ağırlaşan tehditleri kapsıyor. Bu yoksunlukların pek çoğu yoksul ülkelerin yanı sıra zengin ülkelerde de şu ya da bu biçimde gözlemlenebilir (Sen, 2004: 13-14).

Yer verilen tespitler/endişeler tek bir soruyu akla getiriyor. Peki eşitsizliğin azalacağını düşünüyor muyuz? Bu sorunun cevabı, Pew'den Kat Devlin ve J.J. Moncus'un yorumladığı ve yine Pew Araştırma Merkezinin 2019 yılında yaptığı bir başka Küresel Davranışlar Araştırması'nda bulunmaktadır. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre; zengin ve yoksul arasındaki uçurumun azalacağı konusunda katılımcıların %65'i karamsardır⁵. Gelgelelim eşitsizlik, tek yönlü ve durağan bir kavram değildir. Onun kapsamı, nedenleri, tarihsel boyutu ve sonuçlarının analizi her şeyden önce onu anlamlandırmanın ve azaltmanın zorunlu bir adımıdır. Bu çerçevede, tıpkı diyalektik yöntemin adımlarında olduğu gibi (bak. Ollman, 2015) günümüze ait sorunun çözümü için geçmişe gidip, oradan edindiğimiz fikirlerle, problemin boyutunu, mevcut durumunu ve geleceğini yorumlayabiliriz.

1. Başlangıç

Eşitsizliğin zaman içerisindeki evrimine geçmeden önce temel bir soruna yer vermek gerekiyor. Acemoğlu ve Robinson (2018)'un ileri sürdüğü gibi eşitsizliğin nedensel arka planının,

⁵ İlgili yorum için bakınız: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/08/06/many-around-the-world-were-pessimistic-about-inequality-even-before-pandemic/> (Erişim: 22.11.2024)

eğilimlerinin ve sonuçlarının nelerden oluştuğu muhtemelen en az hemfikir olunan meselelerden biridir. Öyle ki özellikle eşitsizliği temel kaygı meselesi olarak gören ve dolayısıyla en yakın araştırma alanı olan sosyal bilimlerde bile üretilen fikirlerin büyük bir kısmı, onun açıklanmasında henüz oldukça yetersiz kalmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2018, s. 52). Nitekim bir bütün olarak eşitsizlik yazını, daha ilk başlangıcından beridir ya birbirini bütünüyle olumsuzlayan ya da birbirini neredeyse sorgusuz sualsiz kabul eden bir dizi fikirden oluşmaktadır. Kısaca birinin kutsadığını diğeri lanetlemektedir. Bu, eşitsizliğin hangi alan veya kavrayışta olursa olsun çözümlenmediğinin en açık göstergesidir. Fikir birliğinin bütünüyle olmasa da büyük ölçüde sağlandığı tek husus ise onun tarihsel olarak hangi süreçlerden sonra ortaya çıktığıdır.

Bu konuda Engels, “*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*”nde eşitsizliğin ortaya çıkışına ve uygarlığın belirli bir aşamasına kadarki değişimine dair kapsamlı bir analiz sunar. Buna göre, avcı ve toplayıcı toplumlarda bütünüyle bir eşitlik vardı. Hak ve ödevler eşitti. Servet birikimi olmadığı için miras veya mülkiyet ya hiç yoktu ya da tamamen kabileye/gense aitti. Dolayısıyla belli bir sınıf da yoktu. Bu durum kısmen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin başlangıç evrelerine kadar sürdü. Fakat tarım ve hayvancılığın ilerleyen aşamalarında elde edilen verimlilikle birlikte söz konusu koşullar değişmeye başladı. Öncelikle kadın ile erkek arasındaki eşitlik bozuldu. Yaşanan iktisadi gelişme aynı zamanda daha fazla işgücüne ihtiyacı da doğurdu. Bu da savaşlardaki esirler yoluyla giderildi. Böylece köle ve efendi ortaya çıktı. Süreç ilerledikçe toplumsal mülkiyet de parçalanmaya başladı. Buna karşın bireysel mülkiyet gittikçe güçlendi. Bu da zengin ile fakir ayrımını var etti. Zamanla toplumsal iş bölümü de bir dizi değişim geçirdi. Uygarlık aşamasında (sanayi ve sanat döneminde) ise iş bölümündeki farklılaşma daha da arttı. Ayrıca bu dönemde kır ve kent ayrımı da belirginleşti. Söz konusu evrenin en temel özelliği ise bireysel zenginliğin yegâne amaç haline gelmesidir. Engels, tüm bunlardan yola çıkarak eşitsizliğin temel belirleyicisi olarak emeğin üretkenliğindeki artışa işaret eder (Engels, 2019).

Burada Engels'in eşitsizliğin başlangıç aşamasını tanımlarken servet birikimine ve bireysel mülkiyetin oluşumuna dair vurgusu önemlidir. Çünkü bunlar, söz konusu geçişle ilgili alan yazında en sık tekrar eden eğilimlerdir. Fakat bunlara, bazı küçük eklemeler de bulunur. Örneğin Jared Diamond, yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte depolama/biriktirme imkanlarının artmasına/gelişmesine ayrıca dikkat çeker. Böyle bir ilerlemenin birilerinin emeklerine hükmetmeyi veya kolaydan el koymayı olanaklı hale getirdiğine işaret eder (Diamond, 2016, s. 99). Scheidel (2017) ise, eşitsizliğin ve özellikle de “hiyerarşinin” aslında çok daha uzun bir süreden beridir var olduğunu iddia eder. Ona göre; eski eşitsizlikler elbette yakın tarihli olanlardan daha farklı bir içeriğe sahipti, daha belirsizdi ve daha sınırlıydı. Ama tıpkı Engels gibi Scheidel de tarım ve hayvancılığa geçişin eşitsizliğe yeni bir boyut kazandırdığını ve onu çok daha belirgin hale getirdiğini kabul eder. Burada elde edilen servet birikiminin yanı sıra yaratılan normlarca bireysel mülkiyetin güvenceye alınmasının ve bunun aktarılmasının mümkün hale gelmesinin söz konusu ayrımı daha da güçlendirdiğini vurgular (Scheidel, 2017). Benzer bir açıklama Acemoğlu ve Robinson (2018)'dan gelir. Onlar da arkeolojik bulgulara/kalıntılara dayanarak neolitikten önce bazı yerlerde bazı kişilerin çok sayıda eşya ile gömüldüğünü ötekilerin ise mezarlarında hiçbir şeyin olmadığını, yapıların ve kimi mezarların diğerlerinden ayrıldığını, sınırlı şekilde de olsa elitlerin varlığını (dini ve siyasi) ve bu statünün aktarıldığını dolayısıyla eşitsizliğin bu dönemde de var olduğunu savunurlar (Acemoğlu & Robinson, 2018: 132-135). Yine Harari (2018)'de tarımın başlangıcından önce bazı mezarların belirli eşyalarla dolu olduğuna diğerlerinin ise hiçbir şey içermediğine işaret eder. Fakat söz konusu dönemdeki eşitsizliğin sınırlı ve hatta sonraki dönemlerdekine nazaran eşitlikçi sayılabilecek düzeyde olduğunu da hemen ekler. Bunun ön koşulu olarak ise malvarlığının sınırlılığını gösterir. Buradan yola çıkarak tarım devrimi ile birlikte yaşanan servet artışının ve mülkiyetin aktarılmasının olanaklı hale gelmesinin eşitsizliğe yeni bir boyut kazandırdığını iddia eder (Harari, 2018: 81).

Öte yandan mülkiyetin günümüz eşitsizliklerinin bazılarının şekillenmesindeki belirleyiciliği, Rousseau'nun "*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*"ta da vurgulanır. O, eşitsizliğin her zaman var olmadığını, herhangi bir yeri parselleyip "*burası bana aittir*" diyen ilk insanın eşitsizliği başlattığını savunur. Yani ona göre eşitsizlik temel anlamda özel mülkiyetin ortaya çıkması ve kabullenilmesiyle başlamıştır. Ancak Rousseau, insanlığın bu aşamaya gelinceye kadar birçok kötülüğü ürettiğini de ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Bunda tarım, eşitsizlik için bir eşik oluşturur (Rousseau, 2018). Mülkiyetin ve onun sürekliliğini sağlayan yasal sistemin özellikle gelir eşitsizliğinin biçimlenmesinde oynadığı kritik rol, Adam Smith'in analizinde de tekrarlanır. Nitekim ekonomi politiğin ünlü temsilcisi de avcı ve toplayıcı toplumlarda mülkiyetin ya hiç olmadığını ya da var olan birikimin çok az bir emek değerini taşıdığını ileri sürer. Bu sebeple mülkiyetin korunması ve aktarılması için gerekli olan kurumsal yapının da bulunmadığını savunur. Ona göre; bireysel mülkiyetin gelişmesi söz konusu koşulların değişmesine bağlıdır. Fakat böyle bir geçiş, aynı zamanda eşitsizliğin genişlemesine de neden olur. Çünkü eşitsizliğin düzeyi mülkiyetin büyüklüğü oranında artar (Smith, 2016).

Son olarak Marx, kısaca tanımlanan sürece ilişkin birkaç ayrıntı ekler. O, "*Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*"inde, avcı-toplayıcı toplumlardan modern sanayinin ortaya çıkmasına kadarki zaman diliminde eşitsizlikte meydana gelen değişimleri detaylı bir şekilde inceler. Onun tespitleri, ilgili dönüşümlerin zamansal olarak ani ve coğrafi açıdan tekdüze bir şekilde gerçekleşmediğini gösterir. Burada tarımsal üretimin başlamasından sonra, nispeten uzun bir süre daha ortak veya kabile mülkiyetinin devam ettiğini ortaya koyar. Fakat bundan daha önemlisi söz konusu mülkiyetin yapısı ve çözülüşünün farklı yerler veya kültürlerde farklı geçiş süreçleri sergilediğini vurgular. Örneğin Asyatik toprak mülkiyetin uzunca bir süre varlığını koruduğunu ortaya koyar. Öte yandan üretimin artması onun yorumunda da mülkiyetteki ve toplumdaki parçalanmanın önkoşuludur. Ona göre; kapitalist üretimin doğuşu başka bir çözülmeyi daha beraberinde getirir. Bu, iki ayrı alanda ilerler. İlki,

özel mülkiyetin parçalanarak çiftçilerin işçi statüsüne geçmesidir. İkincisi ise lonca sisteminin dağılmasıyla üretimin ve üretim araçlarının çözülmesidir. Her iki sürece ticaret ve tefecilikten akan servetin birikmesi eşlik eder. Ve üçünün birlikteliğinden sermaye ve onun ürettiği yeni eşitsizlikler doğar (Marx, 1992).

2. Neden ve Sonuçlar

Eşitsizliğin kökenine ilişkin bu genel anlaşmanın aksine onun nedenlerine ve sonuçlarının nelerden oluştuğuna dair tartışmalar halen de devam etmektedir. Bu konuda Ricardo ve Marx'ın analizleri, eşitsizliğin nedenleri ve sonuçları üzerine yükselen fikirlerin inşası için önemli bir başlangıç noktası sağlar. Ve her iki görüşün de birbirinden büyük ölçüde ayrılması konunun zıt yönleriyle ortaya konulması için oldukça değerlidir. Bu kapsamda önceliği Ricardo'ya verebiliriz. Çünkü onun ileri sürdüğü fikirler; kendi çağdaşları, onu eleştirenler ve günümüz eşitsizlik yazınının ana çerçevesi için iyi bir giriş niteliği taşır. Burada hemen belirtmekte fayda var ki Ricardo'nun eşitsizlik üzerine tespitleri çoğunlukla dağımık ve dolaylı ifadelerden oluşmaktadır. Ünlü eseri "*Ekonomi Politikiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*" eşitsizlik hakkında böyle bir niteliğe sahiptir. Bu kapsamda Ricardo, öncelikle, yeryüzünün ürünlerinin toprak ve sermaye sahipleri ile işçiler arasında paylaşıldığına vurgu yapar. Ona göre; söz konusu paylaşım, çeşitli nedenlere bağlı olarak farklı zamanlarda farklı şekillerde gerçekleşir. Örneğin rantın yükselmesi ile işçi genel manada yoksullaşırken, toprak sahibi elde ettiği yüksek rantlar nedeniyle zenginleşecektir. Sermaye sahipleri ile işçiler arasındaki ilişki ise daha çetrefillidir. Ricardo, bunu iki kavrama başvurarak açıklar. Bunlar; doğal fiyat ve piyasa fiyatıdır. İlki, genel anlamda, işçinin ailesini geçindirebilmesi için gerekli tutardır. İkincisi ise sermaye sahipleri tarafından işçiye ödenen ücrettir. Doğal fiyattan negatif yönlü sapma işçinin durumunda kötüleşmeye, pozitif yönlü değişim ise iyileşmeye neden olur. Ricardo, yine de ücretlerin eninde sonunda doğal fiyata doğru bir yakınsama sergileyeceğini vurgular. Bunun nedenini arz-talep yasasına bağlar. Buna göre; piyasa fiyatının artması nüfusun artışına, dolayısıyla emek arzında bir

yükselişe neden olur. Böylece işgücü arzı, talebi aştığı zaman ücretlerde bir gerileme meydana gelir. Sermayenin hızlı artışı söz konusu süreci duraklatabilir, yavaşlatabilir veya kısmen tersine çevirebilir. Aksi halde emek arzı azalır ve ücretler yeniden yükselir. Bunların tamamı piyasanın kendi dinamiklerinde sürer gider. Bunlardan yola çıkarak Ricardo, ücretlerin serbest piyasa koşulları tarafından belirlenmesinin ve dolayısıyla yasalarla buna müdahale edilmemesinin daha doğru olacağını savunur. Öte yandan vergilerin, sermayenin büyüme hızında yavaşlatıcı veya azaltıcı bir etki yarattığına inanır. Buna bağlı olarak da vergilerin üretimi de azalttığını ileri sürer. Dolayısıyla mülkiyet birikimi üzerine getirilecek vergilere de karşı çıkar (Ricardo, 1997). Kısaca Ricardo, çoğunlukla sermayenin tarafında yer edinir ve işçi sınıfının durumunu büyük ölçüde görmezden gelir.

Marx'ın eşitsizlik üzerine yorumları ise tam tersi bir güzergahta ilerler. Ricardo, sermayenin taraftarlığını yaparken, Marx işçinin sözcülüğünü üstlenir. Ona göre, "*Ricardo için insan hiçbir şey, üretim her şeydir*" (Marx, 2015: 118). Marx'ın eşitsizliğe dair tespitleri de böyle bir çerçevede ilerler. Öncelikle Ricardo'nun sermaye, rant ve emek arasındaki ayrımını tekrarlar. Ama söz konusu sınıflamanın "*yalnız işçi için zorunlu, özsel ve zararlı bir ayrışma*" olduğunu ileri sürer. Ona göre; bu ayrım işçi açısından "*ölümcüldür*" (Marx, 2015: 88-89). Onun yaklaşımında toplum genel anlamda iki ayrı sınıfa ayrılır. Bunlardan birincisi sermaye sahipleri, ikincisi ise işçilerdir. Burada sermayenin yegâne amacı olan **artı değer** üretme hırsı temel bir anlam ifade eder. Artı değerün üretilmesi, sürekli genişletilmesi ve bu yolla kârın devamlı arttırılması işçi sınıfının sömürülmesinin bir sonucu olarak gerçekleşir. Söz konusu hedefin gerçekleşmesi ile eşitsizlikler de büyür ve çoğalır. Bu durum, bir yanda zenginlikteki artışı diğer taraftan fakirlikteki çoğalmayı beraberinde getirir. Ve artı değerün üretilme ve genişletilmesi ile sadece eşitsizlik değil, onunla birlikte ve ilişkili olarak birçok toplumsal sorun da üretilir/yeniden üretilir (Marx, 2019). Bu eğilim, yani bir tarafın kazanımının diğer tarafın kaybı ile sonuçlanması, onun takipçilerinin toplumu ve mekânı anlamlandırmak için kullandığı temel argümanı oluşturur. Nitekim

söz konusu çerçeve onlar tarafından günümüzdeki eşitsizlikleri (özellikle mekânsal bağlamında) yorumlamak için sıklıkla kullanılır (örn. Harvey, 2015). Özellikle Neil Smith, bunun farklı ölçeklerde coğrafi olarak üretilme ve yeniden üretilme biçimini ayrıntılarıyla analiz eder. İlgili sürecin en gelişkin şeklinin ise kent ölçeğinde işlediğini savunur. Ayrıca eşitsizliğin, özellikle de mekânsal eşitsizliğin, kapitalizmin çelişkili gelişiminin bir parçası olarak ele alınması gerektiği konusunda ısrar eder (Smith, 2017).

Öte yandan eşitsizliğin nedenselliğine ilişkin yakın tarihli açıklamalarda kurumsal yapıların ve politikaların öneminin ön plana çıktığı ve dolayısıyla bir odak kayması yaşandığı da görülmektedir. Bu kapsamda Acemoğlu ve Robinson'un "Ulusların Düşüşü" söz konusu geçişin en belirgin örneklerinden biridir. Burada ülke içerisindeki eşitsizliklerden daha çok ülkeler arasındaki refah ve yoksulluk ele alınsa da ikincisinin birincisi ile ilişkili olduğu veya ikisinin birbirlerini biçimlendirdiği bir çerçeve çizilir. Nitekim refahın ve onu mümkün kılan kurumsal yapıların, ilgili yerdeki kişilerin yaşam standartlarına ait göstergelerde de olumlu ve anlamlı birçok farklılığa neden olacağı vurgulanır. Onlara göre; merkeziyetçi ve aynı zamanda kapsayıcı siyasal ve ekonomik kurumların varlığı, refahın ya da zenginliğin başlıca nedenidir. Söz konusu kurumların mevcudiyeti; mülkiyet haklarının güvenceye alınması, teknolojik ilerlemenin gerçekleşmesi, girişimcilik ve bireysel niteliklerin canlandırması gibi bir dizi "olumlu" koşulu üretir (Acemoğlu & Robinson, 2018).

Bu konuda Acemoğlu ve Robinson elbette yalnız değildir. Örneğin Piketty ve Saez (2018)'de kurum ve politikaların belirleyiciliğine atıfta bulunarak "*eşitsizliğin deterministik bir süreci takip etmediğini*" ileri sürer. Buradan yola çıkarak "*eşitsizliği yükselten ve düşüren dönüşümlü itici güçlü kuvvetlerin bulunduğu, bunlardan hangisinin egemen olacağını toplumların benimsemeyi tercih ettiği kurum ve politikalara*" bağlı olduğunu savunurlar (Piketty & Saez, 2014: 842-843). Fransız Ekonomist Thomas Piketty, Marx'ın eseriyle aynı başlığı taşıyan başka bir çalışmada ise piyasanın kendi haline bırakılmaması gerektiğini vurgular. Çünkü ona göre; serbest piyasa koşullarında, özel sermaye

getirileri (**r**) sürekli ve güçlü bir şekilde gelirlerdeki/ücretlerdeki artıştan (**g**) daha yüksek olur. Buna dayanarak kısaca $r > g$ şeklinde formüle edilen süreçle sermaye gelirlerinin eşitsizliğin büyümesinde belirleyici olduğunu gösterir (Piketty, 2015). Piketty'in ifade edilen yaklaşımı özellikle sermayenin kavramsal temellerini ve Marx'ın sermaye üzerine olan fikirlerini eksik yorumlaması nedeniyle eleştirilse de (Harvey, 2014) hızla yakaladığı popülerliğini halen de sürdürmektedir.

Bu aşamada yukarıdakilerle ilişkili iki soru ortaya çıkıyor. İlki eşitsizliğin sonuçlarının neler olduğudur? İkincisi ise çözüm önerilerinin daha geniş perspektifte nelerden oluşacağıdır? Bunlar, aynı zamanda eşitsizliğin nedenlerine ilişkin de daha geniş perspektifte birtakım çıkarımlara izin verir. Bunlardan ilkinin cevabı ünlü İktisatçı J. E. Stiglitz'e aittir. Ona göre; eşitsizliğin birçok bedeli bulunur. Toplumun bölünmesi, demokratik değerlerin zedelenmesi, büyümenin yavaşlaması ve istikrarsız hale gelmesi, sürdürülebilir büyümenin engellenmesi, güvenin azalması, fırsat eşitliğinin ve üst gelir düzeylerine yükselmenin zorlaşması bunlardan sadece birkaçıdır (Stiglitz, 2016). İkinci soru ise A. B. Atkinson'un konusudur. Eşitsizliğin azaltılması için “ne yapabiliriz?” sorusunun cevabını arayan ünlü ekonomist, analizine 1980’li yıllardan beridir eşitsizlikteki yeniden yükselişi “eşitsizlik dönemeci” şeklinde kavramsallaştırarak başlar. Bu dönemin öncesindeki nispi eşitliğin temel nedeni olarak ise piyasa ve sermaye gelirlerinin daha eşitlikçi hale gelmesi ile artan oranlı vergilendirmenin ve yeniden dağıtımın daha etkin işletilmesinin büyük bir paya sahip olmasını gösterir. Dolayısıyla bunlardan ders almamız gerektiğini savunur. Bu kapsamda eşitsizliğin azaltılması için bir dizi öneri sunar. Bunlar; genel olarak artan oranlı vergilendirmeye, tam istihdamın güvenceye alınmasına, daha adil bir ücret politikasına, teknolojideki değişimlerin istihdamı destekleyecek şekilde yönetilmesine, sermaye gelirlerinin kontrol altına alınmasına ve sosyal korumaya yöneliktir (Atkinson, 2018). Eşitsizliğin azaltılması için Stiglitz (2016) de birtakım önerilerde bulunur. Bunun için rant arayışı azaltılmalı, daha adil bir oyun alanı yaratılmalı, vergi reformu getirilmeli, sosyal birliklilik sağlanmalı,

kamu yatırımları ve tam istihdam güçlendirilmeli, sürdürülebilir ve eşitlikçi bir büyüme hâkim kılınmalıdır (Stiglitz, 2016).

Öte yandan Stiglitz (2016) eşitsizliği zengin yoksul ayrımının ötesinde %1'e ait olanlar ve %99'a dahil olanlar şeklinde sınıflandırır (Stiglitz, 2016). Bu, yani %1 vurgusu, eşitsizliğin boyutlarına ilişkin oldukça yeni bir endişedir. Bu kapsamda Coğrafyacı Danny Dorling, ilgili grubun (yani süper zenginlerin) elde ettiği gelir miktarının kaygı verici değişimini sadece %1'e değil, %0,1 ve hatta %0,01'e odaklanarak yansıtır. Dahası söz konusu sınıftakilerin güçlerine ve toplumsal etkilerine yönelik geniş bir kavrayış da geliştirir. Ve artık temel bölünmenin %1 ile %99 arasında yaşandığını gösterir (Dorling, 2014). Bauman (2013) ise söz konusu azınlığın zenginliğinin hepimizin çıkarına olup olmadığını sorar. Bir yana hırsı diğer yana iş birliği, paylaşma, karşılıklı güven ve saygı gibi insani değerleri koyar. Buradan eşitsizliği var eden hırsın, aslında kimseye faydasının olmadığı sonucuna ulaşır (Bauman, 2013). Benzer minvalde başka bir soru Coğrafyacı Andrew Sayer'den gelir. O, zenginlere/süper zenginlere neden gücümüzün yetmediğini sorgular. Burada kapitalist sisteme ciddi bir eleştiri yapılırsa da sistemin tamamen değiştirilmesi yönünde değil, onun daha uysal hale getirilmesi şeklinde bir tavsiyede bulunulur (Sayer, 2015).

Öte yandan Dorling (2015) eşitsizliğin içeriğine, etkilerine ve çözümüne ilişkin farklı bir bakış açısı geliştirir. O, eşitsizliğin çoğu kişi tarafından reddedilmesine rağmen onu sürdüren inançların birçok kişide kabul gördüğünden yakınıdır. Bununla sosyal eşitsizliklerin adaletsizliği arttırdığını ve bunun da beş yaygın yanlış inançla (elitizm faydalıdır/verimlidir, dışlanma gereklidir, önyargı doğaldır, açgözlülük iyidir ve umutsuzluk kaçınılmazdır) desteklendiğini ileri sürer. Dahası eşitsizliğin zararlarının sadece fakirler için değil, aynı zamanda zenginler için de yıkıcı olduğu fikrini ileri sürer. Çünkü ona göre eşitsizlik veya açgözlülük; sadece ekonomik değil, toplumsal, psikolojik vb. etkilere de sahiptir. Ve ifade edilen olumsuzluklardan tüm sınıflar etkilenir (Dorling, 2015). Dorling tüm bunların değiştirilebileceğini ve bazı yerlerde değiştiğini de gösterir (Dorling & Koljonen, 2020).

Son olarak eşitsizliğe ilişkin araştırmalarda/yaklaşımlarda içerik, sonuç ve çözümler nezdinde özellikle yakın tarihli bazı önemli ve değerli saptamalar da mevcuttur. Bunlar eşitsizliği sadece zengin ve yoksul olarak ele almanın ve onu tek boyutlu görmenin ötesine geçer. Örneğin Gapminder adlı internet sitesinde sunulmakta olan dollar street adlı uygulama ile dünya bir sokak halinde temsil edilir. Her bir katılımcı geliri lsnde sokaktaki evlere konumlandırılır. Dolayısıyla benzer nitelik taşıyan hane halkları birbirlerine yakın lokasyonlarda yer alır. Tıpkı gerçekte olduğu gibi, gelir düzeyine göre bireyler ve haneler birbirlerinden ayrılır veya tam tersine benzeşerek yakınlaşır. Burada asıl önemli ve ayırt edici olan, onlarca kategoride sunulan fotoğraflarla katılımcılar hakkında ayrıntılı bir gözlem yapma imkânının sağlanmasıdır. Kişilerin fiziksel görünümlerinden kullanılan gereçlere, yaşanılan veya ait olunan mekanlardan tttilen besin maddelerine, sahip olunan metalardan yoksun olunan ihtiyaçlara, hatta hayalini kurdukları Őeylere kadar her Şey kısaca varlık ile yokluğu yansıtan tüm farlılıklar zengin bir görsellik ile sunulur. İlgili fotoğraflar karşılaştırıldığında eşitsizliğin aslında nasıl bir iz bıraktığı ve bunun çok basit Őeylerde bile gözlemlenebileceği gösterilir. Onu anlamak ve özümlemek için aslında sadece çevremize bakmanın bile yeterli olacağı ima edilir⁶.

Benzer tespitler akademik yazında da yer edinir. Örneğin Bourdieu (2017), kişilerin tercih, beğeni ve alışkanlıklarının iktisadi, sosyal ve kültürel sermayelerine göre belirgin bir Şekilde farklılaştığını ortaya koyar. Bunu bazıları mütekabiliyet analizi ile üretilmiş geniş ölçekli bir dizi ampirik malzeme ile destekler (Bourdieu, 2017). Bauman (2014) ise eşitsizliğin yüksek olduğu yerlerde akıl hastalığı, cezaevine girme oranı, ergen gebelik ve obezite düzeyinin de yüksek olduğuna dikkat çeker (Bauman, 2014). Benzer Şekilde Epidemiyologlar Richard Wilkinson ve Kate Pickett, eşitsizliğin kişi başı gelir gibi iktisadi göstergelerle yorumlanmasına karşı çıkar. Onlar birçok toplumsal ve psikolojik göstergenin (güven, ruh sağlığı, madde bağımlılığı, obezite, hormonal değişim, eğitim,

⁶ İlgili internet sitesi için bakınız: <https://www.gapminder.org/dollar-street> (Erişim: 01.12.2024)

sosyal hareketlilik ve daha fazlası) eşitsizliğin seviyesine bağlı olarak değiştiğine işaret ederler. Ayrıca burada sosyal ayrışmanın coğrafi ayrışmaya eşlik ettiği de özellikle vurgulanır (Wilkinson & Pickett, 2010).

3. Coğrafi Boyut

Buraya kadar sıralananlar bize eşitsizliği anlamlandırma ve arka planda kalan bazı önemli eksiklikleri görme adına birkaç önemli bakış açısı sağlar. Bunlardan en önemlisi eşitsizliğin toplumsal bir olgu olmasına ve onun sosyal ve tarihsel yönüne ilişkin yoğun ilgiye rağmen, mekânsal veya coğrafi boyutunun büyük oranda ihmal edildiğidir. Birkaç küçük ayrıntı dışında eşitsizliğin coğrafi boyutu hemen bütünüyle görmezden gelinir. Oysa kimilerinin de üzerinde durduğu gibi “*her şeyin bir coğrafi boyutu var*” (Dorling & Lee, 2016). Bu söylem biraz daha genişletilebilir ve daha anlamlı hale getirilebilir. Bunun için Cassirer (1980)’in ifadesine yer vermek yeterli olacaktır. Ona göre; “*mekân ve zaman içlerinde tüm gerçekliğin etkilendiği çerçevelerdir. Herhangi bir gerçek nesneyi ancak mekân ve zaman koşulları içinde kavrayabiliriz*” (Cassirer, 1980: 47). Kısaca eşitsizlik, diğer boyutlarla birlikte, mekânsal nitelikleri “iki yönlü olarak” dikkate alınmadan anlaşılabilir. Çünkü bireyin yaşadığı, çalıştığı, ürettiği, sosyalleştiği ve anılarını biriktirdiği mekânın nitelikleri ve nicelikleri sadece eşitsizliğin anlamına ilişkin ipuçları sunmakla kalmaz aynı zamanda ona dair yeni bakış açılarına da yol açar.

Bu eksiklik için birkaç temel neden sunulabilir. İlki, özellikle eşitsizliğin çok yüksek olduğu birçok yerde, coğrafi bilimlerin eşitsizlik konusunda ne yazık ki görmedim, duymadım, bilmiyorum oyununu oynamaya devam etmeleridir. Bunda kısmen eşitsizlik kelimesinin ontolojik kabulü itibarıyla radikal bir nüveye sahip olması da etkili olabilir. Ama söz konusu kavram aynı düzeyde ve hatta ondan çok daha fazla miktarda insani bir içerik taşımaktadır. Çünkü eşitsizlik insani değerlerin alt üst oluşundan başka bir şey değildir. Bu, hangi çerçevede olursa olsun böyledir. Dolayısıyla eşitsizlik yazınında illa radikal bir perspektif aramaktan vazgeçmeliyiz. Burada önemli olan eşitsizliğe mekânsal açıdan

yaklaşmanın; onun kapsam ve eğilimlerinin, (olası) etki ve sonuçlarının, (muhtemel) sebep ve değişkenlerinin ve tüm bunların oluşturduğu bağlamın açıklanmasında çok değerli olduğudur. İkinci neden ise eşitsizliğe ilişkin bilgilerin coğrafi içeriklerinin ya koparılmış olması ya da ilgili bilgilerin herhangi bir anlam inşa etmek için yeterli ölçeksel detaydan mahrum kalmasıdır.

Bu eksiklik özellikle eşitsizliğin “gerçek mekânı” olan kentsel ölçekte incelenmesini veya konuya yönelik ilgiyi de engellemekte ve azaltmaktadır. Gerçekten de ulusal eşitsizlikten daha farklı niteliklere sahip olan kentsel eşitsizlikler neredeyse tamamen ihmal edilmiştir (Glaeser, Resseger, & Tobio, 2009). Gerçekten de kentsel eşitsizlik hakkında hala çok az bilgiye sahibiz. Bu oldukça tuhaf bir eğilimdir. Çünkü yaklaşık yarım yüzyıldır deneyimlenmekte olan bilişsel kültürel kapitalizm, şehirlerin uzun süreden beridir devam eden sosyal çıkmazlarını daha da kötüleştirmiştir. Dahası söz konusu süreç; sadece belli bölgelerde değil, kürenin hemen her yerinde yaşanmaktadır (Scott, 2017: 4-7). Bunun bir sonucu olarak toplumsal eşitsizlikler de çok daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum; doğal olarak, kentsel mekâna da yansımış ve oldukça parçalı bir görünümün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Merey-Enlil, 2003). Öte yandan bunlar, elbette, eşitsizliğin sadece kentlerle sınırlı olduğu anlamına gelmez. Kırsal alanlarda da önemli ve güçlü eşitsizlikler mevcuttur. Tıpkı, kentsel eşitsizlikler gibi, onlar da yüksek çözünürlükte analiz edilmeyi gerektirmektedir.

Peki ne yapılabilir? Bunun için öncelikle **ölçek sorununu** nispeten veya tamamen çözmüş olan sınırlı sayıdaki çalışmalara bakılabilir. Bunlar arasında MIT’de yürütülen eşitsizlik atlası adlı çalışma⁷, Chetty vd. (2014)’nin yaptığı ABD’de kuşaklar arası hareketliliğin coğrafyalarına ilişkin makale (Chetty, Hendren, Kline, & Saez, 2014) ve Harvard Üniversitesi’nden bir ekibin yürüttüğü fırsat iç görüleri adlı web sitesi⁸ muhtemelen en önemlilerindendir. Fakat bunların da sağlayacağı bakış açısı çoğunlukla gelir

⁷ <https://inequality.media.mit.edu> (Son Erişim: 01.12.2024)

⁸ <https://opportunityinsights.org> (Erişim: 10.12.2024)

eşitsizliğine dayandıkları için yine sınırlıdır. Başka bir anlatımla diğer eşitsizlik türleri için yeterli bir bilgi sunmazlar. Bunun için ve bunlarla beraber, eşitsizliğe dair doğrudan veya dolaylı veriler kullanıma sokulmalıdır. Onun mekânsal kalıpları ile zamansal boyutunu ortaya koyacak ve sadece gelir değil, onunla birlikte diğer eşitsizlikleri ve bunların sonuçlarını görebileceğimiz veriler üretmeli veya bakış açısını değiştirerek dolaylı verilerden doğru sonuçlar için çabalamalıyız. Aksi halde mevcut ve olası eşitsizlikleri tam anlamıyla kavrayamayacağımız gibi onları giderecek/azaltacak çözümleri de bulmamız mümkün değildir. Buna dair girişimler elbette yok değil. Örneğin nispeten dolaylı veriler üzerinden yapılan çözümlerle üretilen Kent95⁹ adlı interaktif haritalar, çeşitli illerdeki birçok eşitsizliği okunaklı bir şekilde gözler önüne serer. Yine farklı kentler için üretilen morharitam¹⁰ isimli interaktif haritalar cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemli birer adımdır.

Sonuç Yerine

Eşitsizliğin zaman içindeki evrimi ve günümüzdeki durumu, onun anlaşılması ve(ya) azaltılması için yeni ve daha farklı bakış açılarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Nitekim gelinen aşamada artık eşitsizlik; zengin ve fakir, köle ve efendi, güçlü ve zayıf gibi kategorizasyonların çok ötesinde bir boyuta erişmiştir. Dolayısıyla sadece kişilerin gelirleri ve(ya) statüleri üzerinden yapılacak değerlendirmeler eşitsizliğin sadece belli bir türünün/yönünün durumunu bize yansıtır. Bu nedenle eşitsizliğin farklı biçimlerine ilişkin gelişkin analizlere ihtiyacımız var. Söz konusu çözümler, ister doğrudan isterse dolaylı verilere dayansın şimdiye değin yapılanların aksine meselenin mekânsal yönünü ihmal etmemelidir. Çünkü eşitsizliğin en basit düzeydeki mekânsal örüntüsü bile bize onu zayıflatmamız için güçlü fırsatlar sunar. Her şeyden önce dezavantajlı grupların nerelerde yoğunlaştığını gösterir.

⁹ İlgili haritalar için bakınız: <https://harita.kent95.org> (Erişim: 10.12.2024)

¹⁰ İlgili haritalar için bakınız:

Eskişehir (<http://morharitam.eskisehir.bel.tr> (Erişim: 10.12.2024)),

İstanbul (<https://morharitam.istanbul> (Erişim: 10.12.2024))

Ankara (<https://morharitam.ankara.bel.tr> (Erişim: 10.12.2024))

Bu da onlara yönelik desteklerin çok daha hızlı ve verimli bir şekilde ulaştırılmasını olanaklı hale getirir. Böyle bir şey de doğal olarak plan ve politikaların başarı düzeyini artırır. Bunun için yapılması gereken tek şey, bakış açısını değiştirmek ve toplumsal sorunların mekânsal yönünü ihmal etmememiz gerektiğinin farkına varmaktır.

Kaynakça

Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2018). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. İstanbul: Doğan Kitap.

Atkinson, A. B. (2018). *Eşitsizlik Ne Yapılabilir?* Ankara: Efil Yayınevi.

Bauman, Z. (2013). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2018). *Retropya*. İstanbul: Sel Yayınları

Bauman, Z. (2014). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm "Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. İstanbul: Say Yayınları.

Bourdieu, P. (2017). *Ayırım "Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Ankara: Heretik Yayınları.

Caillods, F. (2016). Knowledge Divides: Social Science Production on Inequalities and Social Justice. *World Social Science Report 2016 :Challenging Inequalities: Pathways to a Just World* içinde (s. 280-285). Paris: UNESCO Publishing.

Cassirer, E. (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Chetty, R., Hendren, N., Kline, P., & Saez, E. (2014). Where is The Land of Opportunity? The Geography of Intergenerational Mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129 (4), pp. 1553–1623.

Diamond, J. (2016). *Tüfek, Miktop ve Çelik*. Ankara: TÜBİTAK.

Dorling, D. (2014). *Inequality and The 1%*. London: Verso.

Dorling, D. (2015). *Injustice: Why Social Inequality Still Persist*. Bristol: Policy Press.

Dorling, D., & Koljonen, A. (2020). *Finntopia: What We Can Learn From The World's Happiest Country*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.

Dorling, D., & Lee, C. (2016). *Geography*. London: Profile Books.

Engels, F. (2019). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. İstanbul: Yordam Kitap.

Glaeser, E. L., Resseger, M., & Tobio, K. (2009). Inequality in Cities. *Journal of Regional Science*, 49 (4), pp. 617-646.

Harari, Y. N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. İstanbul: Kollektif Kitap.

Harvey, D. (2014). Afterthoughts on Piketty's Capital in the Twenty- First Century. *Challenge*, 57 (5), pp. 81–86.

Harvey, D. (2015). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*. İstanbul: Sel Yayınları.

Marx, K. (1992). Kapitalist Öncesi Biçimler: Sermaye İlişkinin ya da İlkel Birikimin Oluşumu Öncesi Süreç Üzerine. K. Marx, & F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* içinde (s. 58-109). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2015). *1844 Elyazmaları: Ekonomi, Politik ve Felsefe*. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2019). *Kapital 1. Cilt*. İstanbul: Yordam Kitap.

Merey-Enlil, Z. (2003). 1980 Sonrası İstanbul'da Toplumsal Ayrışmanın Mekânsal İzdüşümleri. *Mimar-İst*, 8, s. 84-89.

Ollman, B. (2015). *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

Piketty, T. (2015). *Yirmi Birinci Yüzyılda "Kapital"*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Piketty, T., & Saez, E. (2014). Inequality in The Long Run. *Science*, 344 (6186), pp. 838-843.

Ricardo, D. (1997). *Ekonomi Politiğinn ve Vergilendirmenin İlkeleri*. İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.

Rousseau, J.-J. (2018). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Sayer, A. (2015). *Why We Can't Afford The Rich*. Bristol: Policy Press.

Scheidel, W. (2017). *The Great Leveler: Violence and The History of Inequality from The Stone Age to The Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press.

Scott, A. J. (2017). *The Constitution of the City: Economy, Society, and Urbanization in the Capitalist Era*. Cham: Palgrave Macmillan.

Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliğı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Smith, N. (2017). *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayınları.

Stiglitz, J. E. (2016). *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* İstanbul: İletişim Yayınları.

UN. (2020). *World Social Report 2020 Inequality in a Rapidly Changing World*. United Nations Publication.

UNESCO. (2016). *World Social Science Report 2016: Challenging Inequalities: Pathways to a Just World*. Paris: UNESCO Publishing.

Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *Su Terazisi: Eşitliğin Artması Toplumlara Nasıl Güçlendiriyor?* İstanbul: Optimist Yayınları.

İnternet Kaynakları

- <https://sdgs.un.org/goals> (Erişim Tarihi: 20.11.2024)
<https://sdgs.un.org/goals/goal10> (Erişim Tarihi: 20.11.2024)
<https://www.pewresearch.org/global/2014/10/16/greatest-dangers-in-the-world/> (Erişim: 20.11.2024)
<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/08/06/many-around-the-world-were-pessimistic-about-inequality-even-before-pandemic/> (Erişim: 22.11.2024)
<https://www.gapminder.org/dollar-street> (Erişim: 01.12.2024)
<https://inequality.media.mit.edu> (Son Erişim: 01.12.2024)
<https://opportunityinsights.org> (Erişim: 10.12.2024)
<https://harita.kent95.org> (Erişim: 10.12.2024)
<http://morharitam.eskisehir.bel.tr> (Erişim: 10.12.2024)
<https://morharitam.istanbul> (Erişim: 10.12.2024)
<https://morharitam.ankara.bel.tr> (Erişim: 10.12.2024)

BÖLÜM IV

Küresel Mülteci Krizine Analitik Bir Yaklaşım: Silahlı Çatışmalar Ekseninde Zorla Yerinden Edilmeler

Muazzez HARUNOĞULLARI¹

Giriş

İnsanoğlu doğası gereği çatışmacı bir karaktere sahiptir. Bu çatışmacı özellik, zaman zaman devletlerarası veya ülke içi savaflara dönüşmektedir. 20. Yüzyılda iki büyük dünya savaşı yaşanmış, bu savafların etkileri çok geniş alanlara yayılmış, eşi benzeri görülmemiş ölçekte acılara, yıkımlara ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Bu savaflardan sonra bile dünyadaki silahlı çatışmalar artarak devam etmiştir. Soğuk savaş döneminde dünyada meydana gelen iki kutuplu oluşum, dönemin sona ermesiyle yerini bölgesel çatışmalara bırakmıştır. Hemen hemen her ülkede belirli düzeyde çatışma yaşanmaktadır. İç savaflar ve isyanlardan, kartel rekabeti ve toplumsal şiddete kadar birçok

¹ Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0001-9515-7833, muazzez@kilis.edu.tr

çatışma türü vardır. Muni'ye (2013) göre dünyanın birçok yerinde yaşanan savaş veya silahlı çatışmalar dört kategoride ele alınmaktadır. Bunlar:

1. Büyük güçlerin rolü de dâhil olmak üzere küresel politik, stratejik ve gelişimsel dinamikler tarafından dayatılan ve tırmandırılanlar. (Örneğin, ABD'nin 11 Eylül sonrası Afganistan'a "terörizme karşı küresel savaş" başlatmak için yaptığı müdahale, 1979-1980 yıllarında Sovyetlerin Afganistan'a askeri müdahalesi ve 1980-1989 yıllarında ABD'nin ABD'ye müdahaleye karşı direnişi sonucu Güney Asya ülkelerinde ortaya çıkan çatışmalar)

2. Devletlerarası angajmanlarda miras alınan ve stratejik olarak ortaya çıkarılanlar. (Örneğin, Hindistan-Pakistan çatışmaları).

3. İç politik çalkantılar, sosyokültürel fay hatları ve gelişimsel çarpıtmalar tarafından hızlandırılan ve beslenenler. (Örneğin, çeşitli ülkelerde ortaya çıkan tüm isyanlar ve etnik/mezhpsel çatışmalar).

4. Devlet dışı aktörler tarafından çıkarılanlar. (Örneğin, 2008'de Hindistan'daki Mumbai'ye yapılan saldırılar veya isyancıların ve suç gruplarının, terörist grupların sınır dışı faaliyetleri). Bu kategorilere dâhil edilen çatışmalar silahlı ve şiddetli olabileceği gibi diplomatik gerginlikler, siyasi anlaşmazlıklar, halk hareketleri ve protestolar sonucu meydana gelen çatışmalar şeklinde de ifade edilebilir.

Günümüzde dünyanın bazı bölgelerinde çok daha fazla silahlı çatışma ve buna bağlı zorunlu göçler yaşanmaktadır. Orta Doğu'da meydana gelen çatışma ortamları, Suriye iç savaşı, Asya'da büyük güçlerin mücadelesine sahne olan Afganistan'da yaşanan insanlık dramları, Rusya- Ukrayna savaşı, Myanmar halkına uygulanan şiddet, İsrail'in Filistin halkına uyguladığı baskı, şiddet ve soykırım, Afrika kıtasındaki iç savaşlar ve çekişmeler dünya genelinde zorunlu

yerinden edilmelerin ve mültecilerin sayısını büyük ölçüde arttırmıştır.

Ülkeler içinde yaşanan silahlı çatışmalar, siyasi baskı ve zulümler gibi nedenlerle yer değiştiren insan kitleleri, kimi durumlarda hem köken hem de ev sahibi ülkelerdeki çatışma riskini de arttırabilmekte, çatışmaların diğer bölgelere yayılmasında rol oynayabilmektedirler. Ülkesinde hükümete karşı isyan eden grupların ailelerinin sığınılan ülkelere olan göçleri sonucu, savaşçılar, silahlar veya çatışmaya sebep olan ideolojiler de ulus ötesi topraklara yayılabilmektedir. Ülkeler arası nüfus hareketliliği, özellikle çatışmanın meydana geldiği bölgeler arasında yaygınlık göstermektedir.

İç savaşlar, silahlı çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar, dini ve siyasi zulüm, mülteci akışlarını artıran temel etmenlerin başında gelmektedir. Bu çalışma; mülteci krizinin ana nedenlerinden olan ve dünyanın farklı ülkelerinde/bölgelerinde meydana gelen silahlı çatışmalar, siyasi krizler, dini baskı ve zulümlerin coğrafi dağılımına, bunlara neden olan etkenlere, ayrıca küresel mülteci krizi ve yerinden edilmişlik sonucu ortaya çıkan insani krize odaklanmaktadır. Çalışmada UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği), OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi), UN (Birleşmiş Milletler), IOM (Uluslararası Göç Örgütü), FAO (Gıda ve Tarım Örgütü), ACLED (Silahlı Çatışma Yeri ve Olay Verileri) gibi resmi kurum ve organların raporlarından ve bilimsel yayınlardan faydalanılmıştır.

1. Silahlı Çatışmaların Coğrafi Dağılışı ve Yayılımı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada toplam 228 silahlı çatışma, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki 16 yılda 80 yerde 118 çatışma kayıtlara geçmiştir. Tüm bu silahlı çatışmaların %90'dan fazlası sivil çatışmalardır. Bu iç savaşların beşte biri kadarı diğer

Ülkelerin çatışmaya asker göndermesi ile uluslararası hale gelmiştir. Bunların yaklaşık dörtte nde dış devletlerden; ülke içi yaşanan silahlı çatışmalarda hem hükümetler hem de isyancı gruplar dış ülkelerden, genellikle komşularından mali ve lojistik destek almıştır (Öberg & Strm, 2008; Harbom & Wallensteen, 2005).

İ çatışmaların/ savaşların, çoğu zaman uluslararası bileşenleri vardır. şiddet türleri zamanla değişebilir, yoğunlaşabilir veya etnik temizlik soykırıma dönüşebilir. lke içlerinde yaşanan i çatışmalar mülteci akışlarıyla uluslararası hale gelerek sınırlar ötesine yayılabilir (Kenyon Lischer, 2007). 1945'ten sonraki ilk birkaç on yılda başlayan savaşların bir kısmı hala devam etmektedir. Buna Myanmar'daki Karen isyanı ve Kolombiya i atışması örnek verilebilir. Bu süreçte dünya ülkelerinin neredeyse %14' iç savaş veya silahlı çatışmalardan etkilenmiştir (Öberg & Strm, 2008).

Çatışmalar, dünya genelinde yaygın olmakla birlikte, tüm ülkelerde eşit şekilde dağılmamakta ve farklı biçimlerde kendini göstermektedir. ABD'nin liderliğindeki koalisyonun (Birleşik Krallık, Avustralya ve Polonya) 20 Mart 2003 Irak işgalinin başarılı olmasının ardından, "ok Uluslu G" Irak'ı işgal etmiştir. İşgalle birlikte ülke içindeki şiddet eylemleri yüksek seviyelere çıkmıştır. İşgal sonrasında da ülke içinde rejime karşı saldırılar başlatan gruplar şiddet eylemlerini arttırmışlardır (Harbom & Wallensteen, 2005). Küresel Barış Endeksi 2020 değerlerine göre en alttaki on ülke içinde dünyanın en az barışçıl lkesi Afganistan (3,63) olurken onu Yemen (3,41), Suriye (3,37), Güney Sudan (3,36), Irak (3,36), Somali (3,21), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (3,2), Libya (3,17), Orta Afrika Cumhuriyeti (3,14) ve Rusya (2,99) takip etmektedir. Adı geçen ülkelerin çoğunda insani kriz; yaygın açlık, hastalık, şiddet, siyasi istikrarsızlık, ekonomik çöküş ve sivillere yönelik saldırılar nedeniyle her geçen gün daha da kötüleşmekte ve derinleşmektedir (Bhatt, 2022).

İç savaşlar ve isyanlardan kartel rekabeti ve toplumsal şiddete kadar çeşitli türleri barındıran bu durum, ülkelerin çatışma dinamiklerine göre farklılık göstermektedir. ACLED Endeksi'nde üst sıralarda yer alan ülkeler, çatışmaların ölümcüllük, tehlike, yayılma ve parçalanma gibi ortak özelliklerini paylaşıyorlar da, yaşanan çatışma ve şiddet türleri açısından belirgin şekilde ayrılmaktadır. Örneğin, Yemen'deki şiddet olayları Brezilya'dakilerden farklıdır. Aynı şekilde, "iç savaş sonrası" aşamaya geçmiş olmalarına rağmen Kolombiya'daki çatışmalar Suriye'dekilerle benzerlik göstermemektedir.

Cenevre Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Akademisi (Geneva Academy of International Law and Human Right) 2022 raporuna göre 14-18 Eylül 2022'de Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki uluslararası silahlı çatışma, Etiyopya ve Oromo Kurtuluş Ordusu (OLA) arasındaki uluslararası olmayan silahlı çatışma, Afganistan ve Pakistan arasında uluslararası silahlı çatışmalar da dâhil olmak üzere 45'ten fazla çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışmalar sonucu çoğu insan yerinden edilmiştir. Afganistan, Suriye, Ukrayna, Sudan, Güney Sudan ve diğer ülkelerdeki savaşlar sonucu küresel ölçekte meydana gelen mülteci akını tehdidi hedef ülkeler açısından güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan Küresel İnsani Genel Bakış 2022'ye göre, dünyanın en kötü insani krizi; Afganistan, Yemen, Suriye, Sudan, Güney Sudan, Somali ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde yaşanmaktadır (Bhatt, 2022). ACLED Endeksi, ülkelerin çatışma türleri, şiddet seviyeleri ve etkilerinin kapsamını ayrıntılı bir şekilde ele alarak, küresel şiddet dinamiklerine ışık tutmaktadır. 2022 yılında dünya çapında toplam 125.700'den fazla siyasi şiddet olayı yaşanmış, bu şiddet olayları 145.500'den fazla ölümlle sonuçlanmıştır. Dünya nüfusunun %20'sinden fazlası (1,7 milyar insan) siyasi şiddete maruz kalmıştır. 2022'de altı ülke ve

bölgedeki (Venezuela, Haiti, Myanmar, Etiyopya, Ukrayna ve Porto Riko) çatışmaların şiddeti 2018'e kıyasla iki kattan fazla artış göstermiştir.

ACLED Endeksi'nde ilk 50 sırada yer alan ülkelerin BM İnsani Gelişme Endeksi'ne göre sıralandığı bir analiz, birçok ülkenin aşırı veya yüksek çatışma düzeyine rağmen yüksek ve sürekli ekonomik ve sosyal kalkınma seviyelerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler, ACLED Endeksi'ne (2023) göre sıralanarak "aşırı", "yüksek" veya "çalkantılı" çatışma kategorilerinde sınıflandırılmaktadır. Buna göre 2023 yılında tüm siyasi şiddet olaylarının %97'si 50 ülkede kaydedilmiştir. Endeks, çatışmaların yaygın olduğunu ancak tüm ülkelerde eşit şekilde dağılmadığını veya benzer biçimlerde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır.

Temmuz 2023 itibarıyla, 2018 ortasından 2023 ortasına kadar geçen beş yıllık dönemde, ACLED Endeksi sıralamalarında 19 ülkede iyileşme görülürken, 19 ülkede çatışma düzeylerinde kötüleşme yaşanmıştır. Aynı dönemde, 14 ülke herhangi bir değişim göstermeksizin sürekli olarak "aşırı" veya "yüksek" çatışma düzeyi kategorilerinde kalmıştır. Genel olarak, endeksin üst sıralarındaki ilk 50 ülkenin (Tablo 1) yarısından fazlası (39 ülke), 2018 yılına kıyasla çatışma seviyelerinin ya sabit kaldığı ya da arttığı bir tabloyla karşı karşıya kalmıştır (ACLED, 2024).

Tablo 1: Dünya 'da çatışma durumu aşırı, yüksek ve çalkantılı olarak sınıflandırılan ilk 50 ülke (ACLED, 2023).

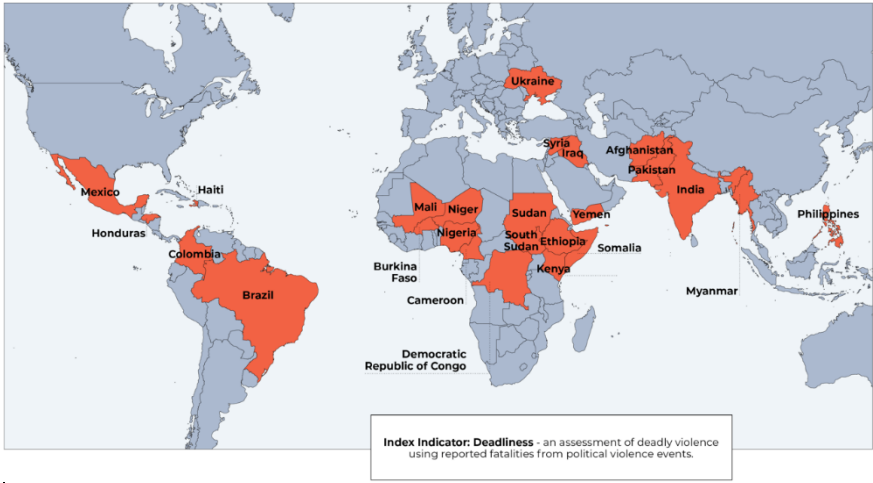
Endeks Sıralaması	Ülke/ Bölge	Dizin Düzeyi	Endeks Sıralaması	Ülke/ Bölge	Dizin Düzeyi
1	Myanmar	Aşırı	26	Jamaika	Yüksek
2	Suriye	Aşırı	27	Venezuela	Yüksek
3	Meksika	Aşırı	28	Filipinler	Yüksek
4	Ukrayna	Aşırı	29	Trinidad ve Tobago	Yüksek
5	Nijerya	Aşırı	30	Nijer	Yüksek
6	Brezilya	Aşırı	31	Güney Sudan	Çalkantılı
7	Yemen	Aşırı	32	Türkiye	Çalkantılı
8	Irak	Aşırı	33	Porto Riko	Çalkantılı
9	Kongo Dem. Cum.	Aşırı	34	Orta Afrika Cum.	Çalkantılı
10	Kolombiya	Aşırı	35	Burundi	Çalkantılı
11	Filistin	Yüksek	36	Uganda	Çalkantılı
12	Haiti	Yüksek	37	Mozambik	Çalkantılı
13	Afganistan	Yüksek	38	Güney Afrika	Çalkantılı
14	Burkina Faso	Yüksek	39	Rusya	Çalkantılı
15	Mali	Yüksek	40	Lübnan	Çalkantılı
16	Hindistan	Yüksek	41	Esvatini	Çalkantılı
17	Sudan	Yüksek	42	Endonezya	Çalkantılı
18	Guatemala	Yüksek	43	İsrail	Çalkantılı
19	Pakistan	Yüksek	44	İran	Çalkantılı
20	Honduras	Yüksek	45	Benin	Çalkantılı
21	Somali	Yüksek	46	Ekvador	Çalkantılı
22	Bangladeş	Yüksek	47	Çad	Çalkantılı
23	Kenya	Yüksek	48	Gana	Çalkantılı
24	Kamerun	Yüksek	49	Libya	Çalkantılı
25	Etiyopya	Yüksek	50	ABD	Çalkantılı

2022 yılı, küresel çatışma dinamiklerinin belirgin bir şekilde değişim gösterdiği bir dönem olarak öne çıkmıştır. "Aşırı şiddet" kategorisinde yer alan yedi ülkeden beşi, 2018 yılına kıyasla daha yüksek seviyede çatışma şiddeti yaşamıştır. Suriye ve Yemen'de bu dönemde çatışma şiddetinde belirli bir azalma kaydedilmiş olsa da, bu düşüşler her iki ülkenin de "aşırı şiddet" kategorisinden çıkarılması için yeterli olmamıştır. Çatışmaların ülkeler içerisindeki dinamiklerini değerlendiren dört temel gösterge ölümcüllük, tehlike, yayılma ve parçalanmadır. Afrika'da özellikle Somali ve Sahel

bölgesinde yer alan Mali, Burkina Faso ve Nijer gibi ülkelerde siyasi şiddet olaylarında büyük artışlar gözlemlenmiştir. "Aşırı" ve "yüksek" düzeyde çatışmalar yaşayan ülkeler, genellikle belirli ortak özelliklere sahiptir. Bu ülkelerdeki çatışmalar, geleneksel isyanlardan farklı biçimlerde ortaya çıkmakla birlikte, aktif iç savaş yaşayan ülkelere kıyasla daha fazla şiddet olayı ve ölüm vakası rapor edilmektedir. Çatışma düzeylerindeki en hızlı artış, orta gelirli ve demokratikleşme sürecindeki ülkelerde yaşanmaktadır. Bu durum yoksulluğun, çatışmanın temel bir belirleyicisi olmadığını ve zenginliğin de barışı garanti etmediğini açıkça ortaya koymaktadır (ACLELED 2023).

2022 yılında, ACLELED (2023) Çatışma Endeksi'ne göre, dünya genelinde siyasi şiddetin ve çatışmaların en çok arttığı ülkeler Ukrayna, Myanmar, Irak, Suriye ve Filistin'dir. Ukrayna'daki savaş, Avrupa ve Orta Asya bölgesini küresel çatışmanın merkezi haline getirmiştir (Şekil 1). Bu durum, 2021 yılına kıyasla bölgedeki siyasi şiddet olaylarının dört katına çıkartarak yaklaşık 27.500 olaya ulaşmasına neden olmuştur. Bu trajik artış, Avrupa ve Orta Asya'yı diğer tüm bölgelerin önüne geçirirken, küresel çatışma oranlarındaki toplam artışı da gölgede bırakmıştır. Avrupa ve Orta Asya dışındaki bölgelerde de siyasi şiddet artışları gözlemlenmiştir: Orta Doğu'da yaklaşık %8 artışla 2.000 olay, Afrika'da yaklaşık %5 artışla 1.000 olay, Latin Amerika ve Karayipler'de %3 artışla 1.000'den fazla olay, ABD ve Kanada'da %13 artışla 22 olay kaydedilmiştir. 2022'de sivilleri hedef alan patlayıcı ve uzaktan şiddet, bombardıman, hava saldırıları ölümcül sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Ukrayna'da Rus ordusu, hava ve dron saldırıları ve bombardımanla yıkıcı bir etki meydana getirmiştir. Myanmar ordusu da yıl boyunca sivil hedeflere yönelik bombardıman ve hava saldırılarını önemli ölçüde arttırmıştır. Hava saldırıları ve bombardımanlar yanında kara mayınları ve diğer patlayıcı savaş

kalıntıları gibi diğer uzaktan şiddet biçimleri, sivillerin ölümcül risklerini arttırmıştır. Yemen’de 2022’de 6 aylık ateşkes sırasında artan hareketlilik sivillerin, kara mayınları ve patlamamış mühimmatlar da dâhil olmak üzere eski çatışma bölgelerindeki patlayıcı savaş kalıntılarıyla giderek daha fazla temas etmesine neden olmuştur. Somali, Afganistan ve Pakistan’ın Belucistan ve Hayber-Pahtunhva eyaletleri gibi isyancı faaliyetlerin devam ettiği bölgelerde silahlı gruplar, intihar bombaları ve el bombası baskınları gibi hareketli patlayıcı saldırılar meydana gelmiştir.

Şekil 1: Dünyada çatışmanın en yüksek seviyede yaşandığı ilk 25 ülke (ACLED, 2023).

Bunun yanı sıra, bölgedeki diğer ülkelerde de siyasi şiddet olaylarında endişe verici bir yükseliş yaşanmıştır. Kazakistan’da Ocak ayında, hükümet karşıtı kitlesel protestolar sert bir şekilde bastırılmış, protestoları takip eden haftalarda devlet şüpheli göstericilere yönelik cezalandırıcı şiddet uygulamıştır. Ermenistan ve Azerbaycan arasında, 2021’de sağlanan kırılğan barış, 2022’nin Eylül ayında yeniden patlak veren ölümcül çatışmalarla bozulmuş ve bölgede gerilimin arttığını göstermiştir. Kırgızistan ve Tacikistan

arasındaki sınır ötesi şiddet yoğunlaşmış ve yalnızca bir ayda 100'den fazla ölüm rapor edilmiştir. Bu gelişmeler, bölgedeki çatışmaların Ukrayna ile sınırlı olmadığını, diğer ülkelerdeki kırılğanlıkların da hızla arttığını ortaya koymaktadır. Avrupa ve Orta Asya'daki yaygın siyasi şiddet, bölgesel ve küresel istikrar için ciddi tehditler oluşturmaktadır (ACLEDD, 2023).

Çatışmaların coğrafi ve politik dinamiklerinin hızla değişerek belirli bölgelerde yoğunlaşması, günümüz dünyasında dikkat çeken bir gerçektir. Dünya genelindeki çatışma yükünün büyük kısmını, orantısız düzeyde çatışma faaliyetlerine ev sahipliği yapan 46 ülke taşımaktadır. Milisler ve isyancı gruplar, çatışmalardaki rollerini giderek artırırken, şiddet olaylarının yalnızca %23'ü isyancıları veya isyancı grupları içermekte, kalan %77'si ise farklı grup türleri ve çeşitli şiddet etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır (ACLEDD, 2024).

2. Savaşların/Silahlı Çatışmaların Nedenleri

Ülkeler içinde yaşanan silahlı çatışma veya iç savaşların pek çok nedeni vardır. İç savaşlar politik bağlamlar tarafından şekillenmekte, bölge ve nüfusları iç savaşlarda stratejik olarak rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda, çatışma dinamiklerini anlamak ve etkili çözümler geliştirebilmek için hem hükümetlerin hem de uluslararası aktörlerin, yalnızca ekonomik göstergelere odaklanmaktan öte, çatışmaların özgün nedenlerini ve biçimlerini derinlemesine ele alması gerekmektedir. Madenler, enerji kaynakları, verimli topraklar, akarsular, ormanlar, vb. gibi yer altı/yerüstü zenginlikleri içeren fiziki coğrafi özellikler ile sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmişlik düzeyi, iş alanları/ımkânları, stratejik ulaşım güzergâhları, nüfusun yaş yapısı, eğitimi, etnik, dini ve kültürel farklılıklar, mezhepsel bölünmeler, siyasi istikrarsızlıklar, güçlü ülkelerin zayıf ülkeler üzerindeki ekonomik ve siyasi çıkarları gibi pek çok beşeri coğrafi özellikler iç savaşlarda katalizör görevi görmektedirler.

İç savaşların yaşanmasında etnik, kültürel, dini ve mezhepsel bölünmeler çoğu zaman temel nedenler olarak öne çıkartılmaktadır. Ancak böylesi bir bölünme, iç savaşların temel nedenleri olarak görülmemelidir. Dünyada farklı etnik, dini ve kültürel gruplara sahip pek çok ülkede iç savaş yaşanmaması buna örnektir. Ancak bu bölünmeler düşük gelir, ayrıcalıklılık, kötü yönetim gibi diğer faktörler için itici bir güç olabilir (Karimi & Shafae, 2018). Günümüzde büyük güçler bölgesel konulara daha fazla müdahil olmakta, bölgesel bağlamda güçlerini ve etkilerini artırma yönünde askeri ve politik kararlar almaktadırlar. Ülkelerdeki etnik yapı, dil, din gibi heterojen özellikler ön plana çıkartılarak halklar arasında bölünmeler ve iç çatışma/ savaş durumu daha kolay bir biçimde kendini gösterebilmektedir.

Çatışmaların yoğunluğunda coğrafi çevre ile birlikte yoksulluk, iki ana belirleyici olarak işlev görmektedir. Ekonomik fırsatların eksikliği, yüksek yoksulluk derecesi; şiddet yoğunluğunun daha yüksek seviyede görülmesine sebep olabilir. Coğrafi koşullar, bir alanın iç savaş çıkmasındaki etkisinden ziyade iç savaş başladıktan sonra çatışmanın yoğunluğunu etkilemede daha dikkate değerdir (Do & Iyer, 2010). Ayrıca ilk uygarlıklardan bu yana güçlü ülkeler siyasi ve ekonomik çıkarları için diğer ülkelerle savaştıkları gibi zayıf yönetimlerin olduğu ülkelerde iç savaş/silahlı çatışma çıkarmaktan da geri kalmamıştır. Dünyada yaşanan güçler çatışması, bir taraftan ulusal yapılarla ilgili iken diğer yandan bazı bölgelerdeki politik güçler arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir (Lacoste, 1998).

Küresel güce sahip olan hegemonik ülkeler, jeopolitik ve jeostratejik hedeflerine, politik ve ekonomik çıkarlarına uygun bir şekilde dünyanın farklı bölgelerinde zayıf devletler üzerinde baskı kurmakta, istedikleri coğrafi alanlarda savaş çıkartmakta veya toplumu yönlendirmektedirler. Ekonomik –politik çıkarlar ve daha

fazla toprak kazanma adına gerçekleştirilen iki büyük dünya savaşı yeni küresel sistemlere kapı aralamıştır. Bu büyük dünya savaşları yanında pek çok ülkeler arası savaş da devletler arasında yıkımlara ve ölümlere, yeni çatışmalara, ülkelerarası yeni ilişkilere yol açmıştır.

Doğal kaynaklar üzerindeki kontrol ve kaynakların dağıtımı da savaş veya silahlı çatışma nedeni olmaktadır. Bir ülkedeki doğal kaynaklar veya enerji kaynaklarının seviyesi iç çatışma üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Yapılan pek çok çalışmada iç savaşlara yoksulluk ve ekonomik kalkınma eksikliğinin yol açtığı belirlenmiştir. Bu tür problem yaşayan ülkelerde yoksulluk, gelir ve servet eşitsizliği, az gelişmişlik, ekonomik fırsatların eksikliği temel sebepler olarak dikkat çekmektedir. Ekonomik gelişmenin düşük seviyede olması, ayrıca zayıf devlet kapasitesi ve dolayısıyla ayaklanma ve isyan için fırsat oluşturur (Öberg & Strøm, 2008).

Yüksek riskli devletler, siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı, ekonomik olarak geri kalmış, kültürel parçalanmanın fazlasıyla kendini gösterdiği, dış askeri müdahalelere açık, uluslararası sistemden izole edilmiş ülkeler olarak dikkat çekmektedirler. Politik, kültürel ve ekonomik olarak az gelişmiş devletler; kültürel ve sosyal parçalanmaları, siyasi istikrarsızlıkları, ekonomik sıkıntıları ve komşu devletlerden farklılıkları nedeniyle şiddete meyillidirler. Parçalanmış bölgeler/kuşaklar “Büyük Güçler”in çatışan çıkarları arasında sıkışıp kaldığı için sık sık dış müdahalelerin hedefi haline gelirler (Diehl, 2005). Parçalanmış bölgelerden biri MENA’dır. "Middle East -North Africa" olarak ifade edilen bu bölge, sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemlerinden dolayı dünyadaki pek çok ülkenin ilgi odağındadır. MENA bölgesi, batı çıkarları doğrultusunda inşa edilen yönetimlerin, istikrarsızlıkların, zengin hidrokarbon kaynaklarının, mezhep çatışmalarının, farklı etnik yapı ve kültürlerin, radikal akımların varlığıyla sürekli dikkat

çekmiştir (Harunoğulları 2017). Devlet içinde bölücü grupların olması, komşu devletlerle uyumsuzluklar, bölgesel ve küresel güçlerin hükümetler üzerindeki menfaatleri bölünmüş/parçalanmış kuşaklardaki ülkeleri dış müdahalelerin hedefi haline getirmektedir. Bu coğrafyalarda militarize edilmiş anlaşmazlıkların yaşanma olasılığı diğer bölgelere göre iki kat daha fazla olduğundan iç çatışmalar daha yaygın bir biçimde görülmektedir (Reilly, 2000). Bununla birlikte iç savaşlar, açıkça farklı dinamiklere sahiptir ve gerçekte büyük güçlerin ülkeler arası savaşlarından veya askeri müdahalelerinden, farklı coğrafi faktörlerden değişik şekillerde etkilenmektedir (Diehl, 2005).

Afrika'nın kuzeyinde başlayıp Orta Doğu'ya yayılan halk hareketleri bölgedeki siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıkların sonucunda meydana gelmiştir. Arap dünyasında yaşanan olaylar kendi nedenleri ve sonuçları bakımından çeşitlilik gösterdiği gibi, bölgedeki etkileri de değişkendir. Orta Doğu'da ortaya çıkan belirsizlik bölge ülkelerinde güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bölge ülkelerindeki iç politik değişimler İran, Türkiye, İsrail ve Batı ülkelerini etkileyecek olan bölge genelinde güç dengesinde de değişimlere neden olmuştur. Bölge ülkelerindeki tartışmalı siyasi süreçler, belirgin ve etkili siyasi programların eksikliği bölgede geniş çaplı halk hareketlerinin etkisini arttırmış, Tunus ve Mısır'daki otoriter rejimler yıkılmış, Libya ve Suriye'de iç savaşlar çıkmış, Libya'da yönetim el değiştirmiş, Suriye'deki iç çatışmalar yıllar süren bir çatışma, kaos ve bilinmezliğe evrilmiştir (Dalacoura, 2012).

Zengin enerji kaynaklarına sahip bölgede hidrokarbon kaynaklar üzerine yaşanan emperyalist mücadele ve savaşlar 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Petrol, 21. yüzyılın başlarında da tüm dünyada yaşanan iç karışıklık, iç savaş, ülkeler arası sıcak çatışmalar, askeri müdahalelerin, terör eylemlerinin de en önemli

sebebi olmuştur. Bunun yanında 21. yüzyıl ticaret savaşlarının arka planında da enerji kaynakları üzerine yaşanan rekabet vardır. Ayrıca enerjinin sağlanması ve güvenli bir ortamda pazarlara ulaştırılması da önemlidir. Ülkeler arasında veya ülkeler içinde yaşanan savaşların hemen hepsinin temelinde enerji kaynaklarını veya güzergâhlarını kontrol etme isteği yatmaktadır. Küresel ve bölgesel ölçekte güçlü ülkeler bu amaçla çeşitli politikalar üretmekte, askeri operasyonlar düzenlemektedirler. Bu nedenle bölgede meydana gelen iç çatışmalar, savaşlar milyonlarca insanın yaşamını etkilemektedir.

Geleceğin kaynak savaşlarının çoğu gelişmekte olan dünyada, özellikle ulusal hükümetin zayıf veya yozlaşmış olduğu, yerel ve dış aktörlerin siyasi güç için rekabet ettiği ülkelerde gerçekleşecektir. Silahlı çatışma, büyük olasılıkla milisler ve diğer paramiliter oluşumlar arasındaki periyodik çatışmalarla sınırlı olacaktır. Angola, Kongo, Liberya ve Sierra Leone'de olduğu gibi, tipik olarak, savaş bölgelerinde yaşayan siviller en büyük kayıpları vermektedir. Bunun yanında bir avuç insan, yabancı şirketlere elmas ve kereste satışından kazanç sağlayabilirken, bu toplumlarda yaşayan insanların çoğu yoksulluk ve çaresizlik içinde kalmaktadır. Paradoksal bir şekilde, kaynaklarla ilgili tekrarlayan çatışmalar da büyük miktarlarda kritik malzemeyi - özellikle petrolü - israf ederek ve temel tedarik kaynaklarına önemli ölçüde zarar vermektedir (Klare, 2001). Doğal kaynakların ve biyolojik çeşitliliğin fazla olduğu nüfus bölgeleri, şiddete yol açan sosyoekonomik ve bölgesel çatışmaların buna bağlı olarak yerinden edilmelerin bir nedeni olagelmıştır. Geçim kaynaklarını ve değerli varlıklarını, sermayelerini yok eden çatışmalardan ve güvensizlikten etkilenen insanların neredeyse üçte ikisi, akut gıda güvensizliği ile karşı karşıya kalmaktadırlar (FAO, 2022).

Meydana gelen bu savaşlar ve bölgelerdeki sürekli çatışmalar; sistematik işsizliğe ve yaygın yoksulluğa yol açmıştır. Örneğin Yemen’de yaşanan insani kriz, dünyadaki en kötü krizlerden biri olarak adlandırılmaktadır. Yemen’de akaryakıt fiyatlarındaki artışlar, Husilerin kontrolü ele geçirmesi, Suudi müdahalesi mevcut krizin başlıca nedenleri olarak ifade edilebilir. İnan tarafından desteklenen Husiler Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyon gleriyle karşı karşıya gelmiş ve BAE’nin çatışmayı kışkırtan karşıt bir g olmasıyla durum daha karmaşık bir hal almıştır. Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyon (Bahreyn, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Fas, Katar, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Eritre ve Pakistan), ABD ve bir çok Avrupa lkesi tarafından silah satışı yoluyla desteklenmiştir (Robinson, 2023).

Yıllar içinde askeri birliklerin, orduların ve kullanılan silahların teknolojisinde meydana gelen gelişmeler sonucu meydana gelen savaşlar; savaş ekonomilerini canlı tutmuş, silahlara yapılan yatırımlar, kapitalist sistemin gelişim araçlarının en önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Savaşlar silah ticareti yapan ülkelerin ekonomik sıçrama yaşamasını sağlarken, ekonomik kaynakların paylaşılma politikaları da savaşların amacını oluşturmaktadır. 20. yüzyılın en önemli enerji kaynağı olan petrol ve petrol üzerine yaşanan emperyalist mücadele ve savaşlar bu yüzyıla damgasını vururken 21. yüzyılın başlarında da tüm dünyada yaşanan iç karışıklık, iç savaş, ülkeler arası sıcak çatışmalar, askeri müdahalelerin, terör eylemlerinin de en önemli sebebi olmuştur. Bunun yanında 21. yüzyıl ticaret savaşlarının arka planında da enerji kaynakları üzerine yaşanan rekabet vardır. Gelecekte tüm dünyada yaşanacak ekonomik rekabetin temelini de yine uranyum, toryum, bor gibi madenler ve hidrokarbon kaynaklar oluşturacaktır.

İç savaşlar politik bağlamlar tarafından şekillenmekte, bölgelerin coğrafi alanları ve nüfusları i çatışmalarda stratejik bir rol

oynamaktadırlar. Devlet dışı politik şiddet üç şekilde sınıflandırılır: iç savaşlar, milis şiddeti ve toplumsal çatışma. Bu formlar, grup hedeflerine, ulusal güvenlik üzerindeki etkilere, şiddetin eşik ve ölçeklerine göre farklılık göstermektedir. İç savaşlar, hedefin rejimi değiştirmek veya ayrı bir devlet kurmak olduğunda, yerleşik bir hükümete karşı isyancıların gruplar halinde organize olmalarına sebep olur. İç isyanlar genelde devletin geniş bir alanını kapsamakta ve yüksek askeri ve sivil ölümlerle sonuçlanmaktadır. Ayrıca illegal silahlı gruplar, politikacılar tarafından sıklıkla iktidara erişim konusunda iktidarla rekabet etmek için kullanılmaktadır. Toplumsal çatışmalar; bölgesel anlaşmazlıklar, yerel güç eşitsizlikleri, kaynaklara erişim ve tarihi anlaşmazlıklar üzerine ortaya çıkmaktadır. Yerel ayaklanmalardan devlet iktidarı üzerindeki koordineli şiddete kadar görülen organize yapılar, siyasi şiddetin sürekliliğini temsil etmektedir (Raleigh, 2014).

Bazı silahlı çatışmalar yıllarca, hatta on yıllar boyunca sürerken, diğerleri birkaç ay ve hatta günler içinde bitebilir. En uzun süren çatışmalar arasında, Myanmar'ın uzak bölgelerinde, engebeli dağlarla ve ulusal sınır boyunca yoğun tropik ormanların (ör. Karen, Shan) geniş yer kapladığı alanlarda yaşananlar gösterilebilir. Bu çatışma bölgeleri, yakutlar, yeşim taşı, petrol ve kereste, afyonlu haşhaş gibi doğal kaynaklar bakımından zengindir. Kuzeydoğu Hindistan, uzak ve dayanıklı isyanlar için başka örnekler de sunmaktadır. Yeni Delhi'den 1.500 kilometreden fazla bir mesafede bulunan bu bölge, komşu Çin, Myanmar ve Bangladeş tarafından neredeyse tamamen sarılmış ve Hindistan'ın geri kalanına dar bir koridorla bağlanmıştır (Buhaug & ark., 2009). Gine Körfezi, Orta Doğu ya da Hazar bölgesi gibi petrol üreten bölgelerde ya da Afrika Büyük Göller bölgesi gibi kıt ekim bölgelerinde, hem silahlı çatışmalar hem de kronik siyasi dengesizliklerin görülmesi mümkündür (Billon, 2001).

Yapılan araştırmalar i savaşlarda; Şiddet türleri, finansman kaynakları, ocuk askerlerin kullanımı, cinsel Şiddet biçimlerinin nasıl üretildiği ve bunun kasıtlı olarak gruplar tarafından nasıl Őekillendirildiđi, belirli yerlerde nasıl yoğunlaştığını ve stratejik olarak yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte ne Şekilde uygulandığını göstermektedir. “Heterojen Şiddet”, onun ortaya çıkmasını tetikleyen ulus altı politik süreçlerin bir sonucudur. “Siyasi Şiddet”, g kaynaklarını genellikle güvenli kılmak için tasarlanmış, iktidara ulaşan veya değiştiren, siyasi amacı veya motivasyonu olan bir grup tarafından g kullanımıdır. Afrika’da siyasi Őiddetinin temel belirleyicisi; siyasi, etnik, dini veya bölgesel grupların ve alanların hedeflenmesidir (Raleigh, 2014).

Mülteci krizinin bir diğer nedeni de zulümdür. Bir toplum içinde ırk, din, milliyet, siyasi görüş, cinsiyet gibi farklı belirli bir sosyal gruba mensup olan bireylere devlet veya yerel toplum tarafından uygulanan acımasız veya kıyıcı davranış zulüm olarak değerlendirilmektedir. Zulüm, bireyleri veya grupları etkileyebilir. Toplumun diğer grupları tarafından hedef alınan etnik, dini, mezhepsel azınlıkları korumaya yönelik hiçbir önlemin alınmadığı durumlarda meydana gelmektedir. Zulüm, ciddi fiziksel veya psikolojik zarar (rneğin işkence veya tecavüz), kişinin hapsedilmesi yoluyla özgürlüğünden yoksun bırakılması, etnik temizlik, zorla uzaklaştırma, ciddi ekonomik yoksulluk ve bireye zarar veren diğer mekanizmaları içerebilir (Martin, 2017).

3. Savaşlar/Silahlı atışmalar, Dini Baskı ve Zulmlerin Yol Açtığı Zorunlu Gler - Yerinden Edilmeler

iç savaşlar, uluslararası müdahale, siyasi krizler, baskıcı yönetimler, hükümete karşı harekete geçen direnişçiler; yerinden edilmeye neden olan çatışma türleri olarak ifade edilebilir. Bu gibi çatışma türleri yerinden edilenlerin güvenliğini, uzun süreli Şiddet olasılığını ve diğer pek çok siyasi faktörü etkilemektedir. atışmanın türü,

bireylerin yaşadıkları yerleri terk edip etmemesinde önemli bir etkidir. Hayatta kalma stratejileri maddi koşullarla bağlantılıdır. Şiddetli çatışmaların yaşandığı zamanlarda savaşın mağduru toplumun daha yoksul kesimleri bölgede kalırken, ekonomik fırsatı olanlar genellikle başka yerlere göç ederler.

“Çatışma kaynaklı yerinden edilme” terimi, insanların siyasi şiddetten kaçmak için evlerini terk ettiği durumları ifade etmektedir. “Mülteci” terimi ise 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne göre, “haklı nedenlere dayanan zulüm korkusu” nedeniyle uluslararası sınırları aşan kişiler için kullanılmaktadır. Bu nedenle “mülteci” terimi iç savaş nedeniyle ülke içinde yer değişikliği yapan kişileri kapsamamaktadır. Örneğin Darfur'da yaşanan çatışma sonrası iki milyon Sudanlı yerlerinden edilmiş, yerinden edilenlerin %90'ı Sudan'daki kamplarda hayatta kalma mücadelesine girerek yaşamlarını sürdürmeye çalışmıştır. Bazı durumlarda yerinden edilenler, uluslararası sınırları geçmiş olsalar dahi resmi mülteci statüsü alamamaktadırlar (Kenyon Lischer, 2007).

1989'da 14.9 milyon olan mülteci sayısı 1990'da 17.2 milyona yükselmiştir. Mülteci sayısının artışında Rusya-Afganistan savaşı, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali ile meydana gelen göçler de etkili olmuştur. Bunun yanında 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Doğu bloğu çökmüş, “Soğuk Savaş” sona ermiş, eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'dan çıkışın önündeki engeller kaldırılmış, büyük demografik değişiklikler yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, mülteci akışlarına sebep olan ayrılıkçı hareketler canlanmıştır. İmparatorlukların ve ülkelerin küçük birimlere bölünmesiyle kendilerini güvensiz hisseden azınlıklar ortaya çıkmış, milyonlarca insan mülteci durumuna düşmüştür. Afrika kıtasında meydana gelen iç savaş, etnik çatışmalar ve siyasi şiddet sebebiyle milyonlarca mülteci derin acılar ve ölümle yüz yüze kalmıştır. Orta Doğu'da, savaşlar ve iç çatışmalar Irak, Kuveyt, İsrail, Suudi

Arabistan, İnan ve Lübnan'dan büyük ölçekli nüfus akışlarına yol açmıştır. Afrika'da, iç savaşlar ve kıtlıklar, dünyanın herhangi bir yerinde bulunabilecek en büyük mülteci nüfuslarından birini üretmiştir. Bu mülteci nüfusu, kabul etmeye istekli ülkelerden daha fazla insan ülkelerini terk etmek istemektedir (Weiner, 1996).

Sahra altı Afrika lkelerinin dörtte üçü önemli mülteci hareketlerinin hem menşe hem de varış noktasıdır. atışmaların çoğunun sürekli ve öngörülemez olması mülteci sayısını net bir şekilde vermeyi zorlaştırmaktadır. 1990 ile 1994 yılları arasında Ruanda'da yaşanan soykırım sonucu 500 bin ila 800 bin arasında kişi katledilmiş, 1,4 milyon'u ülke içinde yerinden edilmiş, 1,7 milyon kişi ise Zaire, Tanzanya ve Burundi'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Ghobarah & ark., 2003; Öberg & Strm, 2008). UNHCR'ye göre 1995 yılı itibarıyla Ruanda'dan 1,7 milyon, Liberya'dan 750.000, Somali'den 450.000 Sudan'dan 450.000, Angola'dan 400.000, Eritre'den ise 300.000 kişi mülteci konumuna düşmüştür (Kalipeni & Oppong, 1998). 1996 yılının sonu ile 1997 yılının ilk yarısı arasında, Myanmar'dan Tayland'a, Güney Sudan'dan Uganda'ya, Kolombiya'dan Panama'ya, Afganistan'dan Pakistan'a ve Zaire'den çevresindeki birçok ülkeye mülteci hareketleri yaşanmıştır. Zaire'den göç edenlerin önemli bir kısmını, iki kez yerlerinden edilmiş olan Ruandalı mlteçiler oluşturmuştur (Mannaert, 2003). 1945 ile 1999 yılları arasında dünya genelinde 70'ten fazla ülkede yaklaşık 130 iç savaş yaşanmıştır. Bu çatışmalar sonucunda 20 milyon insan hayatını kaybederken, 70 milyon kişi yerinden edilmiştir. Aynı dönemde, ülkeler arasında yaşanan 25 savaşta ise yaklaşık 3 milyon kişi yaşamını yitirmiştir (UNHCR, 2024).

2005 yılının ilk çeyreğinde dünyada yerinden edilmiş kişi sayısı yaklaşık 19,2 milyondur. Bu rakamın 2,2 milyonu sadece 2004 yılına aittir. Sivil çatışmalar nedeniyle, milyonlarca insan vatanlarını zorunlu olarak terk etmiştir. Ayrıca bu çatışmalar nedeniyle yüksek

oranda ekonomik kayıplar ortaya çıkmış, fiziksel ve sosyal alt yapı yok edilmiş, vasıflı işçinin göçü sebebiyle menşe ülkedeki iş gücü azalmıştır. İç savaşlar, yaşandığı menşe ülkelerde olduğu gibi ev sahibi toplumlar açısından da ekonomik yönden kayıplara yol açmakta ekonomik büyüme ve kalkınma engellenmektedir (Öberg & Strøm, 2008).

Somali'de uzun süren çatışmalar ve kıtlık sebebiyle yüzbinlerce kişi sınırı geçerek Etiyopya ve Kenya'ya zorunlu olarak göç etmiştir. Libya'daki kriz ve Kuzey Afrika'daki siyasal gerilimler ve istikrarsızlık bir milyondan fazla nüfusun sınırları aşmasına ve sığınma talebinde bulunmalarına sebep olmuştur. Orta Doğu'da Irak, Kuveyt, İsrail, Suudi Arabistan, İran ve Lübnan gibi ülkelerde meydana gelen savaşlar ve iç çatışmalar sonucu, büyük çaplı nüfus hareketleri yaşanmıştır. Afrika'da ise iç savaşlar ve kıtlıklar, dünya üzerindeki en büyük mülteci nüfuslarından birini ortaya çıkarmıştır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da çeşitli terör ve isyancı grupların şiddetinden kaçanlar, mülteci krizinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak bu nüfusu kabul edebilecek veya etmek isteyen ülkelerin sayısı yetersizdir. Bunun yanı sıra Kenya (2007), Zimbabve (2008) ve Fildişi Sahili'nde (2011) çekişmeli seçimlerin ardından yaşanan şiddet, siyasi istikrarsızlığın neden olduğu ve büyük çaplı yerinden edilmelerle sonuçlanan olaylara örnek teşkil etmektedir. Uganda'nın Karamoja bölgesi, Bangladeş ve Etiyopya gibi yerlerde ise silahlı çatışmalara dönüşmeyen, ancak yine de çok sayıda insanı yerinden eden toplumsal şiddet olayları yaşanmıştır. Bu tür şiddet olayları, klanlar, etnik gruplar, ekonomik rakipler, dini topluluklar veya aynı toprak üzerinde hak iddia eden çobanlar arasında meydana gelebilmektedir. Ayrıca, uyuşturucu kartelleri, çeteler veya hükümet yetkilileri arasındaki çatışmalar da bu tür şiddetin diğer örneklerini oluşturmaktadır (Martin, 2017).

Birleşmiş Milletler'in 2016 yılı raporuna göre dünya nüfusunun yaklaşık %3,3'ü yani yaklaşık 250 milyon kişi göçmendir (UN, 2016). İç savaşlar/ silahlı çatışmalar genellikle yerel talepler ve şikâyetler çoğaldıkça, yerinden edilenlerin sayısı her geçen gün artış göstermektedir. Dünyadaki göçmen nüfusu 2000 yılından itibaren %49 oranında yükselmiş, göçmen sayısı 2017'de 258 milyona ulaşmıştır (UNHCR 2019). 2017 yılı Ağustos ayının sonlarında Myanmar'ın kuzey Rakhine Eyaletindeki sınır muhafızlarının karakollarına düzenlenen saldırılar askeri tepkiyi tetiklemiş, bu bölgede on yıllardır yaşanan en büyük kitlesel mülteci akını meydana gelmiştir. 700.000'den fazla Rohingya, Bangladeş'e sığınmış, bu durum Bangladeş'in yardım kaynaklarını zora sokmuş, mülteciler insani acil yardıma muhtaç hale gelmiştir (OCHA, 2018).

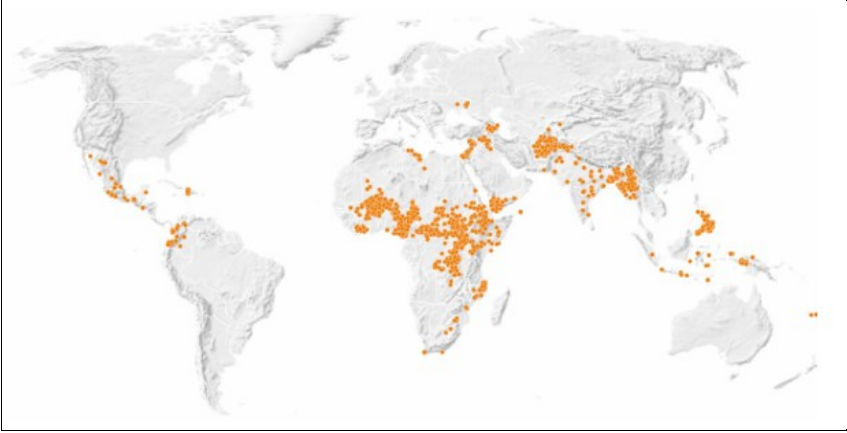
Venezüella'da ekonomik koşullarının kötüleşmesi, siyasi zulüm ve şiddet, GSYH, petrol gelirleri veya döviz rezervlerindeki keskin düşüşler, enflasyon ve işsizlikteki artışlar bireylerin yaşam koşullarını zorlaştırmış bu da mülteci akınlarını arttırmıştır. Artan anne ölümleri nedeniyle hamile kadınlar sınır ötesi hastanelere gitmektedirler. Yeni salgın hastalıklara veya hızla artan ölüm sayılarına ilişkin raporlar, daha büyük nüfus hareketlerine yol açabilecek salgın hastalık habercisi olarak değerlendirilmiştir. Venezüella'da Nisan'dan Temmuz 2017'ye kadar sokak protestoları ve hükümet baskısı artmış, 150'den fazla kişi hayatını kaybetmiş, 2.000 kişi yaralanmış binlerce insan hapsedilmiştir. Ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve zulüm nedeniyle komşu ülkelere göç edenlere geçici yasal statü verilmiştir. Örneğin Kolombiya'ya göç etmiş ve vize süresi dolan 150.000'den fazla Venezüellalıya geçici yasal statü verilmiştir. Peru, ülkede bulunan Venezüellalıların bir yıl boyunca eğitim görmesine ve çalışmasına olanak tanıyan özel bir vize getirmiştir. Arjantin, Venezüellalıların çalışma izni almasını kolaylaştırmıştır (O'Neil, 2019).

2018 yılı sonunda dünya genelinde zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 70,8 milyona yükselmiştir. Ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişilerin sayısı 41,3 milyon, mülteci sayısı 25,9 milyon ve sığınmacı sayısı ise 3,5 milyon olmuştur (UNHCR, 2019). Birleşmiş Milletler, 2019 yılında yaklaşık 26 milyon kişinin mülteci olarak sınıflandırıldığını bildirmiştir (Mahmood, 2023). Uluslararası göçmenlerin sayısı 2018 yılı itibariyle 258 milyon iken, 2019 yılında göçmen sayısı, yaklaşık 272 milyona ulaşmıştır. Bunların üçte ikisini işçi göçmenler oluşturmuştur (IOM, 2020).

Ocak 2020'den Haziran 2021'e kadar 3.046 Rohingya, Andaman Denizi ve Bengal Körfezi'ni geçmeye çalışmıştır. 2020'de 200'den fazla kişi bu geçişler esnasında hayatını kaybetmiş veya kaybolmuştur (OCHA, 2018). 2020 yılı sonu itibariyle 42 ülke/bölgede yaşanan şiddet ve çatışma sebebiyle 144 ülke/bölgede meydana gelen afetler nedeniyle toplam 40,5 milyon yeni ülke içi yerinde edilme yaşanmıştır (Şekil 2). Bu yeni yerinden edilmelerin %76'sı (30,7 milyon) afetlerden, %24'ü (9,8 milyon) ise çatışma ve şiddetten kaynaklanmıştır. 2020 yılında, Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2,2 milyon) ve Suriye (1,8 milyon), çatışma ve şiddet nedeniyle en fazla yeni yerinden edilenlerin olduğu ülkelerin başında gelmiştir. Bu ülkeleri Etiyopya (1,7 milyon), Mozambik (0,6 milyon) ve Burkina Faso (0,5 milyon) takip etmiştir (IDMC, 2021; IOM UN MIGRATION, 2022).

Küresel Barış Endeksi'ne (2020) göre dünyada kriz, şiddet, çatışma, ekonomik çöküş gibi nedenlerle durumun her geçen gün kötüleştiği ülkelerin başında Afganistan, Yemen, Suriye, Güney Sudan, Irak, Somali, Libya gelmektedir (Bhatt, 2022). Dini, sosyal, etnik ve siyasi baskılar nedeniyle binlerce insan, yaşadığı toprakları terk etmektedir. Örneğin, Myanmar'da Rohingya Müslümanlarına yönelik dini zulüm nedeniyle 900.000'den fazla Müslüman Rohingyalar, milliyetçi milislerin uyguladığı kasıtlı şiddet

sonucunda ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır (Mahmood, 2023).

*Şekil 2: 2020 yılında çatışmalar nedeniyle yerinden edilmeler.
(IDMC, 2021; IOM UN MIGRATION, 2022).*

Rakhine'de yaklaşık 600.000 Rohingya (yerinden edilmiş 130.000 ve 470.000 vatansız) çoğunlukla kimlik belgesi olmadan kalmakta ağır kısıtlamalardan dolayı hareketleri mümkün olmamaktadır. Bu nedenle temel geçim kaynaklarına ve hizmetlerine erişimleri de sınırlandırılmaktadır. Ayrıca yaşanan silahlı çatışmalar nedeniyle yerinden edilmeler, temel insani ihtiyaçları arttırmıştır. Silahlı çatışmaların yeniden başlaması ve yoğunlaşmasıyla 1 Şubat 2021'den itibaren 1.175.300 kişi zorunlu olarak yer değiştirmiştir. En fazla sayıda devlet dışı silahlı grubun bulunduğu Myanmar genelinde yerinden edilenlerin sayısı 2022 sonu itibarıyla yaklaşık 1.504.800'e ulaşmıştır. 2022'de Myanmar'dan tahminen 36.700 kişi Hindistan'a (30.200) ve Tayland'a (6.500) kaçmak zorunda kalmıştır (UNHCR, 2022). Aralık-Ağustos 2022'den bu yana 23.350 kişi zorunlu olarak yer değiştirmiştir. Şubat 2021'den 26 Aralık 2022'ye kadar olan zaman diliminde 49.800'den fazla kişi komşu Hindistan'a göç etmiştir. Myanmar halkı 2023'te eşi benzeri görülmemiş bir

siyasi, sosyoekonomik, insan hakları ve insani krizle daha karşı karşıya kalmıştır. Nüfusun yaklaşık yarısı yoksulluk içinde yaşamak durumundadır. Çok boyutlu insani kriz tüm ülkeyi etkilemektedir. Hizmetlere erişim kısıtlanmakta, gıda güvensizliği derinleşmekte, siviller için ciddi koruma riskleri oluşmaktadır. Çatışmalar ve tükenen baş etme kapasitesi nedeniyle hareket halindeki insan sayısı, 2022'de hızla artmış ve 2023'ün başında 1,5 milyona ulaşmıştır. Fiyat artışları, şiddetli enflasyon, hareket kısıtlamaları, silahlı çatışma ve şiddet, en savunmasız insanların çoğunu yiyecek ve diğer temel malzemeleri satın almak için kriz veya acil durumla başa çıkma stratejilerine başvurmaya zorlamış, bu da çoğu zaman güvenliklerini, refahlarını ve onurlarını olumsuz etkilemiştir (OCHA, 2023).

Yemen'de 2022'de ilan edilen altı aylık ateşkesle sivil kayıplarda %60'lık bir azalma sağlanmış, ancak dünya genelinde çatışmaların etkisi devam etmiştir. Aynı yıl, patlayıcı silah kullanımını içeren 2.399 olay kaydedilmiş ve bu olaylarda 18.163 kişi hayatını kaybetmiştir. Ölenlerin yaklaşık %94'ü sivillerdir. 2022 yılı sonunda çatışmalar nedeniyle zorla yerinden edilenlerin sayısı 108,5 milyon olarak kaydedilirken, 2023 Eylül ayı itibarıyla bu rakamın 114 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Yerinden edilenlerin büyük çoğunluğu kendi ülkelerinde kalmaya çalışırken, bu durum insani yardım operasyonlarına ağır bir yük getirmektedir. 2022 yılında olay sayısı bazında şiddetin en fazla yaşandığı ülke, Ukrayna olmuştur. Haftada ortalama 950'den fazla siyasi şiddet olayıyla dünya genelindeki siyasi şiddet olaylarının %36'sı Ukrayna'da yaşanmıştır. Bu süreçte, 36.000'den fazla ölümle Ukrayna, aynı zamanda en ölümcül ülke olarak dikkat çekmiştir. Ukrayna'daki savaş, 2022'de toplam yerinden edilme olaylarının %60'ını oluşturarak 16,9 milyon kişinin yerinden edilmesine yol açmıştır. Sudan'da ise 2023 yılında yaşanan çatışmalar nedeniyle 6,3 milyon

kişi evlerini terk etmek zorunda kalmıştır (Humanitarian Action, 2023).

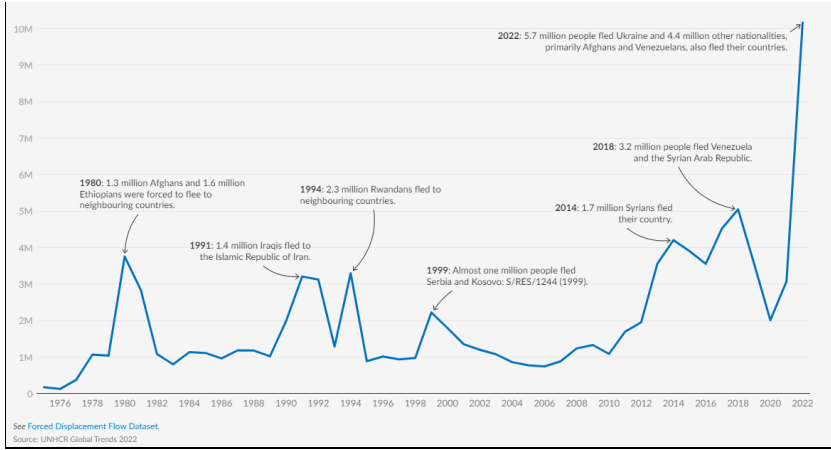
Bu veriler, dünya genelinde çatışmaların ve insani krizlerin giderek derinleştiğini ortaya koymaktadır. 2022’de siyasi şiddet ve çatışmaların en yüksek olduğu ülkeler, sivillere karşı şiddet biçimlerinin en fazla görüldüğü yerler olmuştur. Özellikle Meksika ve Brezilya’da rapor edilen, doğrudan sivilleri hedef alan olayların sayısı; Ukrayna, Myanmar ve Suriye gibi savaş durumundaki ülkelerden yüksek olmuştur. 20 Ocak 2023 ACLED verilerine göre 2022’de sivillerin hedefte olduğu olay ve sivil ölümlerin sayısı tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: 2022 Yılında En Çok Sivil Hedefleme Olayının Yaşandığı lkeler.

lke	Doğrudan sivil hedefleme olaylarının sayısı	2021’den bu yana sivilleri hedef alan olayların sayısındaki ve orandaki değişim	Bildirilen sivil ölümlerin sayısı
Meksika	5.945	127 olayın azalması veya %2	6.609
Brezilya	4.535	1.259 olay artışı veya %38	3.913
Ukrayna	2.993	2.913 olay artışı veya %3.641	4.849
Myanmar	2.703	221 olay artışı veya %9	2.733
Suriye	2.331	168 olayın azalması veya %7	1.293

Rusya’nın 2022’de Ukrayna’yı işgaliyle Suriye iç savaşından sonra, büyük bir yerinden edilme krizi daha yaşanmıştır. 2022 yılının sonunda, 5,9’u ülke içinde, 5,7’si komşu ülkelere ve ötesine kaçmak suretiyle toplam 11,6 milyon Ukraynalı yerinden edilmiştir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya ve Myanmar gibi dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan çatışma ve güvensizlik nedeniyle bu ülkelerin her birinde 1 milyondan fazla kişi yerinden edilmiştir (şekil 3). Dünya genelinde mülteci sayısı, 2021 yılında

27,1 milyon iken, 2022 yılı sonunda bu rakam 35,3 milyona yükselmiş, 2023 yılının ortasında ise mülteci sayısı 35,8 milyona ulaşmıştır. 2000 yılından günümüze kadar ise 37 ülkede iç savaş yaşanmış ve bu savaşlarda yaklaşık 2 milyon insan hayatını kaybetmiştir (UNHCR, 2024). Sivillere yönelik şiddetin, ölümcül tehditlerin, organize grupların saldırılarının olduğu yerler dünyanın her yerinde özellikle parçalanmış çatışma ortamlarının olduğu bölgelerde yaygınlık göstermektedir.

Şekil 3: Yerinden edilen kişiler 1975-2022. (UNHCR, 2023).

UNHCR'nin 2022 ve 2023 yılı raporlarında dünyanın farklı ülkelerinde yaşanan silahlı çatışma ve savaşlarda (Afganistan'da 68.348, Irak'ta 158.493, Suriye'de 220.512, Nijerya'da 24.510, Nijer'de 986, Somali'de 16.470, Filipinler'de 40.000, Libya'da 15.574, Yemen'de 4.425, Kongo'da 5.521, Eritre-Etiyopya savaşında 70.000, Güney Sudan'da 12.563, Sudan'da 15.053, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde 6.186, Rusya –Ukrayna savaşında 3.278, Myanmar'da 943 kişi) binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle 2022'de bildirilen en fazla ölüm vakası (yaklaşık 28.000) meydana gelmiştir. 2022'de siyasi şiddet olayları nedeniyle en fazla ölümün gerçekleştiği ülkeler içinde

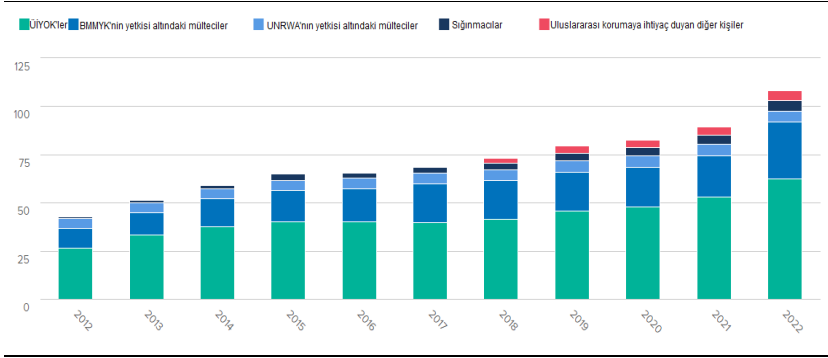
Myanmar (19.000'den fazla ölüm), Nijerya (10.500'den fazla ölüm), Meksika (yaklaşık 7.750 ölüm) ve Yemen (yaklaşık 6.750 ölüm) ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerden yalnızca Yemen ve Meksika'da 2022'de ölüm sayısında bir düşüş yaşanmıştır (ACLED, 2023).

Afganlar; Suriyeli ve Ukraynalılardan sonra dünyada yerinden edilmiş mülteciler sıralamasında üçüncü en büyük nüfusu oluşturmaktadır. 1979'dan 1989'a kadar devam eden Sovyet-Afgan Savaşı, 2001 ila 2021 yılları arasında 20 yıl süren Amerikan işgali Afganistan'ı yıllarca süren bir kriz alanı haline getirmiştir (Islam & ark., 2022; Concern Worldwide US, 2024). Son 40 yıl içinde milyonlarca Afgan devam eden çatışmalar, şiddet ve yoksulluk nedeniyle ülkelerini terk etmişlerdir. Ağustos 2021'de Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesiyle sonuçlanan gelişmeler, Afganistan'daki istikrarsızlığı ve şiddeti artırarak daha fazla insanın yerinden edilmesine yol açmıştır. 2021'den bu yana 1,6 milyondan fazla Afgan ülkesini terk etmiştir. Ülkesinden kaçarak komşu ülkelere (103 farklı ülke) sığınan Afgan sayısı 8,2 milyona ulaşmıştır. Afgan mültecilerin büyük çoğunluğu Pakistan ve İran'da yaşamaktadır. Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı 3,2 milyondur. Desteğe ihtiyaç duyanların %70'inden fazlası kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. 2021 yılının başında insani yardıma ve korunmaya ihtiyaç duyan kişi sayısı 18,7 milyon iken, bu rakam 2022'de 24,4 milyona 2023'te 28,3 milyona çıkmıştır. Bunun yanında 20 milyon kişi akut gıda güvensizliği, 6 milyon kişi de gıda yetersizliği ve kıtlık riski ile karşı karşıya kalmıştır (ACLED, 2023).

2021 yılında kaydedilen siyasi şiddet ve çatışma olaylarının sayısı yaklaşık 37.500 olmuştur. 2022 yılına gelindiğinde, artan siyasi şiddet ve çatışmalar sonucu bu rakam 42.500'e yükselmiş ve toplamda 47.700 kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Önceki yıla göre sivil hedeflere yönelik saldırılarda %12'lik bir artış

yaşanırken, bu durum ölüm vakalarının %16 oranında artmasıyla 41.000 kişinin yaşamını yitirmesine yol açmıştır (UNHCR, 2023). 2022'de sivilleri hedef alan olaylarda en büyük artış Ukrayna, Brezilya, Kenya, Nijerya ve Hindistan'da kaydedilmiştir. İşgal altındaki Filistin'de durum daha da vahim bir hal alırken, Filistin, coğrafi yayılma açısından en yaygın şiddet olaylarının yaşandığı ülkelerden biri olarak öne çıkmıştır. Ülke topraklarının %60'ından fazlası yüksek düzeyde şiddet olaylarından etkilenmiştir. BM'nin Kasım 2023 tahminlerine göre İsrail'in saldırıları sonucu Gazze'de 41.000'den fazla konut yıkılmıştır (ACLEDA, 2023). İsrail'in Gazze'ye 7 Ekim 2023'ten itibaren düzenlediği saldırılar sonucu 44.580 Filistinli hayatını kaybetmiştir (AA, 2024).

Şiddet, çatışma, zulüm, insan hakları ihlalleri ve kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar neticesinde 2022 yılı sonu itibariyle dünya çapında zorla yerinden edilmiş (mülteciler, sığınmacılar, uluslararası korunmaya ihtiyaç duyan diğer kişiler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler) kişi sayısı 108.4 milyondur. Dünya çapındaki mülteci sayısı 2021'de 27.1 milyondan 2022'nin sonunda 35.3 milyona, 2023 yılı ortalarında bu rakam 35.8 milyona çıkmıştır (Şekil 4). Bu rakam BMMYK'nin zorla yerinden edilme istatistiklerine göre görülen en büyük artıştır. Uluslararası korunmaya ihtiyaç duyan tüm mültecilerin ve diğer kişilerin %52'si sadece Suriye (6,5 milyon), Ukrayna (5,7 milyon) ve Afganistan'dan (5,7 milyon) gelmektedir (UNHCR, 2024). Ayrıca Güney Sudan, Eritre, Irak ve İran'dan diğer ülkelere iltica edenlerin sayısı da hayli fazladır.

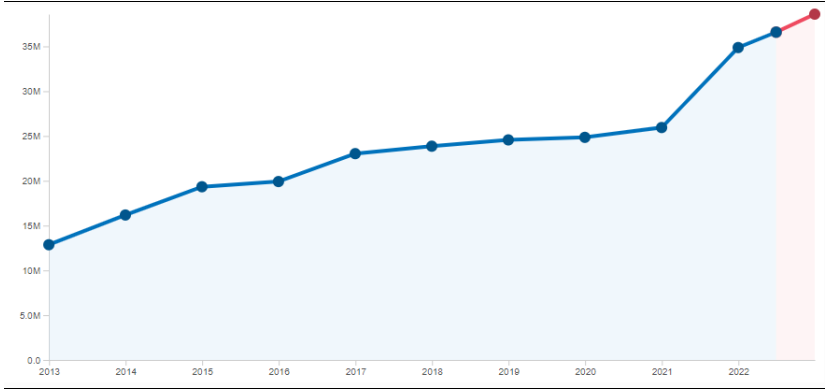

Şekil 4: Dünya çapında zorla yerinden edilmiş kişiler (2012-2022).
(UNHCR, 2023).

2023'te akut açlıkla karşı karşıya kalan 20 milyon insan yanında 6 milyon kişi de kıtlıkla karşı karşıyadır. Afganistan'daki çatışmalar, kadın ve kız çocukları üzerinde daha yıkıcı olmuştur. Temel hakları tehdit altına alınan kadınlar, okula gidemeyen çocuklar, yetersiz beslenme, toplumsal sorun olmaya devam etmektedir. Yetersiz beslenme tehlikesi altında olanların yaklaşık 2,4 milyonunu çocuklar, 840.000'ini kadınlar oluşturmaktadır (UNHCR, 2023). Yerel halk ile birlikte daha önce ülkelerinden kaçarak güvenlik aramak için Sudan'a gelen mülteciler, Nisan ayı ortasında başlayan çatışma nedeniyle büyük bir göç hareketi gerçekleşmiştir. Ülke içinde yerinden edilmiş yüzbinlerce insan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Mısır, Etiyopya ve Güney Sudan başta olmak üzere komşu ülkelere kaçmış veya olumsuz koşullar nedeniyle ülkelerine geri dönmek zorunda kalmışlardır. Sudan'da zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 8.127.818'dir (UNHCR, 2024).

Mülteciler, sığınmacılar, uluslararası korumaya ihtiyaç duyan diğer kişiler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler dâhil zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 2023'de 110.830.000'e yükselmiştir (Şekil 5) (UNHCR, 2024). Sudan'da devam eden çatışma, mevcut vahim durumu daha da kötüleştirerek insanları Güney Sudan'a göçe

zorlamıştır. 31 Ocak itibarıyla 540.000 kişi Güney Sudan'a göç etmiştir. Hali hazırda 381.000'den fazla mülteciye ev sahipliği yapan Güney Sudan'da sınırlı geçim imkânına sahip 2 milyon kişi ülke içinde yerinden edilmiş durumdadır (OCHA, 2024).

Şekil 5: Dünya'daki mülteci ve sığınmacılardaki artış (2013 sonu-2023 Aralık) (UNHCR, 2024).

2018 ila 2022 yılları arasında yılda ortalama 385.000 mülteci çocuk doğmuştur. 2023'ün ilk yarısında yaklaşık 404.000 mülteci, menşe ülkelerine geri dönmüş, 59.500 mülteci yeniden yerleştirilmiştir. Düşük ve orta gelirli ülkeler, dünyadaki mültecilerin ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyan diğer kişilerin %75'ine ev sahipliği yapmaktadır. 2023 yılının ortalarında 97 ülkede ikamet eden yaklaşık 4,4 milyon vatansız kişi bulunmaktadır. Ancak küresel rakamın, bundan çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (UNHCR, 2024).

Sonuç

Geçmişten günümüze milletler; toprak kazanma, ticaret yollarını kontrol altına alma, doğal kaynakları elde etme gibi pek çok nedenle birbirleriyle silahlı çatışmalara girmiştir. Savaşlar insanlığın varoluşundan buyana devamlı olarak yaşanmış, toplumların yapısını (demografik, ekonomik, sosyal, kültürel) ve yaşam koşullarını

değiştirmiştir. Siyasal, ekonomik, toplumsal olarak kırılğan kuşaklarda (Shatterbelts) yer alan devletler içindeki bölücü grupların varlığı, komşu ülkeler ile aralarındaki anlaşmazlıklar gibi sebeplerle küresel ve bölgesel güçler nüfuzlarını artırmak için söz konusu ülkelerde şiddete başvurmakta veya bu ülkeleri şiddetin hedefi haline getirebilmektedirler. şiddetin hedefi haline getirme, çoğu zaman “Shatterbelts” bölgelerinde yer alan ülkelerde iç savaş çıkartacak argümanların etkin şekilde kullanılmasıyla gerçekteşmektedir.

Meydana gelen çatışmaların/savaşların uzun süreli doğası, çatışmalar/savaşlar sona erseler dahi insani güvenlik kaygıları üzerindeki etkileri devam etmektedir. Yaşanan siyasi istikrarsızlık ve iç savaşlar uluslararası zorunlu göçü hızlandırdığı gibi savaşın yaşandığı ülkede büyük bir ekonomik ve toplumsal yıkım meydana gelmektedir. Ayrıca varış ülkeleri de birden bire yaşanan büyük insan akışı sonucu demografik, kültürel ve sosyoekonomik yapıda bir değişim süreci içine girmektedir.

Savaşlar, insanlık tarihinin en yıkıcı olaylarından biri olarak, sadece doğrudan çatışmalara dâhil olan tarafları değil, aynı zamanda milyonlarca masum insanı da derinden etkilemektedir. Son 20 yılda çatışma kalıplarında önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle demokratik hükümetlere sahip orta gelirli ülkelerde, 2022 ve 2023 yıllarında şiddet seviyelerinde dikkat çekici bir artış görölmüştür. Çatışmalar, düşük gelirli ülkelerde istikrarlı bir şekilde sürerken, orta gelirli ülkelerde daha hızlı bir büyüme kaydetmiştir. Bu durum, çatışmaların gelir seviyesine bağlı olmadığını, zenginlik veya fakirliğin tek başına barışı sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Ekonomik değişimler ve siyasi sistemlerdeki dönüşümler, şiddet oranlarını etkileyebilmekle birlikte, bu faktörlerin çatışmaları azaltmada tek başına yeterli olmadıkları da anlaşılmaktadır. şiddet, kısa ve orta vadede çözümlenmesi zor bir sorun olarak kalmaya devam

etmektedir. Küresel siyasi güç yapılarındaki değişimler, bazı çatışma türlerinin azalmasına neden olurken, yeni şiddet biçimlerinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dinamikler, çatışmaların yalnızca yerel koşullardan değil, aynı zamanda küresel ekonomik ve politik bağlamlardan güçlü bir şekilde etkilendiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, çatışmaların çözümüne yönelik politikalar geliştirirken, hem yerel hem de uluslararası dinamikler göz önünde bulundurulmalıdır (ACLED, 2024).

21. yüzyılda siyasi istikrarsızlıklar, büyük çevresel felaketler, zulüm, şiddet, ülke içi silahlı çatışmalar veya ülkeler arası savaşlar, zorunlu yerinden edilmelerin en önemli nedenlerinin başında gelmekte, küresel mülteci krizine yol açmaktadır. Mülteci krizi onlarca yıldır jeopolitik tartışmalara yön vermekte ve bu kriz daha da büyüyecek gibi görünmektedir. Savaş/silahlı çatışmaların en görünür sonuçlarından biri, zorunlu göç olgusudur. Zorunlu göç, bireylerin yaşamlarını, kimliklerini ve aidiyetlerini kaybetmelerine neden olan travmatik bir süreçtir. Savaşların tetiklediği bu göç dalgaları, hem göç eden bireyler hem de göç edilen bölgeler üzerinde derin sosyal, ekonomik ve kültürel etkiler bırakmaktadır. Mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin yoğun göçleri ile savaşçılar, ideolojiler ve silahların diğer ülkelere yayılmasını kolaylaştırabilir. Bununla birlikte ev sahibi toplumda etnik yapıyı değiştirebileceği gibi ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal açıdan çeşitli sorunlara yol açabilir. Mülteci krizi onlarca yıldır jeopolitik tartışmalara yön vermekte ve bu kriz daha da büyüyecek gibi görünmektedir.

Şiddet olaylarına bağlı olarak savaş veya silahlı çatışmaların yaşandığı ülkelerde binlerce insan hayatını kaybetmiş, milyonlarcası zorla yerinden edilmiştir. Dünya ülkelerinin çoğunda insani kriz; yaygın açlık, hastalık, şiddet, siyasi istikrarsızlık, ekonomik çöküş ve sivillere yönelik saldırılar nedeniyle her geçen gün daha da kötüleşmekte ve derinleşmektedir. Ülkelerin çoğunda yaşanan

ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar hükümetin çeşitli gruplar üzerinde baskı kurması, toplumda gerginliklere ve insanların ülkelerini terk etmelerine sebep olmaktadır. Farklı coğrafyalarda kendi topraklarından kültürlerinden yaşam alanlarından zorunlu veya zorla kopartılan insanlar varış ülkelerinde yeniden yaşama tutunmak için çaba içine girmekte, bu sancılı süreç farklı problemlere neden olabilmekte, insani açıdan ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Dünya barışını destekleyen ülkelerin ve özellikle Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyinin üzerine düşen önemli görevleri/rolleri bulunmaktadır. Zorla yerinden edilmelere ve mülteci krizine yol açan şiddet, zulüm ve savaşların sona erdirilmesine yönelik çalışmaların daha etkili hale getirilmesi ve bu çalışmalara uluslararası kurumlar ve devletler düzeyinde daha fazla katılımın sağlanması önemli görülmektedir.

Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi, dünya barışını korumak ve uluslararası mülteci akışlarını azaltabilmek için üstüne düşen görevleri yerinde getirmek zorundadır. Zorla yerinden edilmelere ve mülteci krizine yol açan şiddet, zulüm ve savaşların sona erdirilmesine yönelik çalışmalar daha etkili hale getirilmeli ve bu çalışmalara uluslararası kurumlar ve devletler düzeyinde daha fazla katılım sağlanmalıdır.

Silahlı çatışmaya veya iç savaşa sebep olan durum aynı zamanda geri dönüş olasılığının tahmin edilmesine yardımcı olabilir. Örneğin ülkesinde siyasi baskı, zulüm ve kıyımdan kaçanların ülkelerine dönmeyi kabul etmeleri, ekonomik zorluklardan dolayı göç edenlere göre pek de kolay olmayacaktır. Zaman ve mekân sıkışıklığının en üst seviyede yaşandığı küresel dünyada göç süreçleri gittikçe daha karmaşık hale gelmektedir.

Siyasi açıdan, mülteci akışları ev sahibi ülkelerde gerginlik yaratabilir ve toplumsal huzursuzlukları tetikleyebilir. İnsani düzeyde, mülteciler temel ihtiyaçlara erişimde ciddi sorunlarla

karşılaşmakta; sağlık, barınma ve eğitim gibi hizmetlerden yeterince faydalanamamaktadır. Uluslararası düzeyde ise mülteci krizleri, bölgesel istikrarı tehdit edebilmekte ve daha fazla iş birliğini gerekli kılmaktadır.

Bu sonuçlar, uluslararası toplumun mülteci krizlerini yalnızca insani bir mesele olarak değil, ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları olan çok yönlü bir sorun olarak ele alması gerektiğini göstermektedir. Çözüm için daha güçlü iş birliği, sürdürülebilir insani yardım programları ve kapsayıcı politikalar gereklidir.

Kaynakça

AA, (2024). *İsrail'in 426 gündür saldırılarını sürdürdüğü Gazze'de can kaybı 44 bin 580'e yükseldi.* (10/12/2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-426-gundursaldirilari-ni-sur-durdugu-gazgede-can-kaybi-44-bin-580e-yukseldi/3414072> adresinden ulaşılmıştır).

ACLED. (26 Eylül 2023). *Bringing clarity to crisis, ACLED Year in Review Global Disorder in 2022,* (10/12/2024 tarihinde <https://acleddata.com/2023/01/31/global-disorder-2022-the-year-in-review/#s1> adresinden ulaşılmıştır).

ACLED. (2024). *Conflict index: December 2024, global conflicts double over the past five years,* (10/07/2024 tarihinde <https://acleddata.com/conflict-index/index-december-2024/> adresinden ulaşılmıştır).

Bhatt, A. (2022). Refugee crisis: A new era of global conflict, *Education and Society*, 46 (4), No 11, pp. 53-57.

Le Billon, P. (2001). The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts, *Political Geography*, 20, 561–584.

Buhaug, H., Gates, S., Lujala, P. (2009). Geography, rebel capability, and the duration of civil conflict, *Journal of Conflict Resolution*, 53(4), 544-569, DOI: 10.1177/0022002709336457.

Concern Worldwide US. (2024). *The crisis in Afghanistan, explained,* (10/07/2024 tarihinde <https://concernusa.org/news/afghanistan-crisis-explained/> adresinden ulaşılmıştır).

Dalacoura, K. (2012). The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications, *International*

Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 88 (1), 63-79.

Diehl, P. F. (2005). *War (sage library of international relations)*. London: Sage. xxxviii + 2536 pp. ISBN 1412903734.

Do, Q.-T., & Iyer, L. (2010). Geography, poverty and conflict in Nepal, *Journal of Peace Research*, 47(6) 735–748, DOI: 10.1177/0022343310386175.

FAO. (2022). *The future of food and agriculture: drivers and triggers for transformation*. Food and Agriculture Organization of the United States. doi:10.4060/cc1024en.

Geneva Academy of International Law and Human Right. (2022). *Annual Report 2022*. Geneva Graduate Institute.

Ghobarah, H. A., Huth, P. & Russett, B. (2003). Civil wars kill and maim people - long after the shooting stops. *American Political Science Review*, 97 (2): 189-202.

Harbom, L. & Wallensteen, P. (2005). Armed conflict and its international dimensions, 1946–2004, *Journal of Peace Research*, 42 (5), 623–635.

Harunoğulları, M. (2017). Evaluation of Syrian civil war and its global effects in terms of political geography, *Marmara Geographical Review*, Issue. 36, pp. 315-326.

Humanitarian Action. (8 Aralık 2023). *New and resurging conflicts deepen humanitarian needs worldwide*, Global Humanitarian Overview 2024, (11/07/2024 tarihinde <https://humanitarianaction.info/document/global-humanitarian->

overview-2024/ article/new-and-resurgng-conflicts-deepen-humanitarian-needs-worldwide adresinden ulaşılmıştır).

IDMC (Internal Displacement Monitoring Centre). (2021). *Measuring internal displacement: Internal displacement index (IDI)*, (11/07/2024 tarihinde <https://www.internal-displacement.org/idi2021/> adresinden ulaşılmıştır).

IOM UN MIGRATION. (2020). *World Migration Report 2020, International Organization for Migration*, (13/07/2024 tarihinde https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf adresinden ulaşılmıştır).

IOM UN MIGRATION. (2022). *Migration and migrants: A global overview*, World Migration Report 2022, (11/07/2024 tarihinde https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022-EN_1.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Islam. Z., Kokash, D.M., Babar, M.S., Uday, U., Hasan M.M. & Rackimuthu, S. (2022). Food security, conflict, and covid19: perspective from Afghanistan. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 106(1):21–4. doi:10.4269/ajtmh.21-1058

Kalipeni, E., Oppong, J. (1998). The refugee crisis in Africa and implications for health and disease: a political ecology approach, *Soc. Sci. Med.* 46(12), 1637-1653

Karimi, M. & Shafae, S. M. M. (2018). Poor overnance and civil war in Syria, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 5 (1), 49-71. DOI: 10.26513/toed.383377

Kenyon Lischer, S. (2007). Causes and consequences of conflict-induced displacement, *Civil Wars*, 9 (2), 142-155, DOI: 10.1080/13698240701207302

Klare, M.T. (2001). The New geography of conflict. *Foreign Affairs*, May/June: 49–61.

Lacoste, Y. (1998). Coğrafya savaşmak içindir, (A. Arayıcı, çev.). İstanbul: Özne Yayınları.

Mahmood, H. (2023). Investigating the causes of the refugee crisis, *Global Health Annual Review |Health Equity*, Issue 8, pp. 113-116.

Mannaert, C. (2003). *Irregular migration and asylum in Turkey*. (12/5/2012’de <http://www.unhcr.org:http://www.unhcr.org/3ebf5c054.html> adresinden ulaşılmıştır).

Martin, S. F. (20 December 2017). forced migration and refugee policy, pp 271–303 in Chapter Cite this chapter Demography of Refugee and Forced Migration Book.

Muni, S. D. (2013). *Conflicts in South Asia: Causes, consequences, prospects*. Institute of South Asian Studies. National University of Singapore. ISAS Working Paper, no.170.

O’Neil S. K. A. (2019). Venezuelan refugee crisis. Preparing for the Next Foreign Policy Crisis: What the United States Should Do; *Stares*, PB, pp. 77-90.

OCHA, (2018). *Refugees/migrants - South-East Asia*, ISCG Situation Report: Rohingya Refugee Crisis, Cox’s Bazar | 15 November 2018 (covering 30 October - 12 November), (13/07/2024 tarihinde <https://reliefweb.int/report/bangladesh/iscg-situation-report-rohingya-refugee-crisis-cox-s-bazar-15-november-2018> adresinden ulaşılmıştır).

OCHA (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs). (25 Jan 2023). *Myanmar humanitarian response plan 2023*. (13/07/2024 tarihinde <https://reliefweb.int/organization/ocha> adresinden ulaşılmıştır).

OCHA, (19 Feb 2024). *Human mobility in the context of disasters, climate change and environmental degradation in the Euro-Mediterranean region: Challenges and insights*. (13/07/2024 tarihinde <https://reliefweb.int/report/world/human-mobility-context-disasters-climate-change-and-environmental-degradation-euro-mediterranean-region-challenges-and-insights> adresinden ulaşılmıştır).

Öberg, M. & Strøm, K. (2008). *Resources, governance and civil conflict*, Routledge/ECPR studies in European political science, New York.

Raleigh, C. (2014). Political hierarchies and landscapes of conflict across Africa, *Political Geography*, 42, 92-103.

Reilly, D. (2000). Shatterbelts and conflict behaviour: The effect of globalisation on ‘high risk’ states,” *Geopolitics*, 5, no. 3, pp. 48–77

Robinson, K. (2023). *Yemen's tragedy: War, stalemate, and suffering*, Council on Foreign Relations. Council on Foreign Relations; (13/07/2024 tarihinde <https://www.cfr.org/backgrounder/yemen-crisis> adresinden ulaşılmıştır).

UN (United Nations). (2016). *International Migration Report 2015*, Department of Economic and Social Affairs, New York.

UNHCR. (2019). *Global trends 2019. forced displacement in 2019*. (13/07/2024 tarihinde <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5ee200e37/unhcr-global-trends-2019.html> adresinden ulaşılmıştır).

UNHCR (UN High Commissioner for Refugees). (2022). *Asia & The Pacific Regional Trends - Forced Displacement and Statelessness 2022*. (13/07/2024 tarihinde <https://reliefweb.int/organization/unhcr> adresinden ulaşılmıştır).

UNHCR (The UN Refugee Agency). (July 18, 2023). *Afghanistan Refugee Crisis Explained, How to Help Refugees - Aid, Relief and Donations*. (16/07/2024 tarihinde <https://www.unrefugees.org/news/afghanistan-refugee-crisis-explained/#Afghanistan> adresinden ulaşılmıştır).

UNHCR (The UN Refugee Agency). (2024). *Data and statistics global trends*. (13/07/2024 tarihinde <https://www.unhcr.org/global-trends> adresinden ulaşılmıştır).

Weiner, M. (1996). Bad Neighborhoods: An inquiry into the causes of refugee flows, *International Security*, 21(1), 5-42.

BÖLÜM V

İnsan Kaynaklı İklim Değişikliği, Afet ve Göç: Nereye Kadar?

Nihal GÖKÇE¹

Giriş

Geçtiğimiz elli yıldır dünya gündemini önemli ölçüde meşgul eden ve son yıllarda etkilerini daha fazla hissetmeye başladığımız iklim değişikliği atmosfere salınan sera gazı emisyon miktarının artmasıyla oluşan bir dizi hava olayının uzun süreli sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sera gazlarının artmasının nedenleri arasında ilk sırada insan faaliyetleri gelmektedir (IPCC, 2021). Beşeri faaliyetlerin tabiata hükmetme ve onu sömürme zihniyeti (Görmez, 2020:14-15) etrafında şekillenmesi, hemen her alanda insanı ekolojik sorunların öznesi konumuna getirmiştir. Endüstrileşmenin yanı sıra tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin

¹ Lecturer.Dr., Hitit University, Health Institutions Management Program.

devasa boyutlara ulaşması, ulaşım ve ticaret yollarının gelişimi, kentleşme ve nüfus artışı gibi birbiri ile ilişkili faktörler karbondioksit, azot ve metan başta olmak üzere sera gazlarının atmosferdeki miktarını artırmakta ve doğanın insan eliyle tahribatı neticesinde yaşam dengesi giderek bozulmaktadır. Belirli bölgelerde daha önce görülmeyen ölçüde ani ve şiddetli yağışların ya da sıcaklık artışlarının görülmeye başlanması, kar yağışı ve don olaylarının daha yoğun, daha sık veya aşikâr derecede daha az olması gibi temel hava olaylarında görülen değişiklikler ve bu değişikliklere bağlı olarak yaşanan toprak kayması, kuraklık, sel gibi afetler genel olarak yeryüzünde iklimin değiştiğinin esas göstergeleridir. Söz konusu afetler dünyanın hemen her yerinde küçük ada devletleri ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan bölgeler başta olmak üzere sakinlerini göçe zorlamaktadır. İklim değişikliğinin birincil nedeni olan endüstrileşmenin ana sorumlusu sanayileşmiş ülkeler olduğu halde yarattığı sorunlar yoksul ülkeleri ve vatandaşlarını daha fazla etkilemekte, dezavantajlı bölgelerin sorunlarla başa çıkma süreçleri daha uzun ve zorlu olmaktadır (WWF, 2022:16).

Geçim sorunları başta olmak üzere pek çok farklı sorunla başa çıkma zaruryeti içinde bulunan ülkelerde meydana gelen afetler sonucu zaten kıt olan geçim kaynakları daha da azalmakta ve iklim değişikliği ile mücadele politikaları nispi olarak ehemmiyetini yitirerek kısıtlanmaktadır (WEF, 2023:8). Bu ülkelerde afet riskine maruz kalmanın ve kırılganlığın itici gücü kentleşme eğilimleridir. Gelişmiş ülkelere nazaran az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1970'lerden itibaren kentleşme hızının giderek arttığı görülmektedir (Kaygalak ve Işık, 2007: 21). İçinde yer aldıkları ülkeden daha hızlı bir kentleşme eğilimi içinde bulunan kentsi² bölgelerden denize

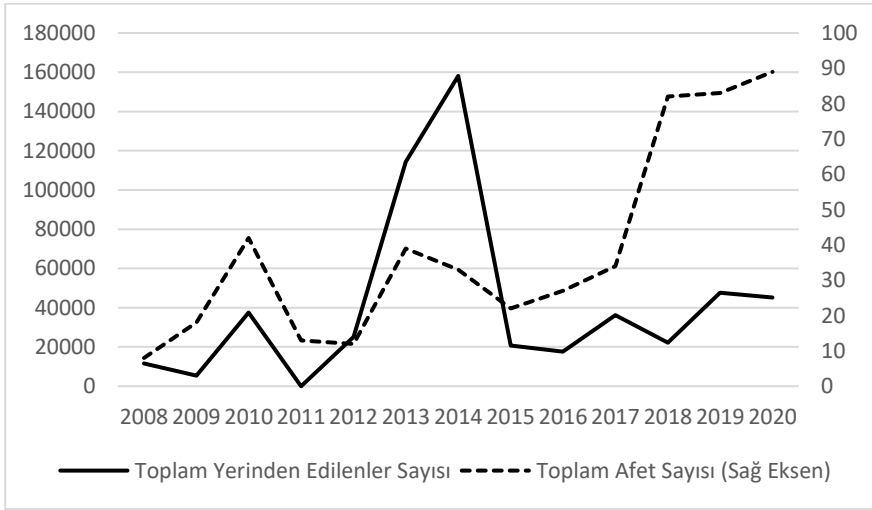
² Burada “kentsi” kelimesi nitelik açısından “kent” olma çabası içinde bulunan ancak geçeköndü bölgeleri, altyapı ve istihdam sorunları, rekreasyon alanlarının yoksunluğu, çarpık yapılaşma, yüksek suç oranları gibi pek çok sorunla boğuşmak zorunda kalan az

kıyısı olanlarda deniz seviyesinin yükselmesi sonucu kıyı yerleşim alanlarının tehdit altında kalması ve hemen hepsinde ise sel ve toprak kayması gibi afetlerin sıklıkla meydana gelmesi bu olaylara maruz kalan genellikle yoksul bireyleri iç ya da dış göçe zorlamaktadır. Zaten dezavantajlı olan bireyler göç neticesinde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan farklı problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Refah düzeyi düşük olan ülke vatandaşları cinsiyet, etnik köken, düşük gelir düzeyi, sağlıksız yerleşim yerleri, engellilik ve yaş gibi durumlardan ötürü farklı düzeylerde ayrımcılık ve eşitsizliğe uğrarken diğer taraftan iklimsel tehlikelere karşı da daha savunmasız kalmaktadır. Bu nedenle söz konusu ülkelerde iklim değişikliği ile mücadele programlarının temel hizmetler ve altyapı yatırımlarına öncelik veren sosyal koruma programları ile birlikte yürütülmesi sayıları 3.6 milyarı bulan hassasiyeti yüksek insanın dayanıklılığını artırıcı etki yaratacaktır (IPCC, 2023: 31). Verilerden anlaşıldığı gibi tüm doğal ekosistemleri yok olma tehdidi ile karşı karşıya bırakan iklim değişikliği ülkeleri ve halkları orantısız ölçüde etkilemektedir. Atmosferdeki sera gazlarının yalnızca onda biri en düşük gelire sahip 74 ülke tarafından üretilse de, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri en çok bu ülkelerde hissedilmektedir (UN, 2024: 3). Dünya Bankası tarafından hazırlanan “Acting on Internal Climate Migration” adlı rapora göre, eğer kontrol altına alınmazsa, 2050 yılına gelindiğinde iklim değişikliği 200 milyondan fazla insanı iç göçe zorlarken, 130 milyondan fazla insanı ise yoksulluğa iterek etkileri onlarca yıl sürebilecek felaketselere neden olabilir. Dış göçlerle birlikte iklim krizinin bir milyara yakın insanı yerinden edilme riski ile karşı karşıya bırakacağı tahmin edilmektedir (World Bank, 2021).

gelişmiş veyahut gelişmekte olan ülkelerin hızla büyüyen kentsel alanları için kullanılmıştır.

Aşırı Hava Olayları ve Yerinden Edilmeler

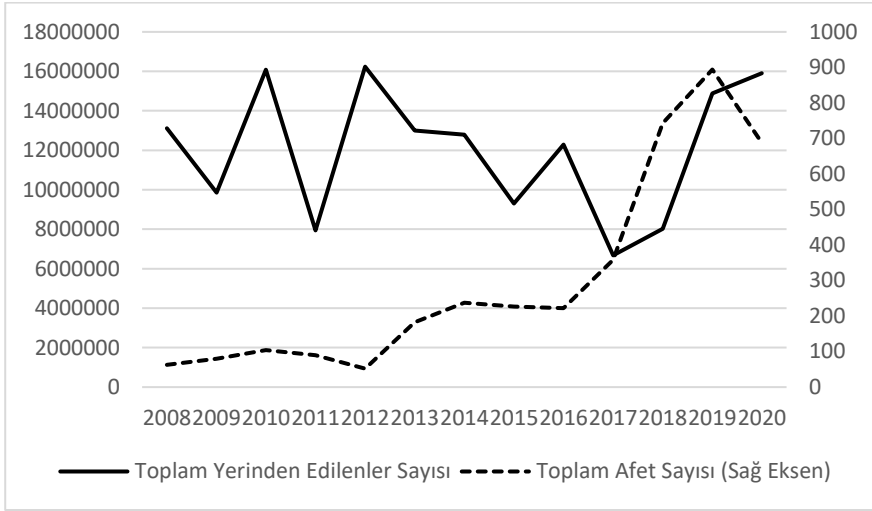
Yerinden Edilme Veri Tabanı IDMC (Global Internal Displacement Database) tarafından yayımlanan 2008-2020 yılı verilerine göre Avrupa, Asya, Amerika, Afrika ve Okyanusya kıtalarında aşırı hava olayları sonucu oluşan afetler ve bu afetler sonucu yerinden edilen insan sayıları yıllık bazda düzenlenerek analiz edilmiştir. IDMC tarafından düzenli olarak yayımlanan verilere göre aşırı hava olaylarına bağlı afet sayısı ve yerinden edilmelerden en fazla Asya kıtası, en az Avrupa kıtası etkilenmektedir.

Grafik: Avrupa Kıtası – 2008-2020 Yılları Toplam Afet ve Yerinden Edilen Kişi Sayısı (Gökçe, N., 2024).

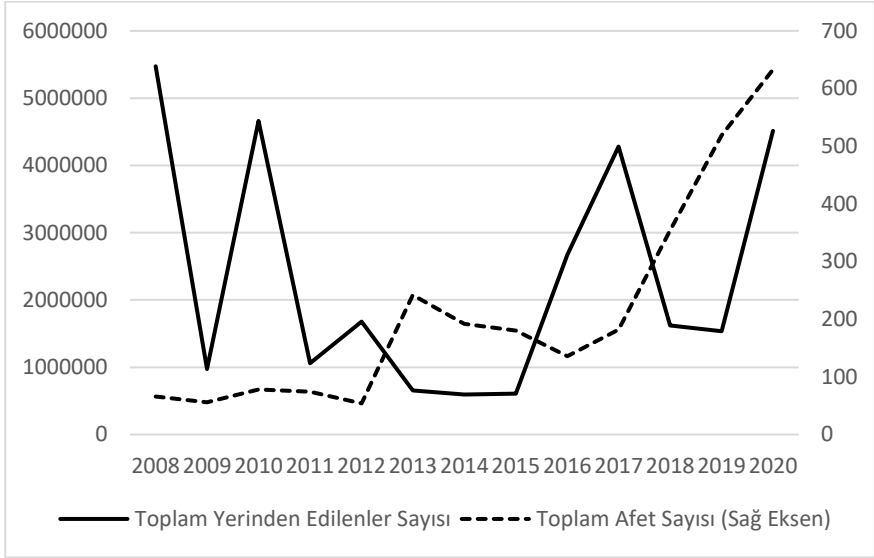
Grafikte görüldüğü üzere, 2008 yılında aşırı hava olaylarından kaynaklanan afet sayısı 8 iken, 2020 yılında bu sayı 89'a çıkmıştır. 13 yılda Avrupa Kıtası'nda hava olayları nedeniyle meydana gelen afet sayısında %1100'ün üzerinde bir artış söz konusudur. Bu da iklim değişikliği etkilerinin bariz bir biçimde fark edilme aşamasına geldiğini göstermektedir. Bölgede özellikle

sıcaklık artışları ve sel felaketleri yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir (WMO, 2023).

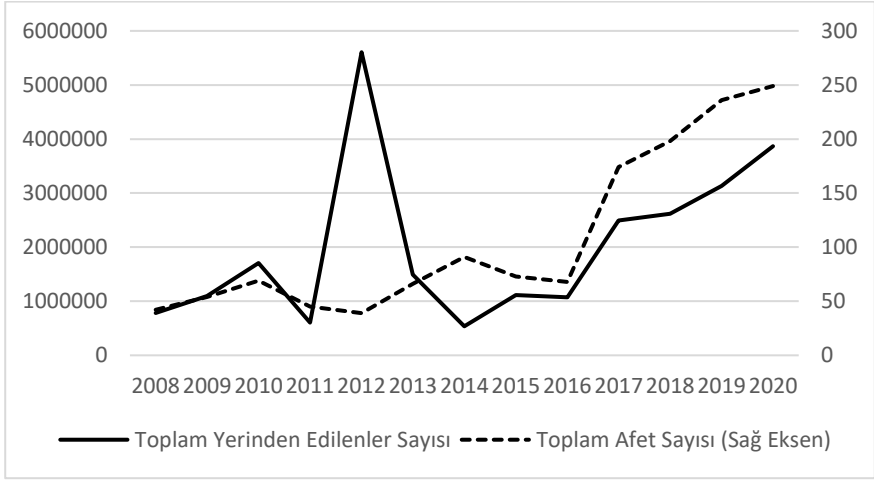
Grafik: Asya Kıtası – 2008-2020 Yılları Toplam Afet ve Yerinden Edilen Kişi Sayısı (Gökçe, N., 2024).

Asya Kıtası'nda 2008 yılında aşırı hava olaylarından kaynaklanan afet sayısı 63 iken, 2020 yılında bu sayı 688'e çıkmıştır. 2019 yılında ise aşırı hava olayı sayısı 894'e çıkarak pik yapmıştır. 2008-2020 yılları arasında kıtada hava olayları nedeniyle meydana gelen afet sayısında yaklaşık %1100 oranında bir artış söz konusudur. Özellikle 2016 yılından itibaren yaşanan afetlerde ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Asya Kıtası'nda aşırı hava olayları arasında öncelikle siklonik fırtınalar etkili olmaktadır (WMO, 2023).

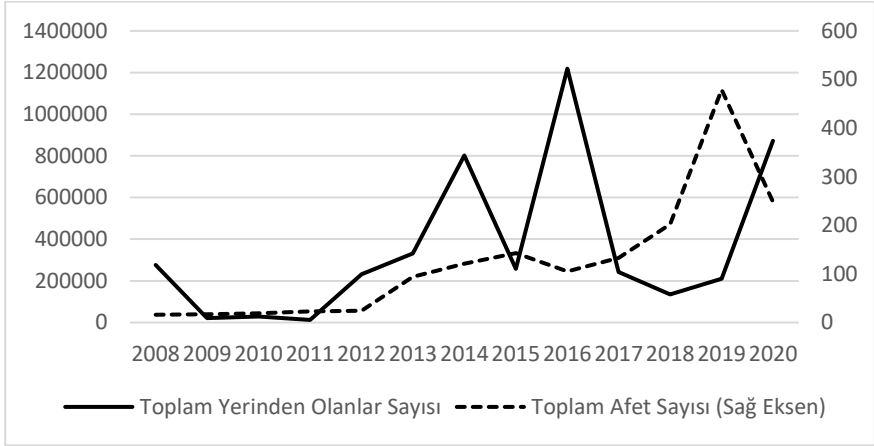
Grafik: 2008-2020 Yılları Amerika Kıtası – Toplam Afet ve Yerinden Edilen Kişi Sayısı (Gökçe, N., 2024)

Grafikte görüldüğü üzere, Amerika Kıtası'nda 2008 yılında aşırı hava olaylarından kaynaklanan afet sayısı 66 iken, 2020 yılında bu sayı 633 olmuştur. Söz konusu yıllar arasında hava olayları nedeniyle meydana gelen afet sayısında yaklaşık on kat artış söz konusudur. Amerika Kıtası'nda özellikle sel ve kasırgalar hayatı olumsuz yönde etkilemektedir (WMO, 2023).

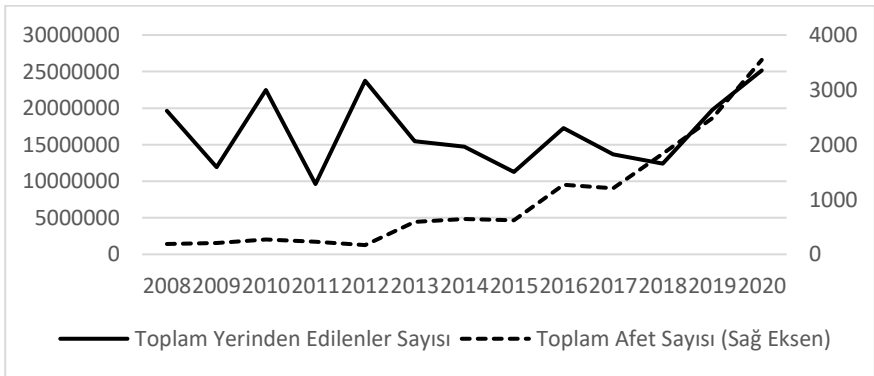
Grafik: 2008-2020 Yılları Afrika Kıtası – Toplam Afet ve Yerinden Edilen Kişi Sayısı (Gökçe, N., 2024)

Afrika Kıtası'nda 2008 yılında aşırı hava olaylarından kaynaklanan afet sayısı 42 iken, 2020 yılında bu sayı 249'a çıkmıştır. 13 yılda hava olayları nedeniyle meydana gelen afet sayısında %750'nin üzerinde bir artış söz konusudur. En başta sıcaklık artışları ile ona bağlı yaşanan kuraklıklar ve tropikal siklonlar Afrika'da can ve mal kayıplarına neden olmaktadır (WMO, 2023).

Grafik: Okyanusya Kıtası – 2008-2020 Yılları Toplam Afet ve Yerinden Edilen Kişi Sayısı (Gökçe, N., 2024)

Grafikte görüldüğü üzere, 2008 yılında aşırı hava olaylarından kaynaklanan afet sayısı 16 iken, 2020 yılında bu sayı 248'e çıkmış, 2019 yılında ise kayıtlara geçen afet sayısı 13 yılın zirvesine ulaşarak 479 olmuştur. Okyanusya Kıtası'nda 2008-2020 yılları arasında hava olayları nedeniyle meydana gelen afet sayısında %1500'ün üzerinde bir artış söz konusudur.

Grafik: Dünya – 2008-2020 Yılları Toplam Afet ve Yerinden Edilen Kişi Sayısı (Gökçe, N., 2024)

Grafikte görüldüğü üzere, 2008 yılında aşırı hava olaylarından kaynaklanan afet sayısı 187 iken, 2020 yılında bu sayı 3547 olarak kaydedilmiştir. 13 yılda yeryüzünde hava olayları nedeniyle meydana gelen afet sayısında yaklaşık on dokuz kat artış söz konusudur. Bu kadar kısa sürede yaşanan hızlı artış iklim değişikliğinin iklim krizi olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Endüstrileşme ile birlikte atmosfere salınan sera gazlarında hızlı bir artış olmuştur. Özellikle karbondioksit, azot ve metan gazlarındaki artış küresel ısınmaya ve ona bağlı olarak iklim değişikliğine neden olmaktadır. Günümüzde hemen her ülkede etkileri hissedilen küresel ısınma ve aşırı hava olayları yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir. Her ne kadar modernleşmenin insana sunduğu kent yaşamının konforu ve teknolojik ilerlemeler cazibesini korusa da kentin kıra feda edilmesi insanın doğa ile olan bağı koparmış ve iklim krizine yol açacak biçimde doğanın dengesini bozmuştur. Doğaya hükmetme ve onu görmezden gelme üzerine şekillenen insan yaşamı yeryüzünün sınırlarını zorlama eşiğini çoktan geçmiş görünmektedir. Bu etkilerin en fazla görüldüğü alanlarda insanlar yaşadıkları yerden başka bir yere göç etmek durumunda kalmaktadır.

Kendini modernitenin ve doğaya hükmettiğini zannetmenin büyüüne kaptıran insanoğlu, doğayla olan organik bağı aslında yüzyıllar önce koparmıştır. İnsanın yarattığı sıkışık ve çarpık kentler, sanayileşme çabaları, teknolojik ilerleme, aşırı üretim ve tüketim davranışları, demografik dönüşüm gibi faktörler hızlı ve anlamı üzerine çok düşünülmeyen bir yaşamı da beraberinde getirmiştir. Oysa sanatın ve yaşamın estetiği, sağlıklı zihin ve beden bütünlüğü gibi varlığı anlamlı ve mutlu kılan tüm değerler doğada yer almaktadır. Doğanın yaşam hakkını görmezden gelen insan bugün

gelenen noktada iklim değişikliği ve aşırı hava olayları nedeniyle yerinden edilmekte, doğa insandan daha güçlü olduğunu defaatle göstermektedir.

1970'lerden itibaren yapılan tüm uluslararası anlaşmalar ve atılan imzalara rağmen sera gazı emisyonlarını istenilen düzeye indiremeyen ve dolayısıyla artan afetler sonucu göçe zorlanan insanların görüldüğü coğrafyalar ve görülme sayıları giderek artmaktadır. Endüstrileşme Çağı'nın akabinde çevresel tahribata ve ekolojik bozulmaya yol açan tutumunu "normalleştirerek" iklim krizine neden olan insanın doğanın bir parçası olduğu gerçeğini yeniden hatırlaması ve politika yapıcılarının sorunun çözümüne yönelik tedbirleri bir an önce ciddiyetle ve kararlılıkla hayata geçirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Gökçe, N. (2024). Ekosistem-İnsan Etkileşiminin Evriminde Aşırı Hava Olayları ve Uyumlanma Süreci. Yayımlanmamış Doktora Tezi, AHBV Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Amme İdaresi ABD., Ankara.

Görmez, Kemal (2020). Çevre Sorunları. Nobel Yayınevi, 5. Basım, Ankara.

IPCC (2021), Climate Change 2021: The Physical Science Basis, Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2391 pp. doi:10.1017/9781009157896.

IPCC (2023). Climate Change 2023 Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 184 pp., doi: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.

Kaygalak, İ. ve Işık, Ş. (2007). “Kentleşmenin Yeni Ekonomik Boyutları”, Ege Coğrafya Dergisi 16, s: 17-35, İzmir.

WEF (World Economic Forum) (2023), The Global Risks Report 2023 18th Edition Insight Report. ISBN-13: 978-2-940631-36-0, January 2023, Geneva, Switzerland.

WMO (2023). “ Economic costs of weather-related disasters soars but early warnings save lives”, Early Warnings for All, News, 22 May 2023, [https://wmo.int/media/news/economic-costs-of-weather-related-disasters-soars-early-warnings-save-lives#:~:text=Extreme%20weather%2C%20climate%20and%20water,World%20Meteorological%20Organization%20\(WMO\).&text=Economic%20losses%20have%20soared.](https://wmo.int/media/news/economic-costs-of-weather-related-disasters-soars-early-warnings-save-lives#:~:text=Extreme%20weather%2C%20climate%20and%20water,World%20Meteorological%20Organization%20(WMO).&text=Economic%20losses%20have%20soared.), erişim tarihi: 11.11.2024.

World Bank (2021). Publication: Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration, Published: 13.09.2021, World Bank Group.

WWF (2022). Living Planet Report 2022: Building a nature-positive society. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. and Petersen, T. (Eds). WWF, Gland, Switzerland.

UN (2024). United Nations General Assembly: Report of the Special Rapporteur on the right to development, Surya Deva / Climate justice: loss and damage. A/79/168, Distr.: General 17 July 2024, Original: English.

